MALMÖ
Vitus Peterssons Bokindustri
1928

Minnesupplaga

SAMHÄLLETS OLYCKSBARN

AV

Victor Hugo

MALMÖ
VÄRLDSLITTERATURENS FÖRLAG

Trettonde bandet

III.

"DEN OSKILJAKTIGE".

Forts.

Han gick fram till sin säng, och hans ögon fäste sig, vare sig av en slump eller med avsikt, på "den oskiljaktige", som Cosette varit svartsjuk på, på denna lilla kappsäck, som aldrig lämnade honom. När han den 4 juni flyttat till Homme-Armégatan hade han ställt den på ett bord bredvid sin säng. Han gick fram dit med ovanlig iver, tog en nyckel ur fickan och öppnade kappsäcken.

Sakta tog han fram de kläder, vilka Cosette burit, när hon tio år tidigare hade lämnat Montfermeil, den lilla svarta klädningen, den svarta halsduken, de grova barnskorna, som Cosette nästan skulle kunna ha på sig ännu, så små voro hennes fötter, den tjocka tröjan, den stickade kjolen, det

med fickor försedda förklädet och yllestrumporna. Dessa strumpor, där det lilla benets form ännu graciöst avtecknade sig, voro knappast längre än Jean Valjeans hand. Alla dessa kläder voro svarta. Det var han, som tagit dem med sig åt henne i Montfermeil. Han lade dem undan för undan på sängen. Han tänkte. Han forskade i sitt minne. Det var om vintern, en mycket kall decemberdag; halvnaken huttrade hon i sina trasor med sina röda fötter instuckna i ett par träskor. Jean Valjean hade låtit henne byta ut dessa trasor mot sorgdräkten. Modern borde vara nöjd i sin grav över att se dottern klädd i svart och framför allt över, att hon var varmt klädd. Han tänkte på skogen i Montfermeil. Cosette och han hade tillsammans vandrat där. Han tänkte på den hårda årstiden då. På träden utan löv, på skogen utan fåglar och på himlen utan sol; men det var härligt i alla fall. Han ordnade de små klädesplaggen på sängen, halsduken bredvid kjolen, strumporna bredvid skorna, tröjan bredvid klädningen och såg på dem ett i sänder. Hon var ej högre än så, hon

hade sin stora docka i armarna och sitt guldmynt i förklädesfickan, hon skrattade, när hon höll honom i handen och vandrade framåt med endast honom att lita till i hela världen.

Hans vördnadsbjudande, vita huvud sjönk ned på sängen, detta härdade gamla hjärta brast, och man skulle kunnat säga, att han begrov sig i Cosettes kläder; om någon i detta ögonblick passerat trappan, skulle denne ha hört djupa suckar.

Jean Valjean ägde icke många minnen och vi ha redan vid många tillfällen omtalat att hans liv knappast kunde sägas ha börjat förrän efter det han lämnat straffängelset i Toulon.

Före denna tid visste Jean Valjean knappast att han hade ett hjärta.

Biskopen hade lärt honom det och Cosette hade lärt honom, att det kunde klappa för en annan mänsklig varelse.

Jean Valjean stod nu inför sin första stora sorg över en annan. Han, som icke ägde några minnen, stod nu inför utsikten att för första gången i

sitt liv mista verkligheten för att leva i minnenas värld.

Man förstår att detta val, detta perspektiv, skulle komma hans starka bröst att hävas av djupa suckar.

IV.

IMMORTALE JECUR.

Den forna, fruktansvärda strid, som vi redan sett utkämpas vid flera tillfällen, började på nytt.

Jakob kämpade icke med ängelen mera än en natt. Hur många gånger ha vi icke sett Jean Valjean i mörkret stå emot sitt samvete och förtvivlat kämpa därmed!

En fruktansvärd kamp! Stundom glider foten, stundom vacklar marken. Hur många gånger hade icke detta efter det goda längtande samvete pressat honom i sina armar och tryckt honom till marken! Hur många gånger hade icke den obevekliga sanningen satt sitt knä på hans bröst! Hur många gånger hade han icke, när han besegrats av ljuset, begärt nåd! Hur många gånger hade icke detta oförsonliga ljus, som tänts i honom och över

honom av biskopen, med våld visat honom vägen, när han önskade vara blind! Hur många gånger hade han ej rätat sig i kampen, liksom fastsmidd vid en klippa, stödd av sofismer, släpad i stoftet, ömsom kastade han sitt samvete till marken, ömsom besegrad av det! Hur många gånger hade han icke efter ett dubbelsidigt tal, efter en förrädisk tankegång, som inspireras av egoismen, hört sitt vredgade samvete ropa i örat: Svepskäl! Usling! Huru många gånger hade icke hans motspänstiga hjärna krampaktigt flämtat inför den självklara plikten! Motstånd mot Gud! Hemska kamp! Huru många hemliga sår fanns det icke, som endast han kände blöda! Huru många gånger hade han icke rest sig upp, blödande, förkrossad, med förtvivlan i hjärtat och klarhet i själen! Besegrad kände han sig som segrare. Och efter att ha plågat och torterat honom hade hans fruktansvärda, klara, lugna och segerrika samvete sagt till honom: Gå nu i frid!

Men vilken dyster frid rådde icke efter en så dyster kamp!

Denna natt förnam dock Jean Valjean, att han utkämpade sin sista strid.

Han stod inför en fråga, som hotade att sönderslita honom. Ödena äro icke rätlinjiga, de äga sina återvändsgränder, sina dunkla vindlingar och korsvägar, där många vägar kunna väljas. Jean Valjean hade i detta ögonblick stannat vid en av de farligaste av dessa korsvägar.

Han hade kommit till den sista delen av vägen, där det gällde att välja mellan det goda och onda. Detta svåra val förestod honom nu. Liksom tidigare under hans smärtas stunder öppnade sig tvenne vägar framför honom, den ena inbjudande, den andra avskräckande. Vilken skulle han slå in på?

Den, som avskräckte, tillstyrktes av den mystiska vägvisare, som vi skymta, varje gång vi blicka in i dunklet.

Ännu en gång hade Jean Valjean att välja mellan den fruktansvärda porten och den leende skogsgläntan.

Är det verkligen sant? Själen kan tillfriskna,

men icke ödet. Huru fruktansvärt! Ett obotligt öde!

Den fråga, han skulle besvara, var denna:

På vad sätt skulle Jean Valjean förhålla sig till Cosettes och Marius' lycka? Det var han, som hade önskat denna lycka och skapat den. Han hade själv med denna lycka tillfogat sig ett dödligt sår, och när han tänkte därpå, kände han samma tillfredsställelse som en vapensmed, vilken finner sitt varumärke på den kniv, han, färgad av sitt eget blod, drager ur bröstet.

Cosette ägde Marius. Marius ägde Cosette. De hade allt, till och med rikedom. Detta var hans eget verk.

Men när nu denna lycka hade skapats, vad skulle det bliva av honom själv? Skulle han tränga sig på denna lycka? Skulle han anse, att den tillhörde honom? Utan tvivel tillhörde Cosette en annan, men borde han, Jean Valjean, behålla så mycket av Cosette, som det var honom möjligt? Skulle han fortfara att förbliva att vara ett slags fader, som skymtade då och då samt respektera-

des i likhet med vad som tidigare varit fallet? Skulle han helt lugnt bosätta sig hos Cosette? Skulle han utan att säga någonting införa sitt eget förgångna i denna framtid? Skulle han visa sig hos dem, som om han hade rätt till denna varma härd och slå sig ned vid den? Skulle han med ett småleende med sin tragiska hand trycka deras oskuldsfulla? Skulle han i Gillenormands fredliga salong sätta sina fötter, vid vilka rasslade lagens vanärande länkar? Skulle han dela sitt öde med Cosettes och Marius'? Skulle dunklet över hans panna skapa ett moln framför deras lycka? Skulle dessa två lyckliga dela en kommande katastrof? Skulle han fortsätta att tiga? Med ett ord, skulle han inför dessa två olyckliga varelser vara det dystra och stumma ödet?

Man måste vara van vid ödet för att våga se med öppna ögon, när vissa frågor visa sig i sin fruktansvärda nakenhet. Det goda eller det onda vänta på valet bakom detta stränga frågetecken. Vad ämnar du göra? frågar sfinxen.

För varje människa kommer det ögonblick, då

hon som Herkules står inför sitt livs stora avgörande skiljoväg.

Man vet att ett oåterkalleligt val måste träffas; man vet icke säkert vart de olika vägarna leda men man känner att om man börjar beträda den ena, finnes det icke möjlighet att rygga tillbaka. Förgäves anstränger man sig att tränga igenom dunklet med ögon, som värka av trötthet och med pupiller, som onaturligt vidgats för att uppsuga varje, om än så svag, ljusstråle. Man vet att man har att välja mellan det rätta och det orätta, men hela vårt inre synes sammansvärja sig för att göra det svårare för oss att urskilja den väg, vi böra gå.

När vårt samvete säger oss, att vi böra gå ill höger, finna vi genast tusen skäl för att icke göra det och i stället vika av till vänster.

Den outgrundliga sfinxen ligger vid själva vägskälet och betraktar oss med sina uttryckslösa, gåtfulla och kalla ögon, liksom hånande den mänskliga svagheten och okunnigheten.

Dessa strider äro eviga inom människan och re-

dan forntiden skapade de symboler, genom vilka de uttrycka dem.

Jean Valjean hade denna vana att pröva sig själv. Han betraktade sfinxen, utan att hans ögon veko undan.

Obarmhärtigt undersökte han problemet från alla sidor.

Cosette, denna hänförande varelse, var den flotte, som stod denne skeppsbrutne till buds. Vad skulle han göra, klamra sig fast därvid eller släppa taget?

Om han klamrade sig fast vid den, skulle han undgå olyckan, nå fram till en plats i solen, och från hans kläder och hår skulle det bittra, salta vattnet rinna undan, han skulle vara räddad, han skulle leva.

Skulle han släppa taget?

Då väntade honom avgrunden.

På detta smärtsamma sätt rådgjorde han med sig själv, eller rättare sagt, kämpade; han rasade och stred som en vansinnig, än mot sin vilja, än mot sin övertygelse.

Det var en lycka för Jean Valjean, att han kunnat gråta. Kanske detta skaffade honom klarhet. Begynnelsen var dock fruktansvärd. En storm, mera rasande än den, som tidigare drivit honom mot Arras, släpptes lös inom honom. När han betraktade det närvarande, trädde det förgångna fram för hans blickar. Han jämförde dem och snyftade. Sedan en gång tårarnas slussportar öppnats, vred sig den förtvivlade i smärta.

Han kände sig stå inför ett oöverstigligt hinder.

I denna förbittrade kamp mellan vår egoism och vår plikt, när vi steg för steg rygga tillbaka för vårt oföränderliga ideal, förbittrade och förtvivlade över att behöva giva vika, när vi kämpa om varje fotsbredd och hoppas på en möjlighet till flykt samt söka en utgång, huru oväntat och dystert är det då icke att bakom oss känna en mur!

Att bakom sig känna det heliga mörkret som ett hinder!

Det obevekliga, osynliga, vilken mara!

Man kan aldrig bliva kvitt sitt samvete. Tag ditt parti, Brutus, tag ditt parti, Cato. Samvetet

är utan gränser, eftersom det är Gud. Man kastar i dess djup hela sitt livs verk, sina ägodelar, sina rikedomar, sin framgång, sin eller fäderneslandets frihet, sin lycka, sin vila, sin glädje, det ropar på mer. Man måste till slut kasta dit sitt eget hjärta.

Har man icke rätt att så småningom säga nej? Kan det omätliga framställa något krav? Är det icke övermänsklig styrka att släpa på kedjor utan slut? Vem skulle kunna klandra Sisyfos och Jean Valjean om de sade: Det är nog!

Materiens lydnad begränsas av friktionen; bör det icke finnas någon gräns för själens lydnad? Om en ständig rörelse är omöjlig, är det då möjligt att kräva en ständig uppoffring?

Det första steget är ingenting, det är endast det sista, som är svårt. Vad betydde episoden Champ-Mathieu vid sidan av Cosettes giftermål, och vad som följde därpå? Vad betydde det att återvända till fängelset i jämförelse med att träda in i det stora tomrummet? Vid första steget man tar, tycker man, att det är dunkelt, vid det andra, att det är svart!

Huru skulle man kunna underlåta att se sig om vid ett sådant tillfälle? Slutligen började lugnet härska hos Jean Valjean.

Han övervägde, han betraktade de olika möjligheterna vid denna strävan efter jämvikt mellan ljus och mörker.

Skulle han låta fängelsets port sväva över dessa tvenne lyckliga barn eller skulle han offra sig själv? Det gällde i ena fallet Cosette, i andra fallet honom själv.

Vilket beslut skulle han fatta? Vilket avgörande svar skulle hans inre giva på ödets omutliga fråga? Vilken dörr skulle han öppna? Vilken del av sitt liv skulle han stänga till om och fördöma? Vilken av dessa bottenlösa avgrunder, som omgåvo honom, skulle han välja?

Hans feberaktiga hjärna arbetade hela natten.

Han förblev så i samma ställning ända till dagen inbröt, liggande dubbelvikt på denna säng, pressad av den oerhörda tyngden hos ett öde, kanske krossad med knutna händer och med armarna utsträckta, som på en korsfäst, vilken man lossat

från korset och slungat framstupa till marken. Han förblev så i tolv timmar, en lång, isande vinternatts tolv timmar, utan att höja huvudet eller säga ett ord. Han var orörlig som en död, under det hans tankar svingade sig upp från jorden, än som en hydra, än som en örn. När man såg honom ligga orörlig på detta sätt, skulle man trott, att livet flytt; plötsligt ryckte han krampaktigt till och hans läppar, som pressats mot Cosettes kläder, kysste dem.

Först nu såg man, att han levde.

Vem såg det? Eftersom Jean Valjean var ensam, och ingen människa fanns där? Den som finnes i mörkret.

SJUNDE BOKEN.

Den sista droppen i kalken.

I.

DEN SJUNDE RINGEN I HELVETET OCH DEN ÅTTONDE HIMLEN.

Dagarna efter ett bröllop äro fredliga. Man vill icke störa de lyckliga. Visiterna och lyckönskningarna komma icke förrän senare. Morgonen den sjuttonde februari var klockan en smula över tolv, när Basque med servetten och dammvippan under armen sysselsatt med att städa hallen, hörde en lätt knackning på porten. Han öppnade och såg herr Fauchelevent. Han förde in honom i salongen, som ännu var ostädad och liknade ett glädjens slagfält.

— Min herre, förklarade Basque, vi ha vaknat sent i dag.

— Har herr Gillenormand stigit upp? frågade Jean Valjean.

— Hur står det till med herrns arm? svarade Basque.

— Bättre. Har er husbonde stigit upp?

— Vilken? Den gamle eller den nye?

— Herr Pontmercy.

— Herr baronen? svarade Baspue och rätade på sig.

Man är alltid baronen inför sina betjänter. De känna en återglans av denna värdighet, de äga vad filosoferna kalla förmågan att erhålla en avglans av titlarna, och det smickrar dem. Låtom oss i förbigående säga, att Marius, som visat sig vara en stridbar republikan, nu var baron utan sin egen förskyllan. Det hade skett en omvälvning inom familjen, när det gällde denna titel. Nu var det herr Gillenormand, som höll på den, men icke Marius. Men överste Pontmercy hade skrivit: Min son skall bära min titel. Marius löd. Och dessutom var Cosette, som härvidlag visade, att hon

började bli kvinna, förtjust över att vara baronessa.

— Herr baronen? upprepade Basque. Jag skall se efter. Jag skall säga till honom, att herr Fauchelevent är här.

— Nej. Säg icke, att det är jag. Säg, att någon önskar tala med honom privat utan att nämna mitt namn.

— Jaså! sade Basque.

— Jag vill bereda honom en överraskning.

— Jaså! svarade Basque, som om han på detta sätt gav en förklaring till sitt första utrop.

Han avlägsnade sig.

Jean Valjean blev ensam kvar.

Vi ha redan sagt, att salongen ännu icke var iordningställd. Det föreföll som om man, om man lyssnade, ännu skulle kunna höra glammet från festen. På parkettgolvet såg man blommor från girlangerna och håruppsättningarna. De alldeles nedbrunna ljusen i kristallkronorna hade skapat stalaktitet av vax, icke en möbel stod på sin vanliga plats. I hörnen såg man tre eller fyra få-

töljer placerade intill varandra, som om de alltjämt fortsatte ett livligt samtal. Det hela gjorde ett leende intryck. Det finns ännu ett visst behag hos en avslutad fest. Denna hade varit lyckad. Bland dessa stolar i oordning, bland dessa vissnade blommor, under dessa slocknade ljus, tänkte man ännu på glädjen. Solen hade efterträtt ljuskronorna och tittade muntert in genom fönstren.

Några minuter gingo. Jean Valjean stod orörlig på den plats, där Basque lämnat honom. Han var mycket blek. Hans ögon voro insjunkna på grund av bristande sömn, så att de nästan försvunno i ögonhålorna. Hans svarta dräkt hade de veck, som kläder få, när de ej avtagas under natten. Armbågarna voro gråaktiga på grund av det ludd, lakanen lämnat efter sig. Jean Valjean såg vid sina fötter skuggan av fönstret.

Ett buller hördes vid dörren, och han lyfte ögonen.

Marius trädde in med högburet huvud och leende mun, samt ett obeskrivligt skimmer över sitt

ansikte, och med triumferande ögon. Icke heller han hade sovit.

— Är det ni, fader! utropade han, vid åsynen av Jean Valjean. Den idiotiske Basque såg så mystisk ut! Men ni kommer allt för tidigt. Klockan är bara halv ett. Cosette sover ännu.

Detta ord: Fader, uttalat av Marius till herr Fauchelevent, betydde: Den högsta lyckan. Vi veta, att det alltid mellan dessa män rått en viss kyla, en isbarriär, som skulle genombrytas eller smälta ner. Marius befann sig nu i ett sådant tillstånd, att denna barriär försvann, att isen smälte och att herr Fauchelevent för honom liksom för Cosette var en fader.

Han fortsatte i det orden flödade, vilket är ett tecken på den högsta glädje:

— Om jag är glad, att träffa er! Om ni visste vad vi saknade er i går! Goddag, fader. Hur står det till med handen? Bättre, inte sant?

Glad med det gynnsamma svar, som han själv gav, fortsatte han:

— Vi ha talat mycket om er bägge två. Cosette

håller så mycket av er! Ni glömmer väl icke, att ni har ett rum här? Vi vilja icke längre veta av Homme-Armégatan. Det kommer icke i fråga. Hur har ni kunnat bo vid en sådan gata? En ful och dyster gata, där man ständigt känner kölden, och dit man knappast kan komma? Ni måste flytta hit från och med i dag. I annat fall får ni med Cosette att göra. Jag förbereder eder på, att vi alla komma att gå i hennes ledband. Ni har sett ert rum, det är alldeles bredvid vårt, det vetter åt trädgården. Vi skola laga, att det får ett ordentligt lås. Sängen är bäddad, allt är färdigt, och ni behöver bara komma hit. Alldeles bredvid er säng har Cosette satt upp en Utrechtgobelin med en herdinna, till vilken hon sagt: Bred ut armarna mot honom. Varje år kommer det en näktergal till akacierna mitt emot edra fönster. Den stannar i två månader. Ni kan se hans näste till vänster, under det att vårt ligger till höger. Den kommer att sjunga om natten, och om dagen kommer Cosette att tala. Edert rum ligger rakt mot söder. Cosette skall där ordna edra böcker. Kapten Cooks

och Vancouvers resor samt allt vad ni behöver. Jag tror, att det finns en liten kappsäck, som ni håller mycket på, och jag har ordnat en plats åt den i ett hörn. Ni har fullständigt erövrat min morfar, som ni snart kommer att märka. Vi skola alla leva tillsammans. Kan ni spela whist? Om ni kan det, kommer min morfar att bli hänförd. Det är ni, som skall ledsaga Cosette, när jag är upptagen av min advokatverksamhet, ni, som skall räcka henne armen, liksom ni förr gjorde i Luxembourgträdgården. Vi hava bestämt oss för att vara mycket lyckliga. Och ni måste dela vår lycka, fader, det är överenskommet. Jag hoppas, att ni äter frukost med oss i dag.

— Min herre, sade Jean Valjean, jag måste tala om en sak för er. Jag är en före detta straffånge. Liksom det finnes en gräns för de höga toner, som kunna uppfattas av örat, så finns det en sådan för de ord, som kunna uppfattas av hjärnan. Dessa ord: Jag är en före detta straffånge, vilka uttalades av herr Fauchelevent och träffade Marius' öron, överskredo denna gräns. Marius uppfattade

dem icke. Det tycktes honom, som om han sagt något till honom, men han visste icke vad. Han stod häpen.

Han märkte nu, att den man, som talade till honom, var förskräckande. Han hade hittills varit så hänförd, att han icke lagt märke till den förskräckliga blekheten.

Jean Valjean tog bort det svarta förband, som uppburit hans högra arm, tog bort linneremsorna, samt visade sin tumme för Marius.

— Det är intet fel med min hand, sade han.

Marius betraktade tummen.

— Jag har aldrig haft ont i den, fortsatte Jean Valjean.

Det syntes verkligen icke något sår av skada.

Jean Valjean fortsatte:

— Det var lämpligast, att jag icke var närvarande vid ert giftermål. Jag har hållit mig undan så mycket som möjligt. Jag låtsade denna skada för att icke behöva skriva ett falskt namn, och göra ert giftermål ogiltigt.

Marius stammade:

— Vad betyder allt det här?

— Det betyder, svarade Jean Valjean, att jag varit på galärerna.

— Ni gör mig galen! utropade den förskräckte Marius.

— Herr Pontmercy, sade Jean Valjean, jag har varit nitton år vid galärerna. För stöld. Sedan har jag dömts till livstid. För stöld. För återfall. För närvarande är jag en flykting.

Förgäves sökte Marius skjuta undan sanningen, vägra att tro på bevisen, men han måste giva med sig. Han började förstå, och, som ofta sker vid sådana fall, förstod han allt för mycket. Ett fruktansvärt ljus upplyste hans inre och en tanke, som kom honom att darra, väcktes hos honom. Han såg för sig själv ett avskräckande framtida öde.

— Säg allt! utropade han, ni är Cosettes fader!

Han tog ett par steg bakåt med en rörelse av outsäglig fasa.

Jean Valjean böjde sitt huvud med ett sådant majestät, att han nästan tycktes fylla rummet.

— Det är nödvändigt, att ni tror mig i denna

sak, min herre; även om vi straffångar icke få avlägga ed inför domstol...

Det blev ett ögonblicks tystnad och därpå fortsatte Jean Valjean med en allt behärskande och gravlik auktoritet, i det han långsamt och med stark tonvikt på varje stavelse sade:

— Ni tror mig. Skulle jag vara Cosettes fader! Inför Gud, nej! Herr baron Pontmercy, jag är en bonde från Faverolles. Jag förtjänade mitt bröd som timmerhuggare. Jag heter inte Fauchelevent, jag heter Jean Valjean. Jag är intet för Cosette. Lugna er.

Marius stammade:

— Hur skall jag kunna veta det?

— Jag säger, att det är så.

Marius betraktade mannen. Han var dyster och lugn. Ingen lögn kunde rymmas bakom denna lugna panna. Det som är förstelnat är sanning. Man förnam uppriktigheten i denna gravlika kyla.

— Jag tror er, sade Marius.

Jean Valjean böjde på huvudet och fortsatte:

— Vad jag är för Cosette? Ett tillfälligt möte.

För tio år sedan visste jag icke, att hon fanns. Det är sant, att jag älskar henne. När man sett ett litet barn och själv är gammal, så älskar man det. När man är gammal, känner man sig som morfar eller farfar för alla små barn. Det synes mig, som om ni skulle kunna anta, att jag har något, som liknar ett hjärta. Hon hade varken fader eller moder. Hon behövde mig. Därför började jag älska henne. Barnen äro så svaga, att den förste bäste, till och med en man som jag, kan beskydda dem. Jag har gjort detta i fråga om Cosette. Jag tror visserligen icke, att man med rätt kan kalla en sådan bagatell en god handling, men om det är en god handling, måste ni anta, att jag har utfört den. I dag lämnar Cosette mitt liv och våra vägar skiljas. I framtiden kan jag icke vara något för henne. Hon är fru Pontmercy. Hennes öde har förändrats, och Cosette har vunnit därpå. Allt är väl ordnat. Vad de sexhundratusen francsen beträffar, har ni icke nämnt dem, men jag skall förekomma eder, och säga, att de äro anförtrodda. Hur ha de kunnat komma i mina händer? Vad be-

tyder det? Jag återlämnar de anförtrodda medlen. Man har intet mera att fordra av mig. Jag fullbordar mitt värv genom att omtala mitt rätta namn. Detta är också min ensak. Men jag anser, att ni borde veta, vem jag är.

Jean Valjean såg Marius rakt i ögonen.

Marius inre var ett enda böljande hav. Vissa ödets vindkast framkallar sådana böljor.

Vi hava alla erfarit sådana ögonblick av förvirring, då allt faller samman inom oss. Vi säga det första bästa, som faller oss in och detta är kanske icke alltid vad som borde sägas. Det finnes plötsliga upptäckter, som man ej kan uthärda och som berusa liksom dåligt vin. Marius var bestört över denna nya situation som inträtt, och tilltalade Jean Valjean, som om han harmades över dennes bekännelse.

— Men varför säger ni mig allt detta? utropade han, vad driver eder därtill? Kunde ni inte behållit er hemlighet för er själv? Ni är icke angiven eller förföljd eller efterspanad? Ni måste ha någon orsak, varför ni med glatt hjärta bekänner

detta. Tala! Det ligger något bakom. Varför har ni sagt detta? Vad är orsaken?

— Orsaken? svarade Jean Valjean med en så dov stämma, att man skulle kunnat tro, att han talade till sig själv mera än till Marius. Vilken orsak finns det till att denne straffånge sagt: Jag är en straffånge? Orsaken var egendomlig, den var hederskänslan. Vet ni, att det olyckligaste av allt är, att jag i mitt hjärta har en tråd, som håller mig fast; dessa trådar äro särskilt starka, när man blivit gammal. Runt omkring går livet en upplösning till mötes, men de hålla. Om jag kunde rycka av denna tråd, upplösa knuten eller hugga av den, om jag kunde resa långt bort, skulle jag varit räddad; det finns postvagnar på Bouloigatan. Jag hade vetat, att ni voro lyckliga, och jag hade rest. Jag har försökt att slita denna tråd, jag har dragit och ryckt i den, men den har icke brustit, och hade jag fortsatt, hade mitt hjärta följt med. Då sade jag: Jag kan endast leva här. Jag måste stanna. Ni har rätt, jag är dum. Varför kunde jag ej stanna utan vidare? Ni erbjuder

mig en bostad i ert hus, fru Pontmercy håller av mig, hon säger till fåtöljen: Bred ut armarna mot honom, er morfader begär icke bättre än att ha mig i sin närhet. Vi passa samman, vi skulle bo tillsammans alla, äta tillsammans, jag skulle giva Cosette min arm — förlåt, jag menar fru Pontmercy, det är en gammal vana — vi skulle dela ett tak, ett bord, en härd om vintern, promenaden om sommaren; detta är glädjen, lyckan, allt. Vi skulle leva som en familj.

Vid dessa ord greps Jean Valjean av raseri. Han lade armarna i kors, samt såg ned mot sina fötter i golvet, som om han velat skapa en avgrund, och hans röst blev dånande:

— Som en familj! Nej. Jag tillhör icke någon familj. Jag tillhör icke eder. Jag tillhör icke människorna. Jag är överflödig i hemmen. Det finnes familjer, men de finnas icke för mig. Jag är den olycklige, som står utanför. Har jag någonsin haft en fader eller moder? Jag tror det knappast. Den dag, då jag gifte bort detta barn, var allt slut; jag såg henne lycklig och att hon skulle leva

med en man, som hon älskar, och att det fanns en god gammal man; jag såg en familj av tvenne änglar; jag såg ett hus, fyllt av glädje, att allt var gott, och jag sade mig: Du skall icke inträda där. Det är sant, att jag kunde ljuga, bedraga er alla, samt förbliva herr Fauchelevent; så länge det gagnade henne, har jag kunnat ljuga, men nu skulle det vara för min egen skull, och då bör jag icke göra det. Det är sant, att det hade varit tillräckligt, om jag tegat, och allt hade kunnat fortsätta. Ni frågar vad som tvingar mig att tala? En ganska lustig sak, mitt samvete. Det hade varit så lätt att tiga. Jag har tillbringat hela natten med att söka intala mig detta. Ni biktar mig, och vad jag just har sagt, är så sällsamt, att ni har rätt därtill. Alltså, jag har tillbringat hela natten med att söka efter skäl, jag har funnit goda sådana, jag har gjort allt vad jag kunnat. Men två ting har icke lyckats mig, varken att slita den tråd, som är bunden vid mitt hjärta och håller mig fastnitad vid denna plats, eller att tysta någon, som sakta viskar till mig, när jag är ensam.

Det är därför, jag kommit för att bekänna allt i dag på morgonen. Allt eller nästan allt. Det finnes saker, som rör mig, som äro överflödiga att berätta och som jag behåller för mig själv. Ni vet det viktiga. Jag har alltså visat er min hemlighet. Det var intet lätt beslut att fatta. Jag har kämpat hela natten, tror ni inte, att jag sagt mig, att detta icke är affären Camp-Mathieu, att jag icke gjorde någon människa orätt genom att dölja mitt namn, att jag fått namnet Fauchelevent av denne man själv, som ett bevis på tacksamhet för en tjänst jag gjort, och att jag mycket väl kunnat behålla det, och att jag skulle varit lycklig i den bostad, ni erbjuder mig, att jag ej skulle besvärat någon, att jag skulle suttit i min trevna vrå, och att jag, under det ni hade Cosette, skulle kunnat glädja mig åt att vara i samma hus som hon. Var och en skulle haft sin andel av lycka. Alla hade blivit tillfredsställda, om jag hade fortsatt att vara herr Fauchelevent. Ja, alla utom mitt samvete.

Överallt omkring mig skulle jag funnit glädje,

men mörkret skulle vilat i botten på min själ. Det räcker ej med att vara lycklig; man måste också vara tillfredsställd. Jag skulle alltså ha förblivit herr Fauchelevent, ha dolt mitt verkliga ansikte och inför er öppenhet skulle jag haft en gåta att dölja, bland eder ljusa dager skulle jag vandrat i mörker och utan att varna eder skulle jag infört fängelset i edert hem, jag skulle satt mig vid edert bord med den tanken, att om ni visste, vem jag var, skulle ni jagat bort mig, jag skulle låtit betjänter servera mig, som, om de hade känt mitt verkliga jag, skulle ha sagt, huru fasaväckande!

Jag skulle ha rört vid eder med min armbåge och jag skulle tryckt edra händer med min hand, och ni skulle egentligen ha gått ur vägen för detta. I edert hus skulle vördnaden fördelats mellan det vita hår, som förtjänar det, och det, som förtjänar brännmärket; under edra förtroligaste stunder, när alla tyckt, att allas hjärtan öppnats för varandra, när vi fyra hade varit tillsammans, ni två, eder morfader och jag, så skulle det ha funnits en främling där! Jag skulle gått sida vid sida med er ge-

nom livet och endast haft en tanke: att icke avslöja min fruktansvärda hemlighet.

Jag, en död, skulle trängt mig på er, som leva. Jag skulle ha dömt henne att ha mig i sin närhet för beständigt. Ni, Cosette och jag skulle varit tre huvuden i livstidsfångens gröna mössa! Ryser ni icke! Nu är jag endast den mest nedtryckte bland människor, då skulle jag varit den onaturligaste. Och detta brott skulle jag ha begått varje dag! Jag skulle uttalat denna lögn dagligen! Jag skulle varje dag burit denna svarta mask! Ni skulle dagligen fått dela min vanära! Dagligen! Ni, mina älskade, ni, mina barn, ni, mina oskyldiga varelser! Är det så enkelt att tiga? Nej, det är icke enkelt. Det finnes en tystnad, som ljuger och min lögn, mitt bedrägeri, min skamliga feghet och mitt brott, jag skulle ha spottat ut det för att åter tömma den, jag skulle ha slutat vid midnatt och börjat på nytt vid middagen, mitt "god morgon" skulle ha varit en lögn liksom mitt "godnatt" och ändå skulle jag kunnat sova, jag skulle ha ätit mitt bröd och sett Cosette i ansiktet och svarat på

denna ängels småleende med en fördömds, hade jag då icke varit en avskyvärd skurk! Varför? För att vara lycklig. Skulle jag vara lycklig! Har jag väl någon rätt till lyckan?

Jag står utanför livet.

Jean Valjean tystnade. Marius lyssnade. Dylika kedjor av tankar och sorger kunna icke avbrytas. Jean Valjean sänkte åter rösten men nu var den icke längre dov utan dyster och hemsk.

— Ni frågar varför jag talar? Jag är varken angiven eller förföljd eller spårad! Jo, jag är spårad! Av vem? Av mig själv. Det är jag själv, som spärrar min egen väg och släpar omkring mig och arresterar mig och dömer mig, och när man håller sig själv, är greppet fast.

Han tog ett tag i sin egen rock med handen och närmade den Marius.

— Se på denna hand, sade han, ser ni icke, att den håller denna krage i ett grepp, som aldrig släpper? Det finns en ännu starkare hand, samvetet! Om man vill vara lycklig, skall man aldrig förstå vad plikt vill säga, ty gör man det, är den oförson-

lig. Man skulle kunna säga, att den straffar för att man förstår den, men nej, den belönar också, ty den skapar ett helvete, där man känner Gud vid sin sida. Man har knappast hunnit sönderslita sitt eget inre, förrän man känner, att man har frid med sig själv.

Med en obeskrivlig stämma tillade han:

— Herr Pontmercy, det förefaller otroligt, men jag är en hederlig människa. Genom att nedsätta mig i edra ögon, höjer jag mitt värde i mina egna. Det har hänt mig en gång förr, men då var det mindre plågsamt, då var det en lek. Ja, en hederlig människa. Jag skulle icke ha varit det, om ni genom mitt förvållande fortsatt att värdera mig; nu, när ni föraktar mig, är jag det. Det öde tynger mig att emedan jag aldrig kunnat vinna någon annan högaktning än den jag lurat mig till, så har den innerst inne förödmjukat och nedtyngt mig och för att jag själv skulle kunna respektera mig är det nödvändigt, att människorna förakta mig. Då reser jag mig upp. Jag är en straffånge, som lyder samvetet. Jag vet nog, att detta tyckes

passa illa samman, men vad vill ni att jag skall göra? Det är så. Jag har ålagt mig vissa förpliktelser, som jag håller. Det finns händelser, som binda oss, det finns tillfälligheter, som skapa plikter. Förstår ni, herr Pontmercy, att dylika saker ha mött mig under mitt liv?

Man säger stundom att livet består av tillfälligheter. Man kan kalla det så men ingen man som tänkt över livets gåta tror dock, att det är slumpen, som spelar in i människans öde. Man känner att det finns en försyn, som visserligen kan bruka de egendomligaste redskap och medel, men som dock gör detta efter en bestämd plan.

Ve den människa, som icke förstår att taga vara på de vinkar, försynen ger oss genom vad vi kalla tillfälligheter.

Jag har själv känt att man icke får förakta de förpliktelser, som man känner uppkomma ur sådana händelser, och jag har i det längsta strävat efter att med bästa förstånd och samvete fylla den.

Jag befinner mig nu vid ett dylikt vägskäl på grund av händelsernas spel och jag känner att jag

ej kan välja den väg, som skulle synas enklast och naturligast för alla. Min plikt driver mig att välja den svåraste och otillgängligaste och tyngsta.

Man kan vara en straffånge och likväl vara hederlig liksom man kan vara ohederlig utan att ha nåtts av lagens arm.

Samvetets bud står över lagens och alltsedan jag lämnade galärslavens bojor har jag försökt att följa det förras.

Jean Valjean gjorde ännu en paus och svalde, som om hans ord haft en bitter eftersmak, samt återtog:

— När man bär på ett sådant brännmärke och en sådan skam, har man icke rätt att låta andra, dem ovetande, dela den, lika litet som man har rätt att överföra pestsmitta eller att låta någon utan att märka det glida ned i en avgrund; man har ej rätt att låta den röda rocken komma i närheten av dem, ej rätt att lömskt med sin olycka störa andras lycka. Att närma sig dem, som äro friska, och i mörkret beröra dem med ett osynligt kräftsår, är avskyvärt. Även om Fauchelevent lå-

nade mig sitt namn, hade jag icke någon rätt att använda det; han kunde giva mig det, men jag borde icke ha tagit emot det. Ett namn är ett Jag. Jag har tänkt en smula, jag har läst en smula, fastän jag bara är en bonde, och jag har försökt klarlägga saker och ting. Jag talar ju tillfredsställande. Jag har uppfostrat mig själv. Att tillägna sig ett namn och uppträda därunder, det är icke hederligt. Man kan stjäla alfabetet, som man stjäl en börs eller en klocka. Att vara en falsk signatur av kött och ben, att vara en levande dyrk, att träda in hos hederliga människor genom att bryta upp deras lås, att aldrig kunna se någon ärligt i ögonen, att alltid stjäla, att inom sig känna vanäran, nej! Nej! Nej! Då är det bättre att lida, blöda, gråta, slita huden från kroppen med naglarna, tillbringa natten med att vrida sig i ångest och plåga kropp och själ. Det är därför, jag berättat eder detta. Med glatt hjärta, som ni säger.

Han andades tungt och tillade ett sista ord:

— För att leva stal jag en gång förr i tiden ett

bröd; i dag vill jag icke stjäla ett namn för att leva.

— För att leva! avbröt Marius. Behöver ni detta namn för att leva?

— Jag vet, vad jag säger, svarade Jean Valjean, i det han flera gånger långsamt höjde och sänkte huvudet.

Båda tego, var och en försjunken i en avgrund av tankar. Marius hade satt sig vid ett bord och stödde ena mungipan mot en av sina böjda fingrar. Jean Valjean gick fram och tillbaka. Han stannade orörlig framför en spegel. Sedan sade han, som om han svarat på en inre tankegång, i det han såg in i spegeln utan att se något:

— Nu känner jag mig lättad!

Han började på nytt att gå fram och tillbaka och stannade vid rummets andra ända. Just när han vände sig om, märkte han, att Marius betraktade honom. Med ett obeskrivligt tonfall sade han: Mitt ena ben släpar en smula. Ni förstår nog varför?

Därpå vände han sig helt och hållet mot Marius:

— Tänk er, vad som skulle hänt, om jag icke sagt någonting, om jag förblivit herr Fauchelevent, intagit min plats hos er, varit en av de edra, bott under ert tak, ätit frukost på morgnarna i tofflor, gått på teatern med er på kvällarna, följt fru Pontmercy till Tuilerierna och Place-Royale, vi skulle alltid varit tillsammans, och ni hade betraktat mig som er jämlike; vi äro tillsammans en vacker dag, pratar och skrattar och plötsligt hör ni en röst, som ropar: Jean Valjean! Den fruktansvärda hand, som heter polisen, sträckes fram ur mörkret och rycker oväntat av mig min mask.

Han tystnade än en gång. Marius hade rest sig upp med en rysning. Jean Valjean fortsatte:

— Vad skulle ni då säga?

Marius tystnad var tillräckligt svar.

Jean Valjean fortsatte: Ni ser, att jag hade orsak att icke tiga. Förbliv alltså lycklig i eder himmel, var som änglar mot varandra, lev i solen och var nöjda samt oroa er icke över det sätt, varpå en stackars fördömd söndersliter sitt hjärta och

gör sin plikt; ni har en olycklig människa framför er, min herre.

Marius gick långsamt tvärs över rummet, och när han nått fram till Jean Valjean, räckte han honom handen.

Marius var tvungen att gripa denna hand, som icke mötte hans. Jean Valjean lät honom göra så, och det syntes Marius, att han grep i en hand av marmor.

— Min morfar har vänner, sade Marius, jag skall skaffa eder en benådning.

— Det gagnar till intet, svarade Jean Valjean. Man tror, att jag är död och det räcker. Man övervakar icke en död. Man anser, att de lugnt kunna få förruttna. Döden är samma sak som en benådning.

I det han frigjorde sin hand från Marius', tillade han med en oemotståndlig värdighet:

— Plikten är den vän jag litar på, och jag behöver ingen annan benådning än den mitt samvete kan giva.

I detta ögonblick öppnades sakta i andra ändan

på rummet en dörr, och Cosettes huvud syntes i springan. Man såg endast hennes förtjusande ansikte med håret i näpen oordning; ögonlocken voro ännu tunga av sömn. Hon såg ut som en fågel, vilken sträcker huvudet utanför nästet, såg först på sin make, sedan på Jean Valjean, och ropade leende på ett sätt, som påminde om en ros:

— Jag slår vad om, att ni ha talat politik! Vad det är dumt, när ni i stället kunnat tala om mig.

Jean Valjean spratt till.

— Cosette! stammade Marius. Han tystnade. Man skulle kunna tro, att det var tvenne brottslingar; den strålande Cosette fortsatte att betrakta dem. I hennes ögon tycktes man se en skymt av paradiset.

— Jag tar er på bar gärning, sade Cosette. Jag hörde genom dörren, hur min far sade: samvetet... göra sin plikt... Är inte detta politik? Jag finner mig icke i det, från och med i går är politiken bannlyst. Det är icke rätt av er.

— Du tar fel, Cosette, svarade Marius, vi talade

affärer. Vi talade om bästa sättet att placera dina sexhundratusen francs.

— Det är icke så viktigt, avbröt Cosette, får jag stanna kvar?

Hon gick beslutsamt in i rummet. Hon var iförd en stor, vit peignoir med tusen veck och vida ärmar, vilken nådde henne ända till foten. På de gamla tavlorna finner man mot bakgrunden av en gyllene himmel änglar, insvepta i dylika hänförande klädnader.

Hon betraktade sig själv från huvud till fot i en stor spegel och utropade därpå med en outsäglig hänryckning:

— Det fanns en kung och en drottning. Vad jag känner mig lycklig!

Sedan hon sagt detta, gjorde hon en djup nigning för Marius och Jean Valjean.

— Nu tänker jag slå mig ned hos eder i en fåtölj, vi äta frukost om en halvtimma, ni få prata om vad ni vill, ty jag vet, att män måste tala, och jag lovar att vara mycket snäll.

Marius tog hennes arm och sade förälskat:

— Vi tala affärer.

— Apropå det, svarade Cosette, när jag öppnade mitt fönster, kom det en massa sparvar flygande i trädgården.

— Jag sade dig, att vi talade affärer. Lämna oss ett ögonblick, min kära Cosette. Vi syssla med siffror. Det skulle tråka ut dig.

— Du har fått en förtjusande halsduk i dag, Marius. Ni är mycket kokett, min herre. Nej, det tråkar alls icke ut mig.

— Jag försäkrar, att du skulle ha tråkigt.

— Visst icke, eftersom det är ni, som tala. Jag kommer icke att förstå vad ni säga, men jag kommer att lyssna. När man hör de röster, som man älskar, behöver man icke förstå orden. Allt vad jag vill är att vara hos er, och jag kommer att stanna.

— Min älskade Cosette, det är omöjligt.

— Omöjligt!

— Ja.

— I så fall, fortsatte Cosette, går ni miste om nyheter. Jag skulle ha talat om, att morfar ännu

sover, att din moster är i mässan, att eldstaden i pappa Fauchelevents rum ryker in, att Nicolette skickat efter sotaren, att Toussaint och Nicolette redan grälat, och att Nicolette gör narr av, att Toussaint stammar. Men nu få ni inte veta någonting. Jaså, det är omöjligt? Vänta litet, min gunstige herre, skall ni få se, att jag också kan säga: det är omöjligt. Vem av oss skall ge vika? Jag ber dig, käre Marius, låt mig stanna hos er två.

— Jag försäkrar dig, att vi måste vara ensamma.

— Räknar du mig för någon?

Jean Valjean sade icke ett ord. Cosette vände sig mot honom:

— För det första vill jag, att du, min far, kommer hit och omfamnar mig. Varför står ni där utan att säga någonting och utan att taga mitt parti? Vem har givit mig en sådan far? Ni ser ju, att mitt äktenskap redan är olyckligt. Min man slår mig. Seså, kyss mig genast.

Jean Valjean närmade sig.

Cosette vände sig till Marius.

— Dig bryr jag mig icke alls om.

Sedan räckte hon Jean Valjean sin panna.

Jean Valjean tog ett steg mot henne.

Cosette ryggade tillbaka.

— Far, vad ni är blek! Är det armen, som gör ont?

— Den är bra, sade Jean Valjean.

— Har ni sovit dåligt?

— Nej.

— Är ni ledsen?

— Nej.

— Kyss mig då! Om ni må bra, har sovit gott, är nöjd och belåten, då skall jag icke gräla.

På nytt bjöd hon honom sin panna.

Jean Valjean tryckte en kyss på denna panna, som syntes fylld av en himmelsk glans.

— Ni skall småle!

Jean Valjean lydde. Det var en gengångares leende.

— Nu skall ni bli min försvarare mot min make.

— Cosette! sade Marius.

— Kan ni då inte bli ond, min far? Säg honom,

att det är nödvändigt, att jag stannar. Man kan mycket väl tala inför mig. Finner ni mig så dum? Ni måtte ha underliga saker att tala om! Affärer och banker, det är väl ingenting. Männen skola alltid vara hemlighetsfulla i onödan. Jag vill stanna! Är jag inte vacker i dag? Se på mig, Marius.

Med en bedårande axelryckning och en täck surmulenhet betraktade hon Marius. Det var som om en blixt passerat mellan dessa två människor. De bekymrade sig icke om någon annan.

— Jag älskar dig! sade Marius.

— Jag tillber dig! sade Cosette.

En oemotståndlig kraft drev dem i varandras armar.

— Och nu, återtog Cosette, i det hon ordnade vecken på sin peignoir med en triumferande min, nu kommer jag att stanna.

— Nej, svarade Marius bedjande. Vi ha en viktig sak att avsluta.

— Fortfarande nej!

Marius svarade i allvarlig ton:

— Jag försäkrar dig, att det är omöjligt, Cosette.

— Jaså, ni försöker verka herre och husbonde! Nåväl, då kommer man att avlägsna sig. Ni, min far, har icke hjälpt mig. Ni äro båda två tyranner. Jag skall tala om det för morfar. Om ni tro, att jag skall komma tillbaka och säga några fadda artigheter, så missta ni er. Jag är stolt. Jag väntar er. Ni skall få se, att ni kommer att ha tråkigt utan mig. Jag går min väg, och det förtjänar ni sannerligen.

Hon avlägsnade sig.

Två sekunder senare öppnades dörren på nytt och hennes täcka huvud visade sig än en gång mellan dubbeldörrarna. Hon ropade till dem:

— Jag är mycket ond!

Dörren stängdes åter, och mörkret sänkte sig på nytt.

Det var som om en solstråle gått vilse ett ögonblick och genomkorsat mörkret.

Marius övertygade sig om att dörren var stängd.

— Stackars Cosette! mumlade han, när hon får veta...

Vid detta ord började Jean Valjean darra. Han riktade sina förvirrade ögon på Marius.

— Cosette! Ja, det är sant, ni kommer att säga henne allt, det är inte mer än rätt. Jag har inte tänkt på den saken. Man kan vara stark i ett fall, men svag i ett annat. Jeg besvär er, jag bönfaller er, giv mig ert heligaste löfte att icke säga något till henne. Är det icke tillräckligt, att ni själv vet det? Jag skulle kunna säga det själv utan att tvingas. Jag skulle kunnat säga det för hela världen, det skulle icke göra mig något. Men hon, som icke vet, vad det gäller, skulle bli förskräckt. En straffånge! Man skulle vara tvungen att förklara för henne vad det är och säga: Det är en man, som varit på galärerna. Hon såg en dag transporten dit. Min Gud!

Han sjönk ned i en fåtölj och dolde ansiktet i händerna. Man hörde intet, men ryckningarna i hans axlar visade, att han grät. Tysta tårar, förskräckliga tårar.

Denna snyftning liknade ett kvävningsanfall. Han liksom greps av kramp, lutade sig bakåt över ryggstödet, som för att kunna andas, i det han lät armarna hänga kraftlösa nedåt och visade Marius ett av tårar genomdränkt ansikte. Marius hörde honom viska så sakta, att rösten syntes komma från en avgrund: Om jag vore död!

— Var lugn, sade Marius, jag skall bevara hemligheten.

Mindre rörd än han kanske bort vara men tvungen sedan en timma att göra sig förtrogen med denna förskräckliga nyhet, seende hur gradvis straffången började träda i stället för herr Fauchelevent, så småningom inseende denna fruktansvärda sanning, drevs han helt naturligt att konstatera den stora skillnaden mellan sig själv och denne man. Marius tillade alltså:

— Det är omöjligt för mig att icke omnämna de penningmedel, som ni så troget och ärligt har överlämnat. Det är en hederlig mans handling. Det är icke mer än rätt, att ni ersättes därför. Be-

stäm den summa, ni anser lämplig, och frukta icke att taga till för mycket.

— Jag tackar er, min herre, svarade Jean Valjean milt.

Han stod tankfull ett ögonblick och sade sedan:

— Allt är i det närmaste slut. Det återstår en enda sak...

— Vilken?

Jean Valjean syntes fortfarande tveka, rösten syntes svika honom, och det var viskande som han snarare stammade än sade:

— Efter vad ni nu vet, tror ni, som nu äger rätten att bestämma, att jag bör träffa Cosette vidare?

— Jag tror, att det skulle vara bäst att icke göra det, svarade Marius kallt.

— Jag skall icke återse henne, mumlade Jean Valjean.

Han gick mot dörren.

Han lade handen på klinkan, dörren öppnades till hälften. Jean Valjean öppnade den tillräckligt för att han skulle kunna passera, stannade orörlig

ett ögonblick, stängde den sedan och vände sig mot Marius.

Han var icke längre blek, han var kritvit. Det fanns icke längre några tårar i hans ögon men ett tragiskt uttryck. Hans röst hade blivit egendomligt lugn.

— Hör på, min herre, sade han, jag skulle vilja träffa henne. Jag försäkrar er, att jag längtar efter det. Om jag icke hade längtat efter att få träffa Cosette, skulle jag icke avlagt denna bekännelse. Jag skulle försvunnit. Men jag ville stanna på samma plats som Cosette och fortsätta att träffa henne och därför var jag tvungen att säga er allt. Ni förstår min tankegång, inte sant? Det är något, man kan förstå. Det är nio år, som vi varit tillsamman. Vi bodde först i ett ruckel vid boulevarden, sedan i ett kloster och slutligen nära Luxembourg. Det var där, ni såg henne första gången. Kommer ni ihåg hennes blå plyschhatt? Sedan flyttade vi till Invalidkvarteret, där det fanns en gallergrind och en trädgård, Plumetgatan. Jag bodde åt gården, varifrån jag hörde hen-

nes piano. Detta har varit mitt liv. Vi ha aldrig varit åtskilda. Det har varat nio år och några månader. Jag har varit som hennes far, och hon har varit mitt barn. Jag vet inte, om ni förstår mig, herr Pontmercy, men det skulle varit svårt för mig att gå bort, att icke mera få se eller tala med henne. Om ni icke anser det olämpligt, besöker jag Cosette då och då. Jag skall icke komma ofta. Jag skall icke stanna länge. Ni kan säga, att man tar emot mig i det lilla rummet i bottenvåningen. Jag kommer in genom bakdörren, om ni så önskar, men det skulle kanske väcka förvåning. Jag tror det är bättre, att jag kommer genom stora ingången. Jag skulle verkligen vilja se ännu en smula av Cosette. Ni kan själv säga hur sällan. Sätt er i mitt ställe! Det är allt, jag har kvar. Dessutom måste man vara försiktig. Om jag aldrig visade mig, skulle det se egendomligt ut. Men vad jag kan göra är att komma på kvällarna vid mörkrets inbrott.

Jag lovar er dyrt och heligt att göra allt vad jag kan för att icke vara till besvär eller i onödan tränga mig på er familj.

Jag är villig att offra allt, om ni lovar mig att Cosette ej helt och hållet försvinner ur mitt liv; det skulle vara detsamma som att beröva mig det enda, som jag har kvar i detta livet.

— Ni kan komma alla kvällar, sade Marius, och Cosette skall invänta er.

— Ni är mycket god, min herre, sade Jean Valjean.

Marius bugade sig för Jean Valjean, lyckan förde ända till dörren förtvivlan; de två männen togo avsked.

II.

MÖRKRET SOM KAN AVSLÖJA.

Marius var förvirrad. Han förstod nu, varför det alltid rått en kyla mellan honom och den man, hos vilken Cosette alltid vistats. Hos denne man fanns det något gåtfullt, som hans instinkt underrättat honom om. Denna gåta var den fruktansvärdaste av all nesa, galärerna. Denne herr Fauchelevent var straffången Jean Valjean.

Att plötsligt finna en sådan hemlighet mitt i sin egen lycka, det var som att upptäcka en skorpion i en turturduvas näste.

Var alltså Marius och Cosettes lycka dömd att i framtiden äga detta grannskap? Måste det vara så? Var mottagandet av denne man ett av villkoren för äktenskapet? Fanns det intet att göra? Hade Marius äktat även straffången?

Det hjälper icke, att man är omgiven av ljus och

glädje, att man upplevt den största timmen i sitt liv, den lyckliga kärleken; sådana oväntade händelser som denna skulle kunna väcka till och med en ärkeängel ur hans extas, en halvgud ur hans äras drömmar.

Som det alltid händer vid dylika förändringar av synpunkter, frågade sig Marius, om han ej själv hade något att förebrå sig. Hade han brustit i förutseende? I klokhet? Hade han utan att vilja det varit obetänksam? En smula kanske. Hade han underlåtit att tillräckligt sondera terrängen under detta kärleksäventyr, som hade slutat med att han äktat Cosette? Han fastställde — det är genom dylika fastställanden av oss själva rörande oss själva som livet så sakta förbättrar oss — han fastställde den stora roll, fantasien och känslan spelade i hans liv, ett slags inre moln, ett moln, som under den högsta passion eller smärta liksom vidgar sig, förändrar själens temperatur och slutligen så inhöljer människan, att den ej blir något annat än ett i dimma badande samvete. Vi ha redan mer än en gång påpekat denna utmärkande egenskap hos

Marius. Han erinrade sig, att han under kärlekens berusning icke med ett ord omtalat för Cosette den gåtfulla händelsen i det Gorbeauska rucklet, en händelse, där offret hade tagit en sådan egendomlig del och bevarat sin tystnad både under striden och efter flykten. Hur kom det sig, att han icke nämnt detta för Cosette? Denna förskräckliga sak låg ju dock så nära till hands att nämna! Varför hade han icke ens nämnt Thénardiers, icke minst den dag, då han mött Eponine? Han hade nu svårt att förklara denna sin tystnad. Han klarlade den dock slutligen. Han påminde sig sin berusning, sin hänförelse för Cosette, hur kärleken behärskat allt, hur de båda svingat sig upp mot idealen och kanske också hur en omärklig del av sunt förnuft hade funnits i detta hänförande själstillstånd, en otydlig instinkt att gömma och förjaga ur sitt minne detta fruktansvärda äventyr, som han fruktade att stå i beröring med, och där han icke ville spela någon som helst roll och vilket han varken kunde berätta om, vittna i eller uppträda som anklagare mot. Dessutom hade dessa få veckor förflutit

snabbt som en blixt. Man hade icke haft tid till något annat än att älska.

Sedan han vägt allt, undersökt allt, så skulle, även om han berättat för Cosette om bakhållet i Gorbeauska huset, om han omtalat Thénardiers, vilka hade då följderna blivit? Skulle han ens då ha upptäckt, att Jean Valjean var en straffånge, och skulle detta ha förändrat honom eller Cosette? Skulle han rygga tillbaka? Skulle han ha älskat henne mindre? Skulle han ha vägrat att gifta sig med henne? Nej. Det fanns alltså ingenting att ångra, han hade ingenting att förebrå sig. Allt var gott och väl. Det finnes en Gud för de berusade, som man kallar förälskade. Blind hade Marius följt den väg, som han seende skulle ha gått. Kärleken hade bundit för hans ögon för att leda honom — Vart? Till paradiset.

Men detta paradis gränsade hädanefter till helvetet.

Den motvilja, som Marius alltid hyst för denne man, för denne Fauchelevent, som förvandlats till Jean Valjean, blandades nu med fasa.

Låtom oss dock säga, att jämte denna fasa det även fanns en smula medlidande och till och med en viss förvåning.

Denne tjuv, denne återfallsförbrytare, hade överlämnat sin anförtrodda gods. Sexhundratusen francs, endast han visste om detta. Han hade kunnat behålla allt, och han hade lämnat från sig allt.

Dessutom hade han själv bekänt allt. Intet tvingade honom. Det var endast genom hans egna ord, man visste vem han var. I denna bekännelse låg det icke blott ett mottagande av ödmjukhetens kors utan även ett frivilligt trotsande av faran. För en dömd är en mask icke blott en mask utan ett skydd. Han hade avstått från detta skydd. Ett falskt namn, det är tryggheten, och han hade kastat bort detta falska namn. Han, galärslaven, kunde för alltid dölja sig i en hederlig familj. Han hade stått emot denna frestelse. Varför? På grund av samvetsbetänkligheter. Han hade själv förklarat det med sanningens obestridliga tonfall. Vem än denne Jean Valjean var, var det oemotsägligt, att han var ett samvete, som vaknat. En hemlig

pånyttfödelse hade påbörjats, och efter allt att döma hade sedan länge samvetet behärskat denne man. Ett sådant det rättas och godas herravälde finner man icke hos alldagliga människor. Ett vaknande samvete tyder på en stor själ.

Jean Valjean var uppriktig. Denna uppriktighet, som var påtaglig och oantastlig på grund av den smärta, som den förorsakade honom, gjorde det överflödigt att söka bekräftelse på hans ord. Detta medförde för Marius en omkastning av egendomlig art. Vilken känsla framkallade herr Fauchelevent? Misstroende. Vad fann man hos Jean Valjean? Förtroende.

Marius uppgjorde ett bokslut för denne Jean Valjean i tankarna, han fastställde aktiva och passiva, och försökte få fram ett saldo. Men allt var som ett åskväder. När Marius försökte att skapa sig en klar föreställning om denne man och strävade efter att tränga ned till botten på Jean Valjeans själ, förlorade han vägen och återfann mannen i en ödesdiger dimma.

Återlämnandet av de anförtrodda medlen samt

den uppriktiga bekännelsen stod på det godas sida Dessa ting bildade som en glänta i molnet, som sedan åter mörknade.

Hur förvirrade Marius minnen än voro, erinrade han sig dock vissa mörka punkter.

Vad innebar egentligen händelsen i Jondrettes kyffe? Varför hade vid polisens ankomst denne man flytt i stället för att anklaga? På detta fann Marius nu ett svar. Emedan denne man riskerade att såsom flykting gripas av rättvisan.

En annan fråga: Varför hade denne man begett sig till barrikaden? Ty nu erinrade sig Marius klart denna sak, vilken framträtt tack vare det starka känsloutbrottet som sympatetiskt bläck vid uppvärmning. Denne man var på barrikaden. Han hade icke kämpat där. Vad hade han haft där att göra? När denna fråga framställdes, visade sig en gengångare och lämnade svaret. Javert. Marius erinrade sig fullkomligt den dystra bilden av Jean Valjean, släpande utanför barrikaden den bundne Javert, och han hörde ännu, hur det fruktansvärda pistolskottet hade avfyrats bakom hörnet av den

lilla Mondetourgatan. Troligen rådde hat mellan denne spion och galärslaven. Den ene gick i vägen för den andre. Jean Valjean hade begett sig till barrikaden för att hämnas. Han hade kommit sent. Han visste troligen, att Javert tagits tillfånga. Den korsikanske vendettan hade trängt ned i vissa djupa samhällslager och där blivit en lag; den är så enkel att den icke väcker förvåning ens hos de människor, som till hälften ägna sig åt det goda, och dessa hjärtan äro så danade, att en brottsling, på väg att ångra sig, kan rygga tillbaka för stöld men icke för hämnd. Jean Valjean hade dödat Javert. Åtminstone föreföll det så.

Det fanns slutligen en sista fråga, men utan svar. Denna fråga torterade Marius. Hur kom det sig, att Jean Valjeans existens så länge löpte i jämnbredd med Cosettes? Vilken underbar ödets nyck hade fört detta barn i förbindelse med denne man? Smidas då dessa kedjor i himlen, vilka förbinda tvenne varelser, och hade det behagat Gud att förena ängeln och djävulen? Kunna brottet och oskulden sitta sida vid sida, den ena oskyldig,

den andra fruktansvärd, den ene övergjuten av den gudomligas vita strålglans, den andra för alltid brännmärkt av den eviges blixt? Vem hade kunnat ordna detta oförklarliga förhållande? På vilket sätt, på grund av vilket under hade ett gemensamt liv kunnat uppstå mellan detta himmelska barn och denne fördömde man? Vem hade kunnat binda lammet vid vargen och ännu oförklarligare, binda vargen vid lammet? Ty vargen älskade lammet, denna fruktansvärda varelse dyrkade den svaga, och under nio år hade ängeln icke haft annat stöd än detta monstrum. Cosettes barndom och ungdom, hennes strävan mot liv och ljus hade skyddats av denne uslings hängivenhet. Här förvandlade sig frågorna till otaliga gåtor, avgrund öppnade sig på avgrund, och Marius kunde icke längre tänka på Jean Valjean utan att känna svindel. Vem var då denne de höga branternas man?

De gamla bibliska symbolerna äro eviga; i det mänskliga samhället, sådant det existerar ända tills den dag, då en större klarhet kommer att förändra det, kommer det alltid att finnas två män, den ena

överjordisk, den andra underjordisk. Den ena, det godas bild, är Abel, det ondas, Kain. Men vad betydde denne ömme och känslofulle Kain? Vad menades med denne skurk, som andaktsfullt försjönk i beundran av en jungfru, vakade över henne, uppfostrade henne och, själv oren, omgav henne med renhet? Vad betydde denna kloak, som hyst vördnad för denna oskuld i så hög grad, att icke en fläck kommit när henne? Vad var innebörden av Jean Valjean som Cosettes uppfostrare? Denne mörkrets gestalt, vars enda avsikt var att se en stjärna gå upp, obehindrad av mörker och moln?

Detta var Jean Valjeans hemlighet men även Guds.

Marius ryggade tillbaka inför denna dubbla hemlighet. Den ena frågan så att säga lugnade honom för oron över den andra. I dessa händelser var Gud lika synlig som Jean Valjean. Gud väljer själv sina medel. Han betjänar sig av vilket redskap han vill. Han är icke ansvarig för människorna. Vad veta vi om Guds vägar? Jean Valjean hade vårdat Cosette. Han hade en smula skapat

denna själ. Det var obestridligt. Än sedan? Arbetaren var förskräcklig men verket beundransvärt. Gud utför sina underverk som honom för gott synes. Han hade skapat denna förtjusande Cosette och därvid begagnat sig av Jean Valjean. Han hade funnit för gott att välja denne egendomlige medarbetare. Kunna vi ställa honom till ansvar därför? Är det första gången, som gödselstacken hjälper våren att frambringa rosen?

Marius gav sig själv dessa svar och ansåg dem goda. Icke på någon av de punkter, som vi här påpekat, hade han vågat utfråga Jean Valjean; han tillstod dock icke för sig själv, att han icke vågat göra det. Han dyrkade Cosette, han ägde Cosette och Cosette var glänsande fläckfri. Detta var tillräckligt. Vad behövde han mera för klarhet. Cosette var själv ljuset. Behöver ljuset upplysas? Han hade allt, vad kunde han mer begära? Är icke allt tillräckligt? Jean Valjeans personliga affärer angingo honom icke. När han lutade sig fram över det ödesdigra mörker, som höljde denne man, klamrade han sig fast vid denne olyckliges högtid-

liga förklaring: "Jag betyder ingenting för Cosette. För tio år sedan visste jag icke, att hon fanns".

Jean Valjean var endast en man, som passerat förbi. Han hade själv sagt så. Nåväl, han kunde fortsätta. Hans roll var nu slut. För framtiden fanns Marius för att spela försynens roll mot Cosette. Cosette hade återfunnit sin like, sin älskare, sin make. När Cosette bevingad och förvandlad svingade sig upp mot himlen, lämnade hon bakom sig på jorden sitt tomma och avskräckande pupphölje, Jean Valjean.

I vilka cirklar Marius tankar än rörde sig, kunde de aldrig undgå att riktas på Jean Valjean utan en viss fasa. En helig fasa kanske, ty vi ha just påpekat, att han förnam något av Guds närvaro hos denne man. Men vilka förmildrande omständigheter man än söker, måste resultatet alltid bli detta: Det var en straffånge, det vill säga en varelse, som icke ens har någon plats i den sociala rangstegen, då han står under det första steget. Efter de sista av alla människor kommer straffången. Man skulle nästan kunna säga, att straffången icke längre lik-

nar de levande. Lagen har berövat honom all den mänsklighet, som en människa kan beröva en annan.

Dessa människor kunna visserligen till det yttre likna alla andra, men man känner utan att själv kunna göra reda för sina intryck något märkvärdigt frånstötande i deras närhet. Man förnimmer på ett mystiskt sätt att man endast ser till ytan och att den verkliga människan är outgrundlig.

Man anar hemska avgrunder, man gissar att de dölja fruktansvärda ouppdagade hemligheter.

Man förnimmer djup och styrka, ty det kräves styrka för att äga och bevara stora hemligheter och likväl bilda en lugn yta.

Vi veta att Marius fått detta intryck av Jean Valjean redan på den tiden, då han endast kände honom under namnet Fauchelevent, och detta intryck hade icke försvagats efter Jean Valjeans stora bekännelse. Visserligen hade Marius vid detta tillfälle fått möjlighet att något pejla de ofantliga djupen hos denne man; han hade kommit honom närmare och hans drag hade blivit mera

mänskliga men nya och fruktansvärda gåtor hade framträtt och väntade alltjämt på sin lösning.

När det gäller strafflagen, vidhöll Marius fortfarande, fastän han var demokrat, vid det strängaste systemet och han hade rörande alla dem, som äro dömda, rättvisans vanliga uppfattning. Låt oss genast erkänna, att han ännu icke gått igenom hela sin utveckling. Han kunde ännu icke skilja mellan det som skrivits av människor, och det som skrivits av Gud, mellan lagen och rättvisan. Han hade ännu icke undersökt och vägt den rättighet, människan tager sig att besluta över det oåterkalleliga. Han hade ännu icke gjort uppror mot ordet d ö m d. Han fann det alldeles naturligt, att vissa brott mot den skrivna lagen följdes av eviga straff och han betraktade det som en följd av civilisationen, att samhället fördömde. Han befann sig ännu på detta stadium, även om han längre fram måste nå vidare. Ty hans natur var god, men allt framåtskridande sker i grund och botten långsamt.

Under dessa förhållanden måste Jean Valjean förefalla honom avskräckande. Han var en ut-

stött. Han var en straffånge. Detta ord var för honom som en av yttersta domens basunstötar, och sedan han länge i sitt inre betraktat Jean Valjean, slutade han med att vända bort huvudet. Vade retro.

Vi måste erkänna och understryka, att fastän Marius hade utfrågat Jean Valjean, så att denne till och med sagt: "Ni biktar mig", han likväl hade underlåtit att ställa två eller tre frågor. Detta berodde icke på tanklöshet utan på att han icke vågat. Jondrettes kyffe? Barrikaden? Javert? Vem vet vilka avslöjanden, som då kunnat komma? Jean Valjean syntes icke vara en man, som ryggade tillbaka och vem vet, om icke Marius, efter att ha drivit fram honom, skulle önskat, att han hållit honom tillbaka?

Har det icke vid vissa stora tillfällen hänt oss alla, att vi, efter att ha gjort en fråga, hålla för öronen för att icke behöva höra svaret? Det är särskilt när man älskar, som man visar denna feghet. Det är icke klokt att driva förhöret för långt, när det gäller dystra ting, allra minst när en oupplöslig

del av vårt eget liv är inblandat. Jean Valjeans förtvivlade förklaringar skulle kunnat medföra fruktansvärda avslöjanden, och vem vet, om icke dessa upplysningar skulle kunnat skada Cosette? Vem vet om icke något av detta avgrundens djup skulle kunnat stanna kvar på denna ängels panna? Ödet uppvisar sådana samband, där själva oskulden präglas av brottet på grund av reflexens lag. De renaste ansikten kunna för alltid präglas av återskenet från ett förskräckligt grannskap. Med rätt eller orätt fruktade Marius. Han visste redan för mycket. Han sökte snarare förvirra sig själv än sträva efter klarhet. Alldeles yr förde han bort Cosette i sina armar samt slöt ögonen för Jean Valjean.

Denne man var natten, den levande och förskräckande natten. Hur skulle han våga pejla dess djup? Det är hemskt att undersöka mörkret. Vem vet, vad det skulle avslöja? Gryningen skulle för alltid kunna förmörkas därav.

I denna sinnesstämning var det smärtsamt för Marius att tänka på att denne man i framtiden

skulle stå i någon som helst förbindelse till Cosette. Dessa fruktansvärda frågor, inför vilka han ryggat tillbaka, och vilkas svar skulle kunnat bilda grunden till ett oryggligt avgörande, dem förebrådde han sig nu nästan att han icke hade framställt. Han fann, att han varit god, alltför mild och, låt oss säga rent ut, alltför svag . Denna svaghet hade lockat honom till ett oklokt medgivande. Han hade lockats till att bli rörd. Det hade varit ett fel. Han hade klart och tydligt bort visa Jean Valjean tillbaka. Jean Valjean tillhörde det onda, och det hade tillkommit Marius att befria sitt hem från denne man. Han ångrade sig, och han beklagade denna virvelvind av känslor, som hade bedövat och förblindat honom. Han var missnöjd med sig själv.

Vad skulle han nu göra? Han hyste den största motvilja mot Jean Valjeans besök. Varför skulle han se denne man hemma hos sig? Vad skulle han göra? Han blev förvirrad, han ville ej undersöka djupare, ville ej gå till botten med sig själv, han hade lockats att ge ett löfte. Jean Valjean hade erhållit det. Till och med när det gäller en straffån-

ge, framför allt när det gäller straffången, måste man hålla sitt ord. Men hans främsta plikt var mot Cosette. Han greps av en allt behärskande motvilja.

Marius försökte oklart att behärska alla dessa tankar, ett försök, som skapade en djup förvirring. Det var icke lätt att dölja detta för Cosette, men kärleken förmår mycket, och Marius lyckades dölja sitt sinnestillstånd.

Dessutom gjorde han skenbart betydelselösa frågor till Cosette, som var lika oskyldig som en duva är vit och icke anade något. Han talade med henne om hennes barndom och ungdom, och han övertygades mer och mer om att ingen man kunde varit mera god och faderlig än denne straffånge varit mot Cosette. Allt, vad Marius skymtat och antagit, var verkligt. Denna dystra brännässla hade älskat och beskyddat liljan.

Världen är full av dylika egendomliga händelser. Men är det verkligen så egendomligt att ljus och mörker finnas sida vid sida? Är det egendomligare än att dagen följer på natten? Är det

icke ett uttryck för den högsta gudomliga vishet att allt kan lända till gott, att en galärslav, en förbrytare, en man som Jean Valjean kunnat brukas till medel att skydda och fostra en ängel som Cosette?

Och hade kanske icke just Cosette varit ett medel att väcka samvetet hos denne förbrytare? Vem vet, vad som skulle kunnat bliva av honom, om han ej hållits tiilbaka av de förpliktelser, som han mer eller mindre självmant ålagt sig mot denna unga oskuldsfulla flicka, vilken han vårdat som sin ögonsten?

Förgäves sökte Marius intala sig att allt detta var helt naturligt. Jean Valjean som Cosettes beskyddare stod dock ännu allt för mycket i strid mot hela hans uppfattning av det mänskliga samhället och den mänskliga rättvisan för att några av hans egna argument skulle kunna övertyga honom.

Jean Valjean i denna situation måste alltjämt för honom förbliva en fruktansvärd och olöst gåta.

ÅTTONDE BOKEN.

Mörkret minskas.

I.

RUMMET I BOTTENVÅNINGEN.

Följande dag i skymningen klappade Jean Valjean på inkörsporten till det Gillenormandska huset. Det var Basque, som tog emot honom. Basque befann sig vid det tillfället ute på gården, alldeles som om han fått order att finnas där. Det händer någon gång, att man säger till en tjänare:

— Ni skall passa på den eller den herrn, när han kommer.

Utan att vänta, att Jean Valjean först skulle tilltala honom, sade Basque:

— Baronen har bett mig fråga, om herrn vill stiga upp eller stanna kvar här nere.

— Stanna här nere, svarade Jean Valjean.

Basque, som för övrigt uppträdde fullkomligt vördnadsfullt, öppnade genast dörren till rummet i bottenvåningen och sade:

— Jag skall underrätta frun.

Det rum, i vilket Jean Valjean trädde in, var ett fuktigt bottenvåningsrum, vilket, när det så passade, även begagnades till källare; det hade utsikt åt gatan, var försett med stengolv och var upplyst endast av ett fönster med järngaller.

Detta rum hörde ej till dem, vilka ofta oroas av dammborsten, dammtrasan eller sopkvasten. Dammet lämnades i fred. Någon förföljelse mot spindlarna hade man icke brytt sig om. På den ena fönsterrutan fanns en stor spindelväv, vari befunno sig en mängd döda flugor. Den lilla låga salen var möblerad med en massa tomma buteljer, vilka stodo undanställda i ett hörn. De gulaktiga murbruksväggarna voro trasiga på flera ställen. Längre bort i rummet stod en svartmålad spis; i den var en brasa tänd, vilket bevisade, att man varit beredd på Jean Valjeans svar: Stanna här nere.

Två länstolar stodo framställda framför brasan. Mellan stolarna låg en gammal sliten sängmatta.

Rummet upplystes endast av brasan och av skymningen, som trängde in genom fönstret.

Jean Valjean var trött. Han hade icke varken ätit eller sovit på flera dagar. Han sjönk ned i den ena stolen.

Basque kom tillbaka, ställde ett tänt vaxljus på kaminfrisen och avlägsnade sig sedan. Jean Valjean satt med sänkt huvud och hakan vilande mot bröstet, och märkte därför varken Basque eller vaxljuset.

Plötsligt reste han sig. Cosette stod bakom honom.

Han hade icke sett, när hon kom in, men han hade känt det.

Han vände sig om. Han betraktade henne. Hon var underbart vacker. Men det, som hans djupa blick betraktade, var icke hennes skönhet utan hennes själ.

— Vilken märkvärdig idé! Nog visste jag, att ni var besynnerlig, pappa, utropade Cosette, men

någonting sådant som detta hade jag dock icke tänkt mig. Vad skall detta betyda? Marius säger, att det är ni, som önskar att bli mottagen här.

— Ja, det är jag.

— Jag väntade mig det svaret. Nåväl! Jag bereder er på att jag icke låter mig nöja med detta. Låt oss börja ifrån början. Kyss mig, pappa!

Hon räckte honom sin ena kind.

Jean Valjean förblev orörlig.

— Ni rör er icke från stället. Jag erkänner, att det är en brottslings hållning. Men, det gör detsamma, jag förlåter er. Jesus Kristus har sagt: Räck fram den andra kinden. Här är den!

Därmed räckte hon fram även den andra kinden.

Jean Valjean rörde sig icke. Det såg ut, som om hans fötter vore fastnaglade vid golvstenarna.

— Det här tycks bli allvarligt, sade Cosette, vad har jag gjort er? Jag säger er, att jag känner mig förfördelad. Det åligger er att åstadkomma försoning med mig. Ni måste äta middag med oss.

— Jag har ätit middag.

— Det är icke sant, jag skall låta herr Gillenor-

mand banna er. Morfäderna äro till för att gräla upp fäderna. Kom nu med mig upp i salongen. Genast.

— Omöjligt.

Cosette övergick nu från att befalla till att göra frågor.

— Men varför? Och varför väljer ni det fulaste rummet i hela huset, när ni hälsar på mig? Här är ju förskräckligt.

— Du vet...

Jean Valjean ändrade sig strax.

— Ni vet, min fru, att jag är besynnerlig, att jag har mina infall.

Cosette klappade i sina små händer.

— Min fru! Ni vet! Återigen någonting nytt! Vad vill detta säga?

Jean Valjean betraktade henne med det rörande leende, vilket han ibland begagnade.

— Ni önskade bliva fru, nu är ni det.

— Icke för er, pappa.

— Kalla mig icke mera pappa.

— Huru?

— Kalla mig herr Jean, eller helt enkelt Jean, om ni så vill.

— Ni är icke längre min pappa? Jag är icke mera Cosette? Herr Jean? Vad skall detta betyda? Sådant där kallar jag revolution! Vad har då hänt? Se mig i ansiktet och säg mig det. Ni vill icke bo hos oss. Ni vill icke veta av mitt rum. Vad har jag egentligen gjort er? Någonting har alltså inträffat?

— Ingenting.

— Nå då så?

— Allt är som vanligt.

— Varför ändrar ni då namn?

— Ni har själv ändrat edert. Han smålog än en gång och tillade: Emedan ni är fru Pontmercy, kan väl jag få vara herr Jean.

— Jag förstår ingenting. Allt detta är för galet. Jag skall fråga min man, om han tillåter, att ni kallas herr Jean. Jag hoppas, att han förbjuder det. Ni gör mig mycket ledsen. Man har sina infall, det må vara hänt, men man gör icke sin lilla Co-

sette så ledsen. Det är illa handlat. Ni har icke rätt att vara så stygg, ni som är så god.

Han svarade icke.

Hon fattade hans båda händer, tryckte dem mot sin hals, under sin haka, vilket allt innebär en öm smekning.

— Ack, sade hon, var god emot mig!

Och hon fortsatte:

— Hör här, vad jag kallar att vara god: Att vara snäll, att komma och bo hos oss, att återtaga våra små trevliga promenader, här finns fåglar liksom på Plumet-gatan, att leva tillsammans med oss, att övergiva det otrevliga hålet på Homme-Armégatan, att icke längre låta oss lösa gåtor, att vara som andra människor, att äta middag och frukost med oss, att vara min far.

Han drog tillbaka sina händer.

— Ni är icke längre i behov av en far, ni har er man.

Cosette blev ond.

— Jag behöver ingen far mera! Alla dessa sa-

ker äro så märkvärdiga och oförnuftiga, att man rakt icke vet vad man skall svara.

— Om Toussaint vore här, fortsatte Jean Valjean som den, vilken söker efter hjälp och klamrar sig fast vid varje halmstrå, skulle hon vara den första, som intygade, att jag alltid burit mig egendomligt åt. Det är ingenting nytt. Jag har alltid älskat min egen mörka vrå.

— Men det är kallt här. Man kan icke ens se riktigt. Det är avskyvärt det här, att vilja vara herr Jean. Jag vill icke, att ni kallar mig ni.

— För en stund sedan, när jag gick hit, svarade Jean Valjean, såg jag en möbel på Saint-Louisgatan. Det var hos en snickare. Om jag var en vacker kvinna, skulle jag skaffa mig den där möbeln. Toalettbyrån var särdeles vacker, alldeles modern. Den var, tror jag av rosenträ med vackra inläggningar. Den hade en ganska stor spegel och där fanns också lådor. Den var verkligen vacker.

— Usch, vad du är för en stygg brumbjörn! svarade Cosette. Och med ett oändligt behag,

sammanbitande tänderna och skiljande läpparna, började hon blåsa på Jean Valjean. Det var den ena av gracerna, härmande en katt.

— Jag är ursinnig, återtog hon. Sedan i går ha alla människor retat mig. Jag är mycket ond. Jag förstår ingenting. Ni försvarar mig icke mot Marius. Marius hjälper mig icke mot er. Jag är alldeles ensam. Jag gör i ordning ett trevligt rum. Om jag hade kunnat sätta dit den gode Guden, hade jag gjort det. Man bryr sig icke om mitt rum. Min hyresgäst tager ingen notis om det. Jag ber Nicolette laga till en liten god middag. Man bryr sig icke om fruns middag. Och min fader Fauchelevent vill, att jag skall kalla honom herr Jean och taga emot honom i en gammal mörk, fuktig och otäck källare, där murarna ha skägg, och där kristallpjäserna bestå av tomma flaskor och gardinerna av spindelvävar. Ni är egendomlig, det är ert sätt, men man gör icke någon brytning för att två människor gifta sig. Ni skulle icke ögonblickligen efter bröllopet ha börjat bliva så märkvärdig. Ni trivs således utmärkt på den för-

skräckliga Homme-Armé-gatan. Jag kände mig förtvivlad där. Varför är ni sådan emot mig? Ni gör mig mycket ledsen. Fy!

Hon betraktade Jean Valjean allvarligt, och tillade:

— Ni var alltså ond på mig, därför att jag är lycklig.

Oskulden kan ibland, helt omedvetet tränga ganska djupt med en fråga. Denna fråga, som Cosette ställde till Jean Valjean, var så enkel för henne, men så betydelsefull för honom. Cosette ville därmed giva honom en svag förebråelse; i stället slet hon sönder hans hjärta.

Jean Valjean bleknade. Han satt ett ögonblick utan att svara, därefter viskade han med en obeskrivlig ton, ungefär som om han talat för sig själv:

— Hennes lycka var mitt livs mål. Nu kan Gud hämta mig, när han vill. Cosette, du är lycklig; min tid är förbi.

— Ah! Ni kallar mig än en gång du, utropade Cosette.

Hon kastade sig om hans hals.

Alldeles utom sig omfamnade Jean Valjean henne och tryckte henne mot sitt bröst. Det föreföll honom nästan, som om han hade återfått henne.

— Tack, far! sade Cosette till honom.

Rörelsen hotade att taga överhand över Jean Valjean. Han slet sig milt bort ur Cosettes armar och tog sin hatt.

— Vad nu? sade Cosette.

Jean Valjean svarade:

— Jag lämnar er, min fru, man väntar er.

Och, kommen till dörren, tillade han:

— Jag har kallat er du. Säg er man, att det icke skall hända mera. Förlåt mig.

Jean Valjean gick, lämnande Cosette utom sig av förvåning över detta gåtlika avsked.

II.

NÅGRA STEG TILLBAKA.

Följande dag kom Jean Valjean tillbaka vid samma tid.

Cosette gjorde honom inga frågor, förvånade sig icke längre, talade icke om, att hon frös, nämnde icke något mera om salongen; hon undvek både att säga far och herr Jean. Hon tillät honom kalla sig ni. Hon tillät honom kalla sig fru. Hon var endast något mindre glad. Hon skulle varit sorgsen, om det hade varit möjligt för henne.

Det är troligt, att hon samtalat med Marius och att han, såsom varande den man, vilken hon älskade, utan att behöva förklara någonting, dock hade lyckats tillfredsställa den älskade makan. Förälskades nyfikenhet sträcker sig för övrigt icke långt utanför kärlekens gränser.

Rummet i bottenvåningen hade blivit något ordningställt. Basque hade låtit borttaga de tomma

buteljerna, och Nicolette hade tagit bort spindelvävarna.

Alla de följande dagarna infann sig Jean Valjean vid samma tid. Han kom alla dagar, liksom hade han icke haft kraft att uppfatta Marius' ord annat än bokstavligt. Marius ställde alltid om, att han icke var hemma, när Jean Valjean kom. Man vande sig så småningom vid herr Fauchelevents nya uppförande. Toussaint sade:

— Herrn har alltid varit så där.

Morfadern sade:

— Han är ett original.

Därmed var allt sagt. För övrigt knyter man inga nya vänskapsförbindelser vid nittio år; man förstår icke att lämpa sig efter varandra; varje nykomling är då snarare till besvär. Det finns ingen plats för honom; alla vanor äro redan antagna. Herr Fauchelevent eller herr Tranchelevent, fader Gillenormand önskade icke någonting högre än att bliva kvitt "den där herrn". Han tillade:

— Ingenting är vanligare än sådana där original. De göra alla möjliga galenskaper. Alldeles

utan motiv. Markis de Canaples var ännu värre. Han köpte ett palats för att sedan själv bo på vinden. Det är många människor, som ha ett sådant där märkvärdigt sätt.

Ingen såg eller uppfattade den dystra innebörden häri. Vem skulle väl förresten ha kunnat gissa något sådant? I Indien finnas träsk, vilka likna Jean Valjeans själstillstånd; vattnet förefaller egendomligt, märkvärdigt, skälvande, fastän icke en vindtläkt förmärkes; det är upprört, fastän det borde vara lugnt. Man betraktar dessa svallvågor endast på ytan; man märker icke vattenormen, som släpar sig fram i djupet.

Många människor bära inom sig ett sådant vidunder, ett ont, som de nära, en drake, som gnager dem, en hopplöshet, som gästar deras natt. En sådan man liknar alla andra, han går och han kommer. Man vet icke, att denne man inom sig marteras av en gräslig, fruktansvärd smärta, vilken senare vållar honom döden. Man vet icke, att denne man är ett svalg. Det är stillastående, men djupt. Då och då uppstår, utan att man förstår det, en

krusning på dess yta. En hemlighetsfull fåra bildar sig, därefter utplånas den för att ånyo visa sig. En luftblåsa uppstår och spricker sönder. Det är en helt obetydlig, men dock förskräcklig sak. Det är det okända vilddjurets andetag.

Dessa egendomliga vanor som att komma, när andra gå, att draga sig tillbaka, när andra intaga sina platser, att vid alla tillfällen behålla, vad man skulle kunna kalla skymningskappen, att söka upp den ensliga allén, att föredraga den ödsliga gatan, att icke blanda sig i samtal, att undvika folkmassor och fester, att förefalla välbärgad och dock leva i fattigdom, att, ehuru rik, ha sin nyckel i fickan och sitt ljus hos portvakten, att komma in genom bakporten och gå upp för kökstrappan, alla dessa egenheter, alla dessa fåror, luftblåsor och svaga krusningar på ytan härleda sig ofta från ett fruktansvärt djup.

Flera veckor förflöto på detta sätt. Cosette kom så småningom in i ett nytt liv; på grund av giftermålet inträdde hon i förändrade förhållanden; visiter, hushållsbestyr, nöjen och andra saker upp-

togo hennes tid. Cosettes nöjen voro icke dyrbara; de bestodo i en enda sak, att vara med Marius. Att gå ut med honom, att stanna hos honom, det var hennes livs käraste sysselsättning. Det var för dem en alltid lika stor och ny glädje att vid fullt dagsljus, på öppen gata, utan att behöva gömma sig, inför hela världen gå ut arm i arm alldeles ensamma. En sak gjorde Cosette ledsen. Toussaint, som icke kunde komma överens med Nicolette, två gamla fröknar draga sällan jämt, flyttade. Morfadern kände sig frisk; Marius skötte någon gång en process; tant Gillenormand fortsatte helt lugnt med det tillbakadragna liv, varmed hon bäst trivdes. Jean Valjean kom alla dagar.

Sedan duandet var borta, och man alltid sade ni, min fru och herr Jean, föreföll Jean Valjean att vara en helt ny person för Cosette. All den möda han själv gjort sig för att avlägsna henne från sig hade fått sin lön. Hon blev gladare och gladare och allt mindre och mindre öm. Dock älskade hon honom ännu mycket, och han kände det. En dag sade hon plötsligt till honom:

— Ni var min far; ni är icke längre min far, ni var min onkel; ni är icke längre min onkel, ni var herr Fauchelevent; nu är ni herr Jean. Vem är ni egentligen? Jag tycker icke om allt detta. Om ni icke vore så god, skulle jag bliva rädd för er.

Han bodde alltjämt på Homme-Armégatan, emedan han icke kunde besluta sig för att flytta från det kvarter, där Cosette bodde.

De första gångerna stannade han endast några minuter hos Cosette, sedan gick han sin väg.

Så småningom tog han för vana att förlänga sina besök. Han kom tidigare och gick därifrån senare.

En dag hände det, att Cosette kallade honom pappa. En glädjeblixt lyste då upp Jean Valjeans gamla sorgsna ansikte. Han rättade henne:

— Säg Jean.

— Ja, det är sant, sade hon skrattande, herr Jean.

— Det är bra, sade han.

Därpå vände han sig bort för att hon icke skulle se tårarna, som han torkade från ögonen.

III.

DE ERINRA SIG TRÄDGÅRDEN PÅ PLUMET-GATAN.

Detta var sista gången. Efter detta sista ljusskimmer blev det fullkomligt mörkt. Ingen förtrolighet mera, ingen välkomsthälsning med någon kyss mera, aldrig mera det så underbart ljuva ordet: min far. Han hade på egen begäran, genom eget uppförande så småningom blivit berövad alla fröjder; och han erfor sorgen att, efter att först på en enda dag ha förlorat Cosette i stort, nu förlora henne i allt.

Ögat vänjer sig slutligen vid källardager. I det stora hela var han nöjd, om han dagligen fick se Cosette. Hela hans liv koncentrerades på denna lilla stund. Han slog sig ned vid hennes sida, ibland talade han med henne om de svunna åren,

om hennes barndom, om klostret och om hennes små väninnor från den tiden.

En eftermiddag, det var en av de första dagarna i april, på en gång ljum och sval, det ögonblick, då solen synes som gladast; träden, som omgåvo Marius' och Cosettes fönster tycktes vakna, hagtornshäckarna höllo på att spricka ut, lövkojorna prunkade på de gamla murarna, lejongapen syntes i remnorna, i gräset fann man tusenskönor och gullvivor, vilka visade sina förtjusande huvud, årets vita fjärilar visade sig för första gången, och vinden, denna den eviga glädjens spelman, lät höra de första tonerna i den stora pånyttfödelsesymfoni, som de gamla skalderna kallade det evigt nya; denna eftermiddag sade Marius till Cosette: Vi hava sagt, att vi en gång skulle gå till vår trädgård på Plumetgatan. Låt oss gå dit genast. Man bör icke vara otacksam. De flögo dit liksom två svalor, som flyga mot våren. Trädgården på Plumetgatan gjorde på dem samma intryck, som daggryningen. De hade redan bakom sig någonting, som de kunde

kalla deras kärleks vår. Huset på Plumetgatan var hyrt för flera år och tillhörde alltså ännu Cosette. De besökte trädgården och huset. På kvällen kom Jean Valjean vid den vanliga tiden till Filles-du-Calvairegatan.

— Frun har gått ut med herrn och har icke återvänt ännu, sade Basque till honom.

Han satte sig ned under tystnad och väntade en timma. Cosette kom icke tillbaka. Han sänkte huvudet och gick sin väg.

Cosette var så hänförd över besöket och promenaden i deras trädgård och så glad över att en hel dag ha levat i det förgångna, att hon hela den följande dagen icke talade om någonting annat. Hon hade icke ens märkt, att hon ej träffat Jean Valjean.

På vilket sätt färdades ni dit? frågade Jean Valjean henne.

— Till fots.

— Och hur färdades ni hem?

— I en droska.

Sedan någon tid tillbaka hade Jean Valjean lagt märke till det unga parets sparsamma levnadssätt. Marius' sparsamhet var väl sträng, vilket gav Jean Valjean anledning att fråga:

— Varför hava ni icke en egen vagn? En vacker kupé skulle icke kosta er mer än femhundra francs i månaden. Ni äro rika.

— Jag vet icke, svarade Cosette.

— Det är alldeles som med Toussaint, fortsatte Jean Valjean. Hon har flyttat. Ni ha icke skaffat någon annan i hennes ställe, varför icke?

— Nicolette är tillräcklig för mig.

— Men ni borde också ha en kammarjungfru.

— Men jag har ju Marius.

— Ni borde ha eget hus, egna tjänare, egen vagn och en loge på teatern. Ingenting är för vackert för er. Varför draga ni icke fördel av att ni äro rika? Rikedom ökar lyckan.

Cosette svarade ingenting.

Jean Valjeans besök blevo icke kortare. Långt därifrån. När hjärtat halkar, stannar det icke på sluttningen.

När Jean Valjean önskade förlänga sitt besök och få Cosette att glömma tiden, höll han långa lovtal över Marius; han fann honom vacker, fin, snillrik, intelligent och god. Cosette gick ännu längre i sina lovtal. Då fortsatte Jean Valjean igen. Ingen av dem tröttnade. Marius, detta ord var outtömligt; det rymdes hela volymer i dessa sex bokstäver. Detta gjorde det möjligt för Jean Valjean att stanna längre. Att se Cosette, att glömma sig kvar hos henne, detta syntes honom ljuvt. Det var som balsam på hans sår. Det hände flera gånger att Basque kom in två olika gånger för att säga: herr Gillenormand har sänt mig hit för att påminna fru baronessan om, att middagen är serverad.

Sådana dagar återvände Jean Valjean hem mycket tankfull.

Låg det verkligen någon sanning i detta, när Marius jämförde honom med puppan? Var han, Jean Valjean, verkligen en puppa, som envist förföljde sin fjäril?

En dag stannade han ännu längre än vanligt.

Följande dag lade han märke till, att ingen eld var uppgjord i spisen.

— Kors, tänkte han, ingen eld. Och han skyndade att giva saken sin egen förklaring: Det är förresten helt naturligt. Vi äro i april. Kölden är förbi.

— Gud, vad här är kallt! utropade Cosette, när hon kom in.

— Nejdå, sade Jean Valjean.

— Det är alltså ni, som har sagt till Basque, att icke elda?

— Ja, vi äro snart i maj månad.

— Men man eldar ju vanligen ända till juni. I den här källaren borde det eldas året om.

— Jag tykte, att det var onödigt med en brasa.

— Det där är återigen en av edra egendomliga idéer! återtog Cosette. Följande dag var där eldat. Men de båda länstolarna voro nu ställda i andra ändan av rummet, strax intill dörren.

— Vad vill detta säga? tänkte Jean Valjean.

Han gick bort och flyttade länstolarna till deras vanliga plats vid brasan.

Den flammande brasan återgav honom mod. Han lät deras samtal räcka längre än vanligt. När han reste sig för att gå, sade Cosette till honom:

— Min man sade en märkvärdig sak till mig i går.

— Vad sade han för något?

— Han sade till mig: Cosette, vi ha trettiotusen francs i ränta. Tjugosju, som du har och tre, som jag har av min morfar. Jag svarade: Det blir trettio. Han fortsatte: Skulle du ha mod att leva på tre tusen francs? Jag svarade: Ja, på ingenting, blott jag får leva med dig. Därefter frågade jag: Varför säger du mig detta? Han svarade: För att veta din tanke.

Jean Valjean kunde icke finna något svar. Cosette väntade förmodligen någon förklaring från honom; han lyssnade på henne, allt under det han iakttog en dyster tystnad. Han återvände till Homme-Armégatan; han var så tankspridd, att han tog miste på porten och i stället för att gå in i sitt eget hus, gick han in i det, som låg bredvid. Det var först sedan han gått upp för två

trappor, som han märkte sitt misstag och gick ned igen. Hans sinne var fyllt av gissningar. Det var uppenbart, att Marius hyste misstankar angående de sexhundratusen francsens ursprung; måhända fruktade han, att de härledde sig från någon mindre ren källa; vem vet, han hade kanske upptäckt, att dessa penningar kommo ifrån honom, Jean Valjean, och han tvekade kanske inför denna möjlighet. Han ansåg det antagligen obehagligt, att anse förmögenheten såsom sin och ville hellre, att han och Cosette skulle förbliva fattiga än rika genom en tvetydig rikedom.

För övrigt började Jean Valjean på något otydligt sätt att känna sig bortstött.

Nästa dag erhöll han vid sitt inträde i rummet i bottenvåningen en svår stöt. Länstolarna voro försvunna. Där fanns icke ens en stol.

— Vad betyder detta? utropade Cosette, när hon kom in. Inga stolar! Var äro länstolarna?

— De finnas här icke mera, svarade Jean Valjean.

— Det här går för långt!

Jean Valjean stammade:

— Det är jag, som har sagt åt Basque att taga bort dem.

— Och skälet därtill?

— Jag stannar endast några ögonblick i dag.

— Därför behöver man icke stå hela tiden.

— Jag trodde, att Basque hade användning för fåtöljerna i salongen.

— Varför det?

— Ni ha antagligen besök i afton.

— Ingen människa kommer hit.

Jean Valjean förmådde icke säga mera.

Cosette ryckte på axlarna.

— Låta bära bort fåtöljerna! Häromdagen lät ni släcka elden. Vad ni är märkvärdig!

— Farväl, mumlade Jean Valjean.

Han sade icke: Farväl Cosette, men han hade icke heller kraft att säga: Farväl, min fru.

Han avlägsnade sig helt sorgsen.

Denna gång hade han förstått.

Följande dag kom han icke. Cosette märkte det icke förrän på kvällen.

— Kors, sade hon, herr Jean har icke kommit hit i dag.

Hon kände för ett ögonblick sitt hjärta dragas samman, men hon glömde bort saken för en kyss av Marius.

Dagen därefter kom han icke heller.

Cosette gav icke akt på det, hon tillbringade aftonen som vanligt, sov på natten och tänkte därpå först när hon vaknade. Hon var så lycklig. Hon sände genast Nicolette till herr Jean för att höra efter, om han var sjuk och varför han icke kommit kvällen förut. Nicolette kom tillbaka med herr Jeans svar. Han var icke sjuk. Han var sysselsatt. Han skulle komma igen snart. För övrigt stod han i begrepp att göra en liten resa. Om frun tänkte efter, så erinrade hon sig säkerligen, att han då och då brukade resa bort. Hon skulle icke oroa sig för honom, icke tänka på honom.

Hon erinrade sig alla de gånger som Jean Valjean så plötsligt rest bort under de gångna åren. Men alltid hade han ju brukat återkomma efter en

dag eller ett par. Hon erfor därför en viss oro när han icke lät höra av sig.

När Nicolette stigit in till herrr Jean, hade hon ord för ord repeterat vad hennes matmor sagt.

— Frun sände mig hit för att få veta "varför herr Jean icke kommit kvällen förut".

— Jag har icke kommit på två kvällar, sade Jean Valjean sakta.

Men Nicolette, som icke givit akt på svaret, berättade ej detta för Cosette.

IV.

ATTRAKTION OCH REPULSION.

Under de sista vintermånaderna och de första sommarmånaderna år 1833 lade Maraiskvarterets få promenerande och de i portgångarna märke till en gammal man, som var klädd i snygga, svarta kläder. De sågo honom alla dagar vid samma tid eller i skymningen lämna Homme-Armégatan och gå i riktning åt Saint-Croixgatan, passera förbi Blancs-Manteaux och Culture-Sainte-Chatherinegatan och, hunnen till Echarpegatan, sågo de honom vrida av åt vänster och gå in i Saint-Louisgatan.

Där gick han med långsamma steg, med huvudet framsträckt, utan att se eller höra någonting, med blicken oavbrutet fäst på en punkt, alltid densamma, vilken för honom tycktes likna en strålande stjärna, men som icke var någonting annat än hörnet till Filles-du-Calvairegatan.

Ju mera han närmade sig gathörnet, ju mera stralande blevo hans blickar, en glädje lyste likt en morgonrodnad i hans ögon, han såg helt förväntansfull ut, och hans läppar rörde sig sakta som om han talat med någon, som han icke såg, han smålog sakta, och han gick framåt endast helt långsamt. Man skulle kunnat säga, att han såg ut som en, som längtar till målet, men som är rädd för det ögonblick, då han står där. Då han var nästan framme vid det hus, som syntes draga honom till sig, saktades hans steg så betydligt, att man ibland trodde, att han stod stilla. Skakningen på hans huvud och ögats orörlighet påminde osökt om magnetnålen, som söker polen. Hur långsamt han än gick, måste han dock en gång vara framme vid målet; han upnådde också slutligen Filles-du-Calvairegatan; där stannade han darrande, sträckte med en viss skygghet fram huvudet om gathörnet och såg framåt gatan; det låg någonting oändligt tragiskt i denna blick. I hans ögonvrå hade långsamt samlat sig en tår, som nu var tillräckligt stor för att kunna

falla ned utefter hans kind; ibland stannade denna tår vid hans mun. Den gamle kände dess salta smak. Under några minuter blev han stående på detta sätt, alldeles som förstenad, därefter vände han om och gick samma väg tillbaka med samma långsamma steg och allt efter som han avlägsnade sig, slocknade hans blick mer och mer.

Så småningom kom en tid, då den gamle icke fortsatte att gå ända fram till Filles-du-Calvairegatans hörn; han stannade, då han gått halvvägs genom Saint-Louisgatan, ibland gick han något längre bort, ibland något kortare. En dag stannade han vid hörnet av Culture-Sainte-Chatharinegatan och såg bort mot Filles-du-Calvairegatan. Sedan skakade han tyst på huvudet och gick hem igen. Därefter gick han icke längre än till Trois-Pavillonsgatan och senare icke längre än till Blancs-Manteauxgatan. Man kunde säga, att han liknade en pendyl, som icke mer blir uppdragen, och vars pendelrörelser följaktligen så småningom avtaga tills de slutligen helt avstanna.

I nio år har hon varit allt för mig. I nio år har jag endast levat i hennes närhet och när jag ej sett henne har det varit, som om den djupaste natt härskat.

Vad har jag levat för? För att se denna älskade varelse växa upp och blomstra. Och all denna min möda, all denna min glädje, skall den nu förintas på ett ögonblick för att en främmande man kastat sina ögon på henne och icke anser mig värdig att komma i hennes närhet?

Men kan jag störa hennes lycka? Är det ej den, som jag eftersträvat under alla dessa långa år? Varför beklagar jag mig då? Hon är lycklig. Vad betyder då min egen lycka? Intet!

Vilken egoist är jag dock i grund och botten! Varför fortsätter jag att beklaga mig över händelser, som eka mot samma mål som det, efter vilket jag föregiver mig ha strävat?

Är det ej för henne utan för mig själv, för att maskera min ensamhet och mitt behov av hängivenhet, som jag gjort allt detta? Har jag icke nu tillfälle att besvara denna fråga? Måste jag ej

avstå från att störa hennes sällhet, även med risk att själv gå under? Förvisso.

Varje dag vid samma tid lämnade han sin bostad, gjorde samma promenad, men fullföljde den icke, och kanske var det helt omedvetet, han oupphörligt förkortade den. Hela hans ansikte tycktes uttrycka en enda tanke: Vad tjänar det till? Blicken var slocknad, den strålade icke längre. Till och med tåren var uttorkad; den samlade sig ej längre i ögonvrån; detta tankfulla öga var torrt. Den gamles huvud var alltjämt framsträckt; det var sorgligt att se vecken och rynkorna på hans stackars magra hals. Någon gång vid dåligt väder bar han under armen en paraply, men han spände aldrig upp den. De goda gummorna, som stodo i kvarteret sade:

— Det är en dåre.

Barnen följde efter honom skrattande.

NIONDE BOKEN.

Ljus efter mörkret.

I.

MEDLIDANDE MED DE OLYCKLIGA, ÖVERSEENDE MED DE LYCKLIGA.

Det är en förskräcklig sak att vara lycklig! Hur nöjd känner man sig icke med lyckan! Hur tillfredsställd känner man sig icke! Hur lätt glömmer man icke, när man äger lyckan, det verkliga målet, plikten!

Låt oss komma överens om, att man icke har orsak att förebrå Marius.

Som vi redan ha förklarat, hade Marius före sitt giftermål icke framställt några frågor till herr Fauchelevent, och efter giftermålet hade han icke vågat framställa några till Jean Valjean. Han hade ångrat det löfte, han gett. Många gånger had han sagt till sig själv, att

han icke bort hysa detta undseende för förtvivlan. Han hade nöjt sig med att så småningom avlägsna Jean Valjean från sitt hem och så mycket som möjligt söka utplåna honom ur Cosettes tankar. Han hade ställt sig mellan Cosette och Jean Valjean i hopp om att hon på så sätt skulle glömma honom. Detta var mer än ett utplånande, det var ett försvinnande.

Marius gjorde vad han ansåg vara nödvändigt och rätt. Han trodde, att han utan att vara hård men också utan att vara svag borde avlägsna Jean Valjean, och han ansåg sig ha allvarliga skäl för detta sitt beteende. Slumpen hade, tack vare en process, som han förde, fört honom samman med en för detta kontorist hos Lafitte, och denne man hade lämnat honom flera hemlighetsfulla upplysningar, men eftersom han lovat iakttaga tystnad och eftersom han ville skona Jean Valjean, hade han aldrig forskat vidare i saken. Han trodde i detta ögonblick, att han hade en allvarlig plikt att uppfylla, nämligen den att lämna tillbaka de sexhundratusen francs, han fått av Cosette, åt någon,

vilken han på ett mycket försynt sätt sökte finna. Under tiden beslöt han sig emellertid för att icke röra dessa penningar.

Vad Cosette beträffar, hade hon icke reda på någon av dessa hemligheter, det hade också varit synd att grumla hennes lycka.

Marius ägde ett stort inflytande på Cosette, vilket instinktivt kom henne att handla enligt Marius' önskningar. Beträffande herr Jean kände hon, att Marius härvidlag hade en önskan; hon rättade sig också efter den. Hennes man hade icke behövt säga henne någonting. Hon underkastade sig hans outtalade önskan och lydde blint. Hennes lydnad härvidlag bestod i att icke minnas, vad Marius glömde. Det var icke svårt för henne att göra så. Utan att hon själv visste varför, och utan att man kunde förebrå henne därför, hade hon så helt gått upp i Marius, att det, som förmörkade Marius tankar, även förmörkade hennes.

Vi vilja dock icke gå för långt härvidlag; hennes glömska beträffande Jean Valjean var endast yttlig. I djupet av sitt hjärta älskade hon dock den,

hon så länge kallat sin far. Men hon älskade sin man ännu högre. Det var detta som gjort att hennes hjärtas vågskål råkat i olag, att den lutade mera åt den ena sidan än åt den andra.

Ibland hände det, att Cosette talade om Jean Valjean och förundrade sig över hans uteblivande. Då brukade Marius lugna henne och säga:

— Jag tror, att han har rest bort. ade han icke, att han tänkte göra en resa?

— Det är sant, tänkte Cosette. Han brukade ofta försvinna på samma sätt förr i tiden. Men aldrig så länge. — Två eller tre gånger sände hon Nicolette till Homme-Armégatan för att erhålla underrättelser angående Jean Valjean och höra efter om han hade kommit tillbaka. Jean Valjean lät svara, att han icke kommit igen.

Cosette frågade icke mera; hon hade endast ett behov här på denna jorden, och det var Marius.

Låt oss tala om, att också Marius och Cosette voro bortresta. De hade varit i Vernon. Marius hade tagit Cosette med sig till sin faders grav.

Marius hade så småningom hindrat Cosette från

att tänka på Jean Valjean. Det såg också ut, som om Cosette hade glömt honom.

För övrigt är vad vi ibland kalla barnens otacksamhet långt ifrån så klandervärt, som man tror. Det är naturens otacksamhet. Som vi redan förut sagt, upprepa vi nu: Naturen skådar framåt. Naturen delar upp de levande varelserna i avgående och ankommande. De avgående stå vända mot mörkret, de ankommande mot ljuset. På så sätt uppstår på de gamles sida någonting, som är olycksbringande, och på de ungas uppstår ett omedvetet åtskiljande. Detta till att börja med så märkliga åtskiljande tilltager så småningom liksom grenarnas avskiljande från stammen. Utan att de ryckas bort från stammen, avlägsna de sig dock. Det är icke deras fel. Ungdomen går mot glädjen, festerna, ljuset och kärleken. Ålderdomen går slutet till mötes. Man förlorar icke varandra helt, men man kan icke heller helt gå upp i varandra. De unga känna livets svalka, de gamla känna gravens kyla. Förebrå icke de stackars barnen.

II.

NÄR LÅGAN SLOCKNAR AV BRIST PÅ OLJA.

En dag steg Jean Valjean ned för sin trappa, tog tre steg framåt gatan, satte sig därefter på en sten, samma sten, på vilken Gavroche funnit honom fördjupad i tankar natten mellan den 5 och 6 juni; där blev han sittande några minuter, sedan gick han åter upp. Detta var pendylens sista pendelrörelse. Följande dag lämnade han icke sitt hem. Dagen därpå lämnade han icke sin säng.

Portvakterskan, som lagade till hans enkla måltid, ett kålhuvud, några potatis och en fläskbit, kastade en blick på det bruna lerfatet och utbrast:

— Tallriken är ju alldeles full.

— Men ni har ju inte ätit någonting i går, stackars man.

— Jo visst, svarade Jean Valjean.

— Se i vattenkrukan. Den är tom.

— Detta bevisar endast, att ni druckit, men icke att ni ätit.

— Ja, men jag var endast hungrig efter vatten, svarade Jean Valjean.

— Det kallas att vara törstig, och då man dessutom ingenting äter, kallar man det feber.

— Jag skall äta i morgon.

— Eller vid alla Gudar, varför icke i dag? Är det ett sätt att säga: Jag skall äta i morgon! Att låta hela tallriken stå orörd! Och mina frikadeller, som voro så goda.

Jean Valjean fattade den gamla kvinnans hand.

— Jag lovar er att äta upp dem, sade han med sin vänliga röst.

— Jag känner mig icke nöjd med er, sade portvakterskan.

Jean Valjean såg nästan aldrig någon annan mänsklig varelse än den snälla kvinnan. I Paris finnes gator, där ingen promenerar och hus, vilka

ingen besöker. Det var i ett sådant hus och vid en sådan gata, som Jean Valjean bodde.

På den tid, då han ännu brukade gå ut, hade han för några sous hos en kopparslagare köpt ett litet krucifix, vilket han hängt upp på en spik mitt för sin säng. Det där korset är alltid bra att se på, sade han.

En vecka förflöt utan att Jean Valjean tog ett enda steg i sitt rum. Han låg alltjämt till sängs. Portvakterskan sade till sin man:

— Den snälle mannen däruppe stiger icke upp längre och äter icke mera, det där går icke i längden. Han har säkert bekymmer. Ingen kan få ur mitt huvud, att hans dotter är olyckligt gift.

Portvakten svarade överlägset:

— Om han är rik, kan han tillkalla en läkare. Om han icke är rik, får han låta bli. Får han ingen läkare, så dör han.

— Och om han får en?

— Så dör han också, sade portvakten. Portvakterskan tog en gammal kniv, med vilken hon

började luka upp gräset, som växte på vad hon kallade sin bit av gatan. Under tiden mumlade hon:

— Det är verkligen synd. En så proper gammal man! Han är ju vit i skinnet som en kyckling.

I samma stund varseblev hon ett stycke längre bort på gatan en läkare, som bodde i kvarteret; hon tog risken och bad honom stiga upp.

— Han bor i andra våningen, sade hon till honom. Ni har bara att stiga in. Eftersom den snälla mannen aldrig lämnar sin säng, sitter nyckeln alltid i dörren.

Läkaren såg Jean Valjean och talade med honom.

När han kom tillbaka ned, frågade portvakterskan honom:

— Nå, hur stod det till, doktor?

— Eder sjukling är illa däran.

— Vad fattas honom?

— Allt och ingenting. Det är en man, som efter utseendet att döma tycks ha förlorat någon avhållen person. Man dör av sådant.

— Vad har han sagt er?

— Han har sagt, att han befinner sig väl.

— Kommer ni tillbaka, doktor?

— Ja, svarade läkaren. Men det vore bättre, om någon annan än jag kom tillbaka.

III.

EN PENNA TYNGER I HANDEN PÅ DEN, SOM LYFTE UPP FAUCHELEVENTS KÄRRA.

En afton beredde det Jean Valjean svårighet att resa sig upp på armbågen; han fattade sin hand och sökte pulsen, men fann den icke; hans andhämtning var kort och avstannade emellanåt; han lade själv märke till, att han var svagare än förut. Då, utan tvivel under inflytande av någon sista tanke, gjorde han en kraftansträngning, satte sig upp i sängen och klädde sig. Han tog på sig sin arbetsdräkt. Nu när han icke längre gick ut om dagarna, föredrog han den framför sina kläder. Under påklädandet måste han göra flera uppehåll för att vila sig. Han måste anstränga sig för att få in armarna i rockens ärmar, så att svetten pärlade från hans panna.

Sedan han blivit ensam hade han ställt sin säng i tamburen för att slippa bebo den ödsliga våningen.

Han öppnade kappsäcken, och ur den framtog han Cosettes kläder.

Han bredde ut dem på sängen.

Biskopens ljusstakar stodo på den vanliga platsen på kaminfrisen. Ur en låda tog han fram två vaxljus och satte dem i stakarna. Trots att det ännu var fullkomligt ljust, det var ju på sommaren, tände han dem. Någon gång finner man ljus tända på detta sätt, när någon ligger lik.

Varje steg han tog för att gå från den ena möbeln till den andra, gjorde honom så matt, att han var tvungen att sätta sig ned. Det var icke den vanliga tröttheten, som har råd att slösa bort krafter, vilka senare kunna återhämtas; det var den sista återstoden av de möjliga rörelserna; det var det utslitna livet, som droppvis försvinner i de tunga ansträngningar, man aldrig orkar taga upp igen.

En av de stolar, i vilka han sjunkit ned, stod

framför spegeln, samma spegel, som varit så olycksdiger för honom och så lyckobringande för Marius, i vilken han på skrivportföljens läskpapper läst Cosettes bak och framvända ord. Han såg sig i denna spegel, men han kände icke igen sig. Han var åttio år; före Marius giftermål trodde man icke, att han var mer än knappt femtio; det sista året hade gjort honom minst trettio år äldre. Det han hade på sin panna, var icke ålderns rynkor; det var dödens hemlighetsfulla märke. Man skymtade spår av den obevekliga lagen. Hans kinder hängde; hans ansiktsfärg såg ut som tillhörde den en man, vilken länge vilat i jorden; hans båda mungipor voro neddragna, som på de masker, de gamle brukade skulptera på gravvårdar; han blickade förebrående ut i den tomma rymden; man tyckte sig se en av dessa stora tragiska varelser, som ha att beklaga sig över någon.

Han befann sig nu i ett tillstånd av ytterlig utmattning, då smärtan icke längre flyter, utan man skulle kunna säga har stelnat; hans själ hade gripits av en krampaktig förtvivlan.

Mörkret föll på. Med stor möda lyckades han flytta ett bord och en gammal länstol bort till spiseln, varefter han tog fram penna, bläck och papper.

När detta var gjort, föll han ned avsvimmad. När han återkom till medvetande, kände han sig törstig. Han orkade icke lyfta vattenkrukan till munnen, men han lutade sig ned och drack en klunk.

Därefter vände han sig mot sängen och, fortfarande sittande, emedan han icke orkade stå, betraktade han den lilla svarta klänningen och alla de andra älskade föremålen. På detta sätt satt han under flera timmar, vilka föreföllo som minuter. Plötsligt greps han av en frosskakning och kände dödskylan bemäktiga sig honom; han lutade sig mot bordet, vilket upplystes av biskopens ljusstakar, och fattade pennan. Eftersom varken pennan eller bläcket på länge varit begagnade, hade pennans udd böjt sig och bläcket torkat in; han måste därför stiga upp och hämta några droppar vatten för att slå i bläcket; detta orkade han icke

göra utan att vila sig två eller tre gånger, och han var tvungen att skriva med pennans ryggsida. Då och då torkade han sig i pannan.

Hans hand darrade. Han skrev långsamt dessa rader:

— Cosette, jag välsignar dig. Jag vill förklara allt för dig. Din man gjorde orätt, när han lät mig förstå, att jag borde avlägsna mig; det finnes dock ett litet misstag i hans uppfattning, men han har rätt. Han är en utmärkt människa. Älska honom mycket, då jag är död. Herr Pontmercy, älska alltid mitt högt älskade barn. Cosette, man skall finna detta papper, se här vad jag önskar säga dig, du skall få se siffrorna, om jag har krafter nog att skriva ned dem; hör här, dessa pengar äro dina egna. Så här hänger saken samman: Den vita gagaten kommer från Norge, den svarta från England, de svarta pärlorna komma från Tyskland. Gagatsmyckena, eller som de även kallas stenkolssakerna, äro lättare och dyrbarare. Man kan lika väl göra imitationer av dem i Frankrike som i Tyskland; till det fordras endast ett litet

städ, några tum i kvadrat, och en spritlampa till vaxets smältande. Det forna lacket gjordes av kåda och kimrök och betingade ett pris av fyra francs skålpundet. Jag fann på att göra det av gummilacka och terpentin. Det kostar icke mera än trettio sous och är mycket bättre. Spännena äro gjorda av lilafärgat glas, vilket medelst detta vax är fäst vid en liten svart järnbit. Glaset bör vara violett för stålprydnader och svart för guldprydnader. Spanien köper mycket sådant. Det är landet för stenkolssaker.

Här avbröt han sig, pennan föll ur hans fingrar, han greps av en av de förtvivlade snyftningar, som stundtals trängde fram ur hans själs djup; den stackars mannen tog sitt huvud mellan sina båda händer och tänkte.

Han kände sig trött som den, vilken icke längre har något att leva för. Hela hans strävan hade gått ut på att göra Cosette lycklig.

Han hade tänkt endast på henne, levat endast för henne och blott haft hennes lycka för ögonen.

Själv hade han känt sig tillfredsställd, om han blott haft henne i sin närhet. Nu var hon borta.

Dagarna syntes honom dystra och innehållslösa. Cosette hade icke längre behov av honom. Hon var lycklig utan honom. Hans hjärta kändes tungt.

— O! ropade han, det är förbi! Jag skall aldrig återse henne mera. Det var blott ett leende, som svävade förbi mig. Jag skall träda in i natt och mörker utan att ens få återse henne. O! Att blott en enda minut, ett enda ögonblick få höra hennes röst, röra vid hennes kläder, se henne, den ängeln, och sedan dö! Att dö är ingenting, men att dö utan att få se henne, det är förskräckligt. Om hon såg på mig, om hon smålog mot mig och sade mig ett ord, skulle det väl vara orätt mot någon? Nej, det är slut, aldrig mer skall jag se henne. Jag är alldeles ensam. Min Gud! Min Gud! Jag får aldrig återse henne.

I detta ögonblick knackade någon på dörren.

IV.

NÄR BLÄCKET RENTVÄR.

Samma dag eller samma afton, just som Marius rest sig från bordet och dragit sig tillbaka in i sitt rum, där han hade att granska några handlingar, hade Basque överlämnat en biljett till honom, sägande: Personen, som har skrivit brevet, väntar i tamburen.

Cosette hade tagit morfaderns arm och gjorde med honom en promenad i trädgården.

Ett brev kan liksom en människa ha ett obehagligt utseende. Blotta åsynen av vissa brev, skrivna på tarvligt papper och dåligt hopvikta, kan väcka obehag. Det brev, som Basque lämnade fram, var ett sådant.

Marius tog emot det. Det luktade tobak. Ingenting har en sådan förmåga att uppväcka ett minne som just en lukt. Marius kände igen denna to-

bakslukt. Han betraktade adressen: Till herr, herr baron Pontmercy. I hans hotell. Tobakslukten hjälpte honom att känna igen handstilen. Om man kunde säga, att förvåningen har sina blixtar, så upplystes Marius i detta ögonblick av en dylik blixt.

Luktorganet, denna minnets hemlighetsfulla medhjälpare, hade väckt en hel värld till liv inom honom. Det var samma papper, samma stil och samma tobakslukt, som han en gång förr i tiden lagt märke till. Jondretteska kyffet uppenbarade sig hastigt för honom.

Alltså, genom en av ödets nycker fann han nu, utan att söka, ett av de spår, han så länge förgäves sökt efter. Han bröt hastigt brevet och han läste:

Herr Baron!

Om det högsta väsendet, givit mig talangär, skulle jag kunnat vara baron Thénard, medlem av franska vetenskapsakademien, män jag är det icke. Jag har blått samma namn såm han och jag är gla

ifal detta minne rekommenderar mig i er höga välvilja. Den välgärning, med vilken ni värdigas hädra mig, skall bli ömsesidig. Jag är i besittning av en hämlighet angående en pärson, som angår er. Jag steller denna hämlighet till ert förfogande och jag önskar av mitt fulla hjärta att få ha det nöjet att tjäna er. Jag vill tala om för er ett enkelt medel, varmed ni kan få bortjaga denne man, som icke har någon rettighet att tillhöra er aktningsvärda familj, ämedan fru baronesan är av hög börd. Heligheten och dygden kunna icke i längden trivas tillsammans mer bråttet.

Jag väntar i tamburen på härr baronens vidare befallningar.

Med vördnad
Thénard.

Denna signatur var icke falsk. Den var blott förkortad.

De svamlande fraserna samt stavningen kompletterade dessa upplysningar. Man kunde icke tvivla på ursprunget. Ingen tvekan var möjlig.

Marius erfor en djup sinnesrörelse. När den

första känslan av överraskning försvunnit, erfor han glädje. Om han nu också blott kunde finna den andre mannen, den, som räddat hans eget liv, skulle han ingenting vidare ha att önska.

Han öppnade en låda i sin chiffonjé, tog fram några sedlar, stoppade dem i sin ficka, låste åter chiffonjén och ringde.

Det fanns vid denna tid i Paris ett gammalt kyffe på Beautreilles-gatan, strax intill Arsenalen, vilket beboddes av en ganska slug jude, vars yrke var att förvandla en trashank till en "fin karl". Icke för längre tid, vilket skulle varit tämligen svårt för trashanken. Förvandlingen försiggick mycket snabbt för en eller två dagar mot en avgift av trettio sous om dagen och medels en kostym, vilken så mycket som möjligt motsvarade begreppet en "fin karl". Mannen, som hyrde ut kläderna, kallade sig förvandlaren; skojarna i Paris hade givit honom det namnet och kände icke till något annat. Han hade ett tämligen välsorterat lager av kläder. Allt hos honom var ordnat systematiskt; på varje spik i hans magasin hängde, utnött

och sliten, en samhällsställning; här fann man en magistratspersons rock, där en prästs eller bankirs, i en annan hörna kunde man finna en pensionerad officers eller en författares och ännu längre bort statsmannens. Denne man var så att säga klädföreståndaren för det oändliga drama, varifrån stölden utgick och bedrägeriet trädde in. En tjuv i trasor kom in i klädmagasinet, lade fram sina trettio sous och valde, allt efter den roll han ämnade spela, den dräkt, som bäst passade, och när denne tjuv åter gick ned för trapporna, var han något. Följande dag lämnades kläderna tillbaka och förvandlaren, som lugnt anförtrodde allt åt tjuvar, blev aldrig själv bestulen. Dessa kläder voro likväl på ett sätt obekväma; de passade icke; eftersom de icke voro anpassade för de personer, som hyrde dem, voro de vanligen för trånga eller för stora och nästan aldrig lagom. Varje skurk, som var över eller under medellängden, kände sig obehaglig till mods i förvandlarens kläder. Man fick icke heller vara för fet eller för mager. Förvandlaren hade endast inrättat sig för medelstora

personer. Han hade tagit sitt mått för de olika samhällsställningarna på den förste, bäste trashank, som inställt sig, och vilken varken varit tjock eller smal, stor eller liten. Därav kom det sig, att kläderna så sällan passade förvandlarens kunder, vilka dock måste reda sig så gott sig göra lät. Så mycket värre för dem, som utgjorde undantag från denna regel. Statsmannens kostym till exempel, vilken var svart alltigenom, skulle varit för stor till Pitt och för liten för Castelcicala. Statsmannens kostym beskrevs i förvandlarens katalog på följande sätt: Rock av svart kläde, benkläder av svart korderoj, svart sidenväst, stövlar och linne. I marginalen stod där: För detta ambassadör, tillika med en not, som vi också avskriva: I en särskild ask en elegant friserad peruk, gröna glasögon, berlocker och två små gåspennsrör, en tum långa och invirade i bomull. Allt detta tillhörde statsmannen, för detta ambassadören. Hela denna dräkt var i ordets fulla bemärkelse utsliten, sömmarna voro vita, en misstänkt öppning, påminnande om ett knapphål, skymtades på ena arm-

bågen och på bröstet fattades en knapp; detta var visserligen en bisak, eftersom en statsman alltid bör hålla handen instucken innanför rocken alldeles över hjärtat, och på så sätt lätt kan dölja platsen för den saknade knappen.

Om Mairus hade känt bättre till Paris' hemliga inrättningar, så skulle han strax känt igen statsmannens kostym, lånad från förvandlarens magasin, på den av Basque införde främlingen.

Den missräkning, Marius erfor, när han såg en helt annan person än den han väntat inträda, övergick till ovilja emot den främmande. Under det mannen bugade sig mycket djupt, granskade Marius honom från huvud till fot och med barsk ton frågade han:

— Vad vill ni?

Mannen svarade med ett älskvärt, brett grin, vilket påminde om en krokodils leende:

— Det förfaller mig nästan omöjligt, att jag icke för länge sedan haft den äran att råka herr baronen ute i sällskapslivet. Jag är nästan säker om, att jag har varit tillsammans med herr ba-

rönen för några år sedan hos prinsessan Bagration och hos greve Dambray, pär av Frankrike.

Bedragare begagna ofta denna taktik, att låtsa sig känna igen folk, som de icke känna.

Marius gav noga akt på mannens sätt att tala. Han lade märke till hans tonfall och hans gester, men han kände sig alltmera villrådig, mannen talade genom näsan, och hans stämma var alls icke lik den grova och sträva, som han väntat sig. Han kände sig alldeles förbryllad.

— Jag känner varken fru Bagration eller herr Dambray, sade han. Jag har aldrig i hela mitt liv satt min fot inom dessa personers dörrar.

Svaret var vresigt. Personen fortsatte trots detta lika artigt:

— Då måste det vara hos Chateaubriand, jag har sett herr baronen. Jag känner Chateaubriand mycket väl. Han är så älskvärd. Han säger så ofta till mig: Thénard, min vän, vill ni icke komma och dricka ett glas med mig?

Marius blev allt mera allvarlig.

— Jag har aldrig haft den äran att vara på

besök hos herr Chateaubriand, sade han. Fatta er kort. Vad vill ni?

Mannen bugade sig allt djupare inför den sträva rösten.

— Herr baron, värdigas höra på mig. I Amerika finns ett land, som ligger åt Panamasidan till, och i det landet finns en by, som heter Joya. Denna by består av ett enda hus. Ett stort, fyrkantigt trevåningshus, byggt av tegel, bränt av solen, varje sida av denna fyrkant är femhundra fot lång och varje våning avtager tolv fot; utanför varje våning går en terass, vilken sträcker sig runt hela byggnaden. I byggnadens mitt finns en gård, där livsmedel och ammunition förvaras. För övrigt finns där inga fönster, endast skottgluggar, och inga trappor, bara stegar; stegar för att komma upp till den första terassen och från den första till den andra och från den andra till den tredje; stegar för att gå ned på gården, inga dörrar till rummen, utan falluckor, inga trappor till rummen, utan stegar; om aftonen stänger man falluckorna, drager in stegarna och sticker bössor och gevär

i skottgluggarna. Då är det omöjligt att komma in; om dagen är det ett hus, om natten är det en fästning; åttahundra invånare bo där. Det är hela byn. Varför så många försiktighetsmått? Emedan trakten är särdeles farlig; den är full av människoätare. Varför reser man dit? Emedan det är ett underbart land; man kan finna guld där.

— Vart vill ni egentligen komma? avbröt honom Marius, vilken började bliva otålig.

— Herr baron, hör här. Jag är en gammal, trött diplomat. Vår gamla civilisation har slitit ut sig. Jag önskar nu försöka, hur det känns hos vildarna.

— Än sen då?

— Herr baron, egoismen är världens lag. Den lantliga bondkvinnan, som arbetar för dagspenning, vänder sig om, när diligensen far förbi, den välbärgade bondkvinnan, som arbetar på sitt eget fält, vänder sig icke om. Den fattiges hund skäller på den rikes, den rikes hund skäller på den fattiges. Var och en för sig. Egennyttan, se där människans mål. Guldet, se där magneten.

— Vidare? Sluta då.

— Jag skulle önska bosätta mig i Joya. Vi äro tre. Jag har min baronessa och min dotter, en ung flicka, som är mycket vacker. Resan är lång och dyr. Jag skulle behöva lite pengar.

— Vad angår detta mig? frågade Marius.

Främlingen sträckte fram halsen ur sin halsduk, en åtbörd, som var betecknande för gamen, och fortsatte med ett ännu mera betydelsefullt leende:

— Har herr baronen då icke läst mitt brev?

Detta var nästan med sanningen överensstämmande. Brevets innehåll hade egentligen halkat förbi Marius. Han hade snarare betraktat handstilen än läst brevet. Han kunde knappast erinra sig det. Sedan ett ögonblick hade därjämte något nytt inträffat. Han hade lagt märke till en liten detalj: Min baronessa och min dotter. Han kastade en genomträngande blick på den okände. En domare hade icke kunnat betrakta honom skarpare. Han nästan spionerade. Han inskränkte sig likväl till att svara:

— Förklara er.

Den okände stack sina båda händer i byxfickorna, lyfte upp huvudet utan att räta på ryggen och granskade å sin sida Marius med blickarna genom de gröna glasögonen.

— Må ske då, herr baron. Jag skall förklara mig. Jag har en hemlighet att sälja eder.

— En hemlighet?

— En hemlighet.

— Som angår mig?

— Något.

— Vilken är denna hemlighet? Marius granskade mannen allt mer och mer forskande, allt under det han sade:

— Jag börjar gratis, sade den okände. Ni skall finna, att jag kommer att bli intressant.

— Tala.

— Herr baron, ni har en tjuv och en mördare hos er .

Marius ryckte till.

— Hos mig? Nej, sade han.

Den okände borstade lugnt av sin hatt med armbågen och fortsatte:

— En mördare och tjuv. Herr baron, lägg märke till att jag icke talar om gamla händelser, vilka nu kunna vara utplånade genom preskribtionslagen och ånger inför Gud. Nej, jag talar om nya händelser, som ännu i detta ögonblick äro okända av rättvisan. Jag fortfar: Denne man har under falskt namn nässlat sig in i ert förtroende, nästan i er familj. Jag vill säga er hans verkliga namn. Och jag vill säga er det för ingenting.

— Jag hör.

— Han heter Jean Valjean.

— Jag vet det.

— Jag vill också för intet säga er, vem han är.

— Tala.

— Han är en för detta straffånge.

— Jag vet det.

— Ni vet det nu, sedan jag haft äran att tala om det för er.

— Nej. Jag visste det redan förut.

Marius' kalla ton och detta två gånger upprepade "jag vet det" uppväckte inom den okände en dov ilska. Han kastade i smyg på Marius en un-

sinnig blick, vilken dock hastigt slocknade. Hur blixtsnabb denna blick än var, tillhörde den dock dem, man känner igen, om man en gång sett dem; den undgick icke heller Marius. Vissa blickar kunna endast komma från vissa själar och ögat, denna tankens källarglugg, antändas av dem; glasögonen dölja icke sådana blickar; försök att sätta en ruta för helvetet.

Den okände fortsatte småleende:

— Jag tillåter mig icke att motsäga herr baronen. I alla händelser bör ni få veta, att jag är väl underrättad. Det jag nu vill meddela er, är icke känt av någon annan människa än mig. Det angår fru baronessans förmögenhet. Det är en utomordentlig hemlighet. Den är till salu, jag bjuder ut den åt er först. Mycket billigt. Tjugotusen francs.

— Jag känner den där hemligheten, liksom jag känner de övriga, sade Marius.

Personen insåg nödvändigheten av att låta pruta med sig.

— Herr baron, lägg upp tiotusen francs, och jag talar.

— Jag upprepar ännu en gång, att ni ingenting har att säga mig. Jag vet vad ni tänkte säga.

Ännu en gång ljungade en blixt ur mannens öga. Han utbrast:

— Jag måste dock äta middag i dag. Jag säger er ännu en gång, att det är en utomordentlig hemlighet. Herr baron, jag skall tala. Jag talar. Giv mig tjugo francs.

Marius fixerade mannen:

— Jag känner er utomordentliga hemlighet; jag kände även Jean Valjeans namn, liksom jag också känner ert.

— Mitt namn?

— Ja.

— Det är ej svårt, herr baron. Jag har haft den äran att både skriva det och säga det till er. Thénardier.

— Va' sa'?

— Thénardier.

— Vem är det?

I farans ögonblick brukar piggsvinet resa upp sin borst, tordyveln låtsar sig vara död och det gamla gardet ställer upp sig i en fyrkant; denne man började skratta.

Därefter borstade han av ett dammkorn från sin rockärm.

Marius fortsatte:

— Ni är också arbetaren Jondrette, skådespelaren Fabantou, skalden Genflot, spanjoren don Albarèz och hustru Balizard.

— Vilken hustru?

— Och ni har även haft en krog i Montfermeil.

— En krog! Aldrig.

— Och jag säger eder, att ni är Thénardier.

— Jag förnekar det.

— Och att ni är en skurk. Hör ni det?

Därmed tog Marius ur sin ficka fram en sedelbunt, vilken han kastade i mannens ansikte.

— Tack! Förlåt! Femhundra francs, herr baron.

Helt förvirrad grep mannen sedelbunten och

granskade den, allt under det han bugade sig djupt.

— Femhundra francs! sade han förbluffad. Och han stammade med halvhög stämma.

Därefter sade han bryskt:

— Nåväl! Låt oss vara uppriktiga mot varandra.

Och med en apas vighet kastade han sitt hår tillbaka, tog av glasögonen och ryckte ur sin näsa de båda gåspennrören, om vilka vi nyss talat och vilka vi redan förut på ett annat ställe i denna bok sett använda; sålunda klädde han liksom av sitt ansikte, ungefär som man tager av sig en hatt.

Ögat tändes, den ojämna, knöliga och på ett avskyvärt sätt fårade pannan klarnade, hans näsa återtog sin vanliga spetsiga form, påminnande om en näbb, och rovdjursmänniskans grymma, skarpa profil trädde fram.

— Herr baronen har icke misstagit sig, sade han med en röst, vilken nu var fullkomligt fri från varje näsljud, jag är Thénardier.

Han rätade nu upp sin böjda rygg.

Thénardier, ty det var verkligen han, var högeligen överraskad. Han skulle känt sig förvirrad, om han hade kunnat. Han hade kommit dit för att väcka förvåning, och nu var det han själv, som blev förvånad. Denna förödmjukelse hade visserligen blivit betald med femhundra francs, och därför godtog han den; icke desto mindre kände han sig förbluffad.

Han såg i dag för första gången denne baron Pontmercy, och trots den förklädnad, han bar, kunde denne baron Pontmercy känna igen honom och det fullkomligt.

Därjämte tycktes han icke blott känna till de Thénardierska förhållandena utan även Jean Valjeans.

Vem var egentligen denne unge, nästan skägglöse man, som visade sig så kall och så ädelmodig, som kände till människornas namn, som öppnade sin börs för dem, som illa tilltygade skurkarna liksom en domare och som betalade dem, liksom om han själv vore den lurade.

Thénardier hade, som man kanske erinrar sig,

aldrig sett Marius, ehuru de varit grannar, något som ofta förekommer i Paris; han hade förr helt otydligt hört sina döttrar tala om en ung, fattig man, vid namn Marius, som bodde i huset. Utan att känna honom, hade han skrivit till honom det brev, vi just läst. Han hade aldrig tänkt sig möjligheten av att denne Marius och baron Pontmercy kunde vara samma person.

För övrigt hade han genom sin dotter Azelma, vilken han ålagt att följa det den 16 februari vigda parets spår, och genom egna iakttagelser och efterforskningar kommit underfund med en hel del och lyckats få reda på mer än en hemlighetsfull tråd. Han hade genom slughet lyckats upptäcka, vem den mannen var, som han en viss dag mött i Stora kloaken. När han fått reda på mannen, hade det varit lätt att taga reda på namnet. Han visste, att fru baronessan Pontmercy var Cosette. Men vad henne beträffade, tänkte han tiga. Vem var Cosette? Det visste han icke själv. Han förmodade visserligen, att hon var ett oäkta barn; Fantines berättelse hade alltid förefallit honom miss-

tänkt, men det tjänade ju ingenting till att tala om det. För att få sin tystnad betald, hade han, eller trodde sig åtminstone ha, någonting bättre att sälja. Om han, utan att vara i besittning av bevis, sade till baron Pontmercy: Er hustru är ett oäkta barn, så skulle han säkerligen som belöning häröver endast få en spark utför trapporna.

Enligt Thénardiers mening hade samtalet med Marius ännu icke börjat. Han hade visserligen tvingats att taga till reträtten, att förändra sin plan men någonting viktigt var ännu icke uträttat, och dessuom hade han femhundra francs i sin ficka. Därjämte hade han någonting så viktigt att säga, att han till och med gent emot denne så väl underrättade och väl beväpnade baron Pontmercy kände sig stark. För sådana män som Thénardier är varje samtal en strid. Hurudan var egentligen hans ställning i denna kamp mellan dem? Han visste ej, med vem han talade, men han visste, om vad han talade. Han gjorde ett hastigt överslag för att undersöka sina krafter, och sedan han hade sagt: Jag är Thénardier, väntade han.

Marius hade försjunkit i tankar. Han hade alltså till slut Thénardier i sitt våld. Denne man, som han så länge önskat återfinna, befann sig nu hos honom. Han skulle då kunna tillfredsställa överste Pontmercys önskningar gent emot honom. Han kände sig förödmjukad över att denne hjälte hade någonting att tacka denna skurk för och att den växel, hans far ur djupet av sin grav dragit på honom, Marius, ända till denna dag varit protesterad. Samtidigt föreföll det honom, som borde han hämnas översten för att han haft den oturen att ha blivit räddad av en dylik skojare. I vilket fall som helst kände han sig nu belåten. Han skulle alltså äntligen kunna befria överstens skugga från denne ovärdige fordringsägare, och det föreföll honom nästan som om han löste ut sin faders minne från gäldfängelset.

Vid sidan av denna plikt hade han även en annan att söka uppfylla, nämligen att om möjligt försöka taga reda på varifrån Cosettes förmögenhet härledde sig. Nu tycktes ett tillfälle yppa sig därtill. Måhända visste Thénardier någonting. Det

kunde kanske vara nyttigt att i grunden genomskåda denne man. Han började därmed.

Thénardier hade låtit sedelbunten försvinna i sin byxficka, och nu betraktade han Marius med en nästan mild ömhet.

Marius bröt tystnaden.

— Thénardier, jag har sagt er ert namn. Vill ni nu också, att jag skall säga er den hemlighet, vilken ni tänkt meddela mig? Även jag känner till en hel del. Ni skall få erfara, att jag vet mer än ni. Jean Valjean är, som ni redan nämnt, en mördare och en tjuv. En tjuv, emedan han bestulit en rik fabrikant, som hette Madeleine, vilken han dessutom ruinerat. En mördare emedan han har mördat poliskommissarie Javert.

— Jag förstår er icke, herr baron, sade Thénardier.

— Jag skall snart göra mig förstådd. Hör på. I ett av Pas-de-Calais distrikt bodde omkring år 1822 en man, vilken fordom haft ett mellanhavande med rättvisan, men som under namnet Madeleine höjt sig och återvunnit allmänhetens aktning.

Denne man hade i ordets fulla bemärkelse blivit en god människa. Genom anläggandet av en fabrik, som tillverkade svarta stenkolsarbeten hade han byggt upp en hel stad. Därigenom hade han också själv blivit förmögen, men det var en bisak för honom, det skedde egentligen tillfälligtvis. Han var de fattigas fosterfar. Han lät bygga sjukhus, öppnade skolor, besökte de sjuka, gav de unga flickorna hemgift, underhöll änkor och tog sig an fader- och moderlösa; han var hela traktens förmyndare. Han hade vägrat att taga emot hederslegionen; man hade utnämnt honom till mär. En frigiven straffånge hade reda på ett straff, som denne man fordom utstått; han angav honom och lät arrestera honom; sedan begagnade han sig av denna arrestering för att resa till Paris och medels en falsk namnteckning hos bankir Laffitte taga ut en summa på mer än en halv million francs, som tillhörde herr Madeleine. Den straffånge, som har bestulit herr Madeleine, är Jean Valjean. Vad det andra brottet angår, har ni heller ingenting nytt att tala om för mig. Jean Valjean har dödat polis-

kommissarie Javert; han har dödat honom med ett pistolskott. Jag, som talar med er, var själv närvarande.

Thénardier kastade på Marius den överlägsna blick, man finner hos en slagen man, som åter börjar segra och som på en minut återvinner den terräng, han nyss förlorat. Men hans småleende återvände genast. Den underordnade bör inför sin överman visa en krypande triumf, och Thénardier inskränkte sig till att säga till Marius:

— Herr baron, ni är på villovägar.

Han pointerade detta sitt yttrande genom att helt menande vrida på sina berlocker.

— Huru! utropade Marius, tänker ni bestrida detta? Detta fakta.

— Det är misstag alltigenom. Det förtroende, som herr baronen har visat mig, gör det till en plikt för mig att säga det. Framför allt sanning och rättvisa. Jag tycker icke om, när människor bli anklagade orättvist. Herr baron, Jean Valjean har icke bestulit herr Madeleine, och Jean Valjean har icke dödat Javert.

— Det där är väl starkt! Varför icke?

— Av två skäl.

— Vilka? Tala.

— Här är det första skälet: Han har icke bestulit herr Madeleine, emedan det är Jean Valjean själv, som är herr Madeleine.

— Vad är det där för något ni pratar?

— Och här är det andra skälet: Han har icke mördat Javert, ty den som har dödat Javert, det är Javert själv.

— Vad menar ni med det?

— Att Javert begått självmord.

— Bevisa det, bevisa det! utropade Marius alldeles utom sig.

Thénardier fortsatte, i det han skanderade meningen, som om den varit en antik alexandrin:

— Po-lis-en-Ja-vert-blev-funnen-drunk-nad under -en-båt-vid Pont-au-Change.

— Men bevisa det då!

Ur en ficka tog Thénardier fram ett stort, grått kuvert, som tycktes innehålla flera hopvikta blad av olika storlek.

— Jag har mina handlingar med mig, sade han lugnt.

Han tillade:

— I ert intresse, herr baron, har jag önskat att grundligt lära känna Jean Valjean. Jag påstår, att Jean Valjean och Madeleine är samma person, och jag säger, att Javert icke har dödats av någon annan än av Javert och som jag säger så är det, emedan jag har bevis. Icke skrivna papper, ty det skrivna kan man alltid misstänka, skriften kan begagnas till vad som helst, utan tryckta bevis.

I det han talade, tog Thénardier ur kuvertet fram två gulnade tidningar, från vilka en stark tobakslukt utgingo. En av dessa tidningar hade gått upp i vikningarna och föll sönder i fyrkantiga bitar; den syntes vara mycket äldre än den andra.

— Två påståenden, två bevis, sade Thénardier.

Han räckte Marius tidningarna uppvikta.

Läsaren känner redan dessa två tidningar. Den äldsta av dem, det nummer av "Drapeau blanc" för den 25 juli 1823, vi redan ovan citerat i tredje delen av denna bok, fastställde, att Jean Valjean

och Madeleine var samma person. Den andra tidningen, "Moniteur" för den 15 juli 1832, meddelade Javerts självmord med tillägget att på grund av en muntlig rapport till polismästare Javert tillfångatagits i barrikaden vid Chanvreriegatan men räddats genom storsintheten hos en upprorsman som i stället för att jaga honom en kula genom huvudet skjutit i luften.

Marius läste. Här fanns bevis, bestämda data; de två tidningarna hade icke tryckts uteslutande för att stödja Thénardiers uppgifter. Meddelandet i 'Moniteur' härstammade från polismästaren. Marius kunde ej längre vara i tvivel. Kassörens uppgifter voro falska, och han hade själv misstagit sig. Jean Valjean antog allt större dimensioner och försvann ur det moln, som höljt honom. Marius kunde icke hålla tillbaka ett utrop av glädje:

— Men då är ju denne olycklige värd vår beundran! Hela denna förmögenhet var ju hans! Han är Madeleine, försynen för en hel trakt! Jean Valjean, Javerts räddare! En hjälte! Ett helgon!

— Han är varken ett helgon eller en hjälte, sade Thénardier. Han är en mördare och en tjuv.

Han fortsatte med tonen hos en man, som börjar känna sin egen betydelse:

— Låt oss vara lugna.

— Tjuv, mördare, dessa ord, som Marius trott vara försvunna, men som nu återvände, föllo över honom som en iskall dusch.

— I alla fall!

— Fortfarande, sade Thénardier. Jean Valjean har icke bestulit Madeleine, men han är en tjuv. Han har icke dödat Javert, men han är en mördare.

— Ämnar ni, fortsatte Marius, tala om den bagatellartade stölden för fyrtio år sedan, som nu är försonad, det visar till och mer era tidningsnummer, genom ett helt liv av ånger, försakelse och dygd.

— Jag säger mord och stöld, herr baron. Och jag upprepar, att jag talar om nyligen timade händelser. Det, som jag har att berätta er, är alldeles okänt. Ingen har reda på det. Och kanske skall ni däri finna källan till den förmögenhet,

Jean Valjean så slugt erbjudit fru baronessan. Jag säger slugt, ty att genom en dylik donation nässla in sig i en aktningsvärd familj, vars välstånd man får dela och där man på samma gång kan dölja sitt brott, njuta av sin stöld, begrava sitt namn, skapa sig en familj, det är icke dumt .

— Här skulle jag kunna avbryta er, inföll Marius, men fortsätt.

— Herr baron, jag ämnar säga er allt, och jag låter er frikostighet bestämma belöningen. Denna hemlighet är guld värd. Ni skall måhända säga: "Varför vänder du dig icke till Jean Valjean?" Av ett enkelt skäl: Jag vet, att han har gjort av med allt vad han äger, gjort av med det till er förmån och jag finner hans uträkning därmed snillrik; men han äger icke en sous mer, han skulle kunna visa mig sina tomma händer, och eftersom jag behöver pengar för min resa till Joya, föredrager jag att vända mig till er, som äger allt, än till honom, som icke har någonting kvar. Jag känner mig en smula trött, tillåt mig att taga en stol.

Marius satte sig och gav honom ett tecken att göra detsamma.

Thénardier sjönk ned i en stoppad stol, tog de båda tidningarna, lade dem tillbaka i kuvertet och mumlade, allt under det han med nageln knackade mot "Le Drapeau blanc":

— Det har kostat mig en oerhörd möda att få tag på den här.

Sedan lade han benen i kors, lutade ryggen mot ryggstödet, en ställning säregen för sådana personer, som känna sig säkra på vad de ha att säga, och återgick sedan till ämnet, betonande varje ord:

— Herr baron, den 6 juni 1832, det är nu omkring ett år sedan, befann sig en man i Paris' Stora kloak vid den sidan av kloaken, som gränsar intill Seinen mellan Invalidebron och Jenabron; det var just dagen för upploppet.

Marius flyttade häftigt sin stol närmare intill Thénardiers. Thénardier märkte icke denna rörelse och fortsatte med den långsamhet, som är utmärkande för en talare, som känner, att den har

åhöraren i sitt våld, och att denne darrar inför de uttalade orden.

— Denne man, tvingad att gömma sig, av skäl, vilka förresten stå helt och hållet utanför politiken, hade valt kloaken som tillflyktsort och hade nyckeln till denna. Det var, jag upprepar det, den 6 juni; klockan kunde vara omkring åtta på aftonen. Plötsligt hörde man ett buller i kloaken. Helt överraskad böjde han sig ned och lyssnade. Det var ljud av steg, någon gick i mörkret i den riktning, mannen befann sig. Märkvärdigt nog fanns i kloaken även en annan person utom den nämnde. Kloakens utgång var icke långt därifrån. En ljusstråle, som trängde in, tillät mannen att känna igen nykomlingen och att se, att han bar någonting på sin rygg. Han gick böjd. Den man, som gick där böjd och krokig, var en för detta straffånge och det som han bar på sina skuldror var ett lik. Alltså, en mördare, tagen på bar gärning. Vad stölden beträffar, talar den för sig själv; man dödar icke en människa för ingenting. Det var straffångens mening att kasta liket i floden. En sak kan

påpekas, den nämligen, att galärslaven, som redan tillryggalagt en lång vägsträcka genom kloaken, innan han nådde fram till utgången, måste ha träffat på ett fasansfullt gungfly, i vilket han skulle ha kunnat kasta liket, men kloakarbetarna skulle redan nästa dag, när de arbetade där, ha återfunnit den mördade mannen, och detta hade förmodligen aldrig ingått i mördarens planer. Han hade föredragit att vada igenom träsket med sin tunga börda, och hans ansträngningar måste ha varit fruktansvärda, ty det är omöjligt att finna ett säkrare sätt, på vilket man riskerar sitt liv; jag förstår icke ens, hur han kommit därifrån levande.

Marius' stol närmade sig ännu mera. Thénardier passade på att draga ett långt andetag. Han fortsatte:

— Herr baron, en kloak är icke Marsfältet. Där fattas allt, till och med utrymme. När två personer befinna sig där, måste de mötas. Detta hände också. De som redan hade installerat sig där och den kommande voro tvingade att hälsa på varandra, vilket icke behagade varken den ene eller den

andre. Den kommande sade till den, som redan befann sig där: "Du ser vad jag bär på ryggen, det är nödvändigt, att jag kommer ut härifrån. Du har nyckeln, ge mig den. Denne straffånge var en fruktansvärt stark man. Det var omöjligt att vägra. Den som ägde nyckeln, försökte dock resonera, blott för att vinna tid. Han undersökte den döde, men kunde icke upptäcka någonting annat än att han var ung, välklädd, föreföll rik och var alldeles överhöljd av blod. Under det han talade, lyckades han, utan att mördaren gav akt på det, slita sönder den mördades rock och rycka av en bit av den. Detta var ett utmärkt bevis, ni förstår, som kunde hjälpa mig att återfinna spåret och överbevisa den brottslige om hans brott. Han tog beviset och stoppade det i sin ficka. Därefter öppnade han gallret, lät mannen med sin börda på ryggen gå sin väg, stängde dörren och vinnlade sig om att icke bli inblandad i äventyret och framför allt önskade han icke vara närvarande, när mördaren kastade den mördade i floden. Nu förstår ni helt säkert. Den, som bar liket, var Jean Valjean;

den, som ägde nyckeln, talar med er i detta ögonblick; och den sönderrivna rockbiten — —

Thénardier avslutade meningen med att ur sin ficka draga upp en trasig, svart klädeslapp, alldeles smutsig, vilken han höll upp i jämnhöjd med ögonen.

Marius hade rest sig upp, blek; han förmådde knappast andas. Med blicken fäst på tygbiten och utan att säga ett ord gick han baklänges mot väggen, och med den högra handen famlade han på väggen efter en nyckel, som satt i ett skåp bredvid kakelugnen. Han fann denna nyckel, öppnade skåpet, stack, utan att se dit, sin arm därin, utan att hans blick ett ögonblick lämnade tygbiten, som Thénardier höll utbredd.

Emellertid fortsatte Thénardier:

— Herr baron, jag har alla skäl att tro, att den mördade mannen var en rik främling, som var ditlockad av Jean Valjean i någon snara.

— Den unge mannen var jag, och här är rocken! utropade Marius, och han kastade en gam-

mal, svart rock full med blodfläckar ned på golvet.

Därefter ryckte han tygbiten ur Thénardiers händer, böjde sig över rocken och lade den avryckta biten intill det sönderrivna rockskörtet. Biten passade precis in i det ställe, där rocken var sönderriven.

Thénardier var förstenad. Han tänkte så här:

— Den här gången blev jag slagen.

Marius rätade ut sig darrande, förtvivlad, strålande.

Han stack handen i sin ficka och gick ursinnig emot Thénardier, räckande honom, nästan ryckande mot hans ansikte sin knutna hand, full med femhundra- och tusenfrancssedlar.

— Ni är en usling! Ni är en lögnare, en förrädare och en bov. Ni kommer hit för att anklaga en man och i stället råkar ni rättfärdiga honom; ni vill racka ned på honom, ni har endast lyckats upphöja honom. Det är ni, som är en tjuv! Och det är ni, som är en mördare! Jag har sett er, Thénardier-Jondrette, i rucklet på boulevard de L'Hó-

pital. Jag vet nog om er för att kunna skicka er i fängelse och ännu längre, om jag vill. Där har ni tusen francs, eländiga kräk!

Därmed kastade han en tusenfrancssedel åt Thénardier.

— Ah! Jondrette-Thénardier, gemene usling, måtte detta vara dig en läxa, hemlighetsschackrare, olycksaliga uppsnokare av mörkrets gärningar, niding! Tag dessa femhundra francs och försvinn härifrån! Waterloo har räddat dig.

— Waterloo! mumlade Thénardier, stoppande ned de femhundra francsen tillsammans med de tusen francsen.

— Ja, mördare, du har räddat livet på en överste.

— På en general, sade Thénardier höjande huvudet.

— På en överste! återtog Marius med häftighet. Jag skulle inte skänka ett kopparöre för en general. Och du kommer hit för att ställa till nedrigheter för en annan! Jag säger dig, att du själv har begått alla brott. I väg! Försvinn! Bliv lycklig,

det är allt jag kan önska dig. Ditt vidunder! Se där, där har du ytterligare tretusen francs. Tag dem. Ge dig i väg redan i morgon till Amerika med din dotter; din hustru är död, fördömde lögnare! Jag skall själv vaka över din avresa, bandit, och när du reser, skall jag, i det ögonblicket skänka dig tjugotusen francs. Res och låt hänga dig någon annanstans!

— Herr baron, svarade Thénardier, bugande sig ända till marken, min eviga tacksamhet.

Och Thénardier gick utan att förstå någonting, förbluffad och förtjust över denna störtskur av guldpåsar och denna åska, som i form av banksedlar slog ned över hans huvud.

Han kände sig förkrossad men också nöjd och belåten. Han skulle icke varit glad, om han haft en åskledare för denna åska.

Låt oss genast sluta upp att tala om denne man. Två dagar efter de händelser, vi nu skildrat, reste han med sin dotter Azelma under falskt namn till Amerika, försedd med en check på tjugotusen francs, ställd på Newyork. Den eländige Thénar-

dier var och förblev ohjälplig; han var i Amerika det som han varit i Europa. Beröringen med en dålig människa är ibland nog för att fördärva en god gärning och åstadkomma ett dåligt resultat. Med Marius pengar blev Thénardier slavhandlare.

När Thénardier gått, rusade Marius ut i trädgården, där Cosette ännu promenerade.

— Cosette! Cosette! ropade han. Kom! Kom fort! Vi måste fara genast! Basque, en droska! Cosette, kom! Ack! Min Gud! Det är han, som har räddat mitt liv! Låt oss icke förlora en enda minut! Tag din schal.

Cosette trodde, att han blivit galen och lydde.

Han andades knappast, han lade handen på sitt hjärta för att söka hämma dess slag. Han gick med långa steg fram och tillbaka, och han omfamnade och kysste Cosette!

— Ack, Cosette! Jag är en olycklig människa, sade han.

Marius var utom sig.

Han började att i Jean Valjean finna, man vet ej vilken storslagen och dyster gestalt. En outsäglig

godhet visade sig för honom, storslagen, mild, och ödmjuk i sin omätlighet. Galärslaven förvandlade sig till Kristus. Marius kände sig bländad av detta underverk. Han visste inte riktigt, vad han såg, men det var någonting stort.

Ett ögonblick senare stannade droskan utanför porten.

Marius lät Cosette stiga upp och skyndade själv efter henne.

— Kusk, sade han. Homme-Armégatan, nummer sju.

Droskan satte sig i gång.

— Ack, vilken lycka! sade Cosette, Homme-Armégatan. Jag vågade icke tala mera med dig därom. Vi skola alltså besöka herr Jean.

— Din far, Cosette, din far mer än någonsin. Cosette, jag har gissat allt. Du har sagt mig, att du aldrig mottagit brevet, som jag sände dig med Gavroche, det har fallit i hans händer. Cosette, han gav sig i väg till barrikaden för att rädda mig. Eftersom det är ett behov för honom att vara en ängel, räddade han också andra på samma gång;

han har räddat Javert. Han har dragit mig bort från denna avgrund för att ge mig åt dig. Han har burit mig på sin rygg genom denna fruktansvärda kloak! Ack! Jag är ett vidunder av otacksamhet. Cosette, efter att först ha varit din försyn, blev han också min. Tänk dig, där fanns ett fruktansvärt gungfly, där man kunde drunkna hundra gånger om, drunkna i smuts, Cosette! Han gick igenom detta med mig. Jag var medvetslös, jag såg ingenting, jag visste ingenting om mitt äventyr. Vi skola hämta honom, taga honom med oss, antingen han vill eller icke, men han får aldrig mer lämna oss. Måtte han vara hemma! Måtte vi finna honom! Jag skall vörda honom under hela mitt återstående liv. Ja, Cosette, så måste det hänga samman. Det var till honom, Gavroche lämnade mitt brev. Allt är nu förklarat. Du förstår.

Cosette förstod icke ett enda ord.

— Du har rätt, sade hon till honom. Emellertid fortsatte vagnen att rulla framåt.

V.

EFTER NATTEN RANDAS DAGEN.

Vid den knackning, Jean Valjean hörde, vände han sig om.

— Stig in, sade han svagt.

Dörren öppnade sig. Cosette och Marius syntes.

Cosette skyndade in i rummet.

Marius stannade vid tröskeln, lutad emot dörrposten.

— Cosette! sade Jean Valjean och förvirrad, likblek och med darrande armar reste han sig från stolen, allt under det hans ögon började lysa av en outsäglig glädje.

Överväldigad av sinnesrörelse föll Cosette till Jean Valjeans bröst.

— Far! sade hon.

Jean Valjean, alldeles förvirrad, stammade:

— Cosette! Hon! Ni, min fru! Det är du! Ack, min Gud!

Och omsluten av Cosettes armar, utropade han:

— Det är alltså du! Du är här! Du förlåter mig alltså!

För att hindra tårarna att rinna, slog Marius ned ögonen, tog ett steg framåt och med läpparna hårt sammanbitna för att hejda snyftningarna, mumlade han:

— Min far!

— Också ni förlåter mig! sade Jean Valjean.

Marius kunde icke finna ord, och Jean Valjean tillade:

— Tack!

Cosette tog av sig sin schal och kastade sin hatt på sängen.

— Den generar mig, sade hon. Och sättande sig på den gamles knä, strök hon med en tillbedjansvärd rörelse undan hans vita hår och kysste hans panna.

Jean Valjean, utom sig av förvåning, lät henne göra så. Cosette, som icke mer än till hälften förstod vad det var frågan om, fördubblade sina

smekningar, liksom ville hon därmed betala Marius' skuld.

Jean Valjean stammade:

— Vad man kan vara dum! Jag trodde, att jag aldrig skulle återse henne! Kan ni tänka er, herr Pontmercy, att just i samma ögonblick ni trädde in, sade jag till mig själv så här: Det är slut. Där ligger hennes lilla klänning, jag är en olycklig man, jag får aldrig mera se Cosette, jag sade det just i det ögonblick, ni gick uppför trappan. Vad jag var dum! Man blir sådan ibland! Men man gör upp räkningen utan Gud. Den gode Guden säger: Ditt dumhuvud, du inbillar dig, att man övergiver dig. Nej, nej, så där går det icke till. Det finns en gammal stackars man, som behöver en ängel. Och ängeln kommer, och man återser sin Cosette, och man återser sin lilla Cosette! Ack! Vad jag var olycklig!

Han satt ett ögonblick utan att kunna tala, därefter fortsatte han:

— Jag hade verkligen behov av att då och då en enda liten stund se Cosette. Ett hjärta vill ha

någon att hålla av. Jag kände, att jag var överflödig. Jag hittade på alla möjliga skäl för att kunna övertyga mig om det: De ha icke behov av dig, stanna i din vrå; man har icke rätt att tvinga sig på andra. Ack, välsignad vare Gud, jag återser henne! Vet du, Cosette, din man ser mycket bra ut! Ack en sådan vacker broderad krage du har på dig. Jag tycker om det där mönstret. Det är säkert din man, som har valt det, inte sant? Sedan måste du också ha ett par kaschimirschalar. Herr Pontmercy, låt mig säga du till henne? Det blir icke för lång tid.

Och Cosette återtog:

— Så skamligt, att lämna oss så där! Var har ni varit hela tiden? Varför har ni hållit er borta så länge? Förut brukade ni aldrig göra längre resor än på tre eller fyra dagar. Jag har skickat Nicolette hit, men jag fick alltid samma svar: Han är borta. När kom ni tillbaka? Varför har ni icke låtit oss veta det? Vet ni, att ni är mycket förändrad? Tänk, en sådan stygg pappa, som icke

talar om, att han är sjuk! Känn, Marius, så kall hans hand är!

— Ni har kommit hit! Ni förlåter mig, herr Pontmercy! sade Jean Valjean.

Vid dessa ord, som Jean Valjean just nu upprepat, kände Marius, att hans hjärta höll på att brista, och han utropade:

— Hör du, Cosette, han ber mig om förlåtelse! Vet du vad han gjort för mig, Cosette? Han har räddat mitt liv. Han har givit dig åt mig, vilket är ännu mera, och sedan han räddat mig och givit mig dig, Cosette, vad har han då gjort med sig själv? Han har offrat sig. Detta är en man. Och till mig, otacksamme, glömske, obarmhärtige och brottslige säger han: Tack! Cosette, hela mitt liv tillbringat vid denne mans fötter skulle vara för litet. Denna barrikad, kloaken, avgrunden, allt har han gått igenom för min och din skull, Cosette! Han har burit mig genom alla slag av dödar, vilka han räddade mig från, i det han själv utsatte sig för dem. Han äger varje slag av mod,

varje dygd, allt som är hjältemodigt och heligt! Cosette, denne man är en ängel!

— Tyst! Tyst! sade Jean Valjean viskande, varför säger ni så?

— Men ni! utropade Marius med en vrede, som blandades med vördnad, varför har ni icke sagt något? Det är ert fel också. Ni räddar livet på människor och talar icke om det för dem! Ni gör mera; under förevändning att avslöja er själv, för talar ni er. Det är förskräckligt.

— Jag har sagt sanningen.

— Nej, återtog Marius, sanningen kan endast vara hela sanningen, och den har ni icke sagt. Ni var herr Madeleine, varför sade ni icke det? Ni hade räddat Javert, varför sade ni icke det? Jag står i skuld till er för mitt liv, varför berättade ni icke det?

— Emedan jag tänkte på samma sätt som ni. Jag ansåg, att ni hade rätt. Det var nödvändigt att jag gick min väg. Om ni hade känt till händelsen i kloaken, skulle ni tvingat mig att stanna

hos er. Jag borde alltså tiga. Om jag hade talat, skulle alla ålagts ett visst tvång.

— Ett tvång! På vem! svarade Marius. Tror ni att ni får stanna här? Vi skola taga er med oss. Min Gud! När jag tänker på att det är slumpen, som låter mig få veta allt detta! Vi taga er med oss, ni är en del av oss, ni är hennes och min far, ni kommer icke att få stanna en dag mer i detta förskräckliga hus; inbilla er icke, att ni är kvar här i morgon.

— I morgon, sade Jean Valjean, kommer jag icke att vara här, men icke heller hos er.

— Vad menar ni? svarade Marius. Vi komma icke att tillåta er att göra några fler resor. Vi komma icke att lämna er, ni tillhör oss. Vi släppa er icke mera.

— Denna gång är det allvar, tillade Cosette. Vi ha en droska här nere, jag kommer att ta er med mig. Om det är nödvändigt, brukar jag våld.

Leende gjorde hon en rörelse, som om hon ämnade lyfta upp den gamle i sina armar.

— Ert rum står fortfarande kvar i vårt hus, fort-

satte hon. Om ni visste, vad trädgården är vacker just nu. Azaleorna trivas utmärkt. På gångarna ligger fin flodsand, och de kantas av små lilafärgade snäckor. Ni måste smaka på våra jordgubbar. Jag sköter själv om dem. Och vi vill inte längre höra talas om "min fru" och "herr Jean", utan vi måste säga du allesamman, icke sant, Marius? Vi byta om program. Om ni visste, min far, vad jag har haft för sorger; tänk er att en rödhakesångare, som byggt sitt näste i ett hål i muren, dödades av en usling till katt. Mir stackars lilla rödhakesångare, som stack ut huvudet genom sitt fönster och brukade se på mig! Jag blev så ledsen, att jag grät. Jag skulle ha velat döda katten! Men nu gråter ingen längre. Hela världen ler och är lycklig. Ni måste komma med oss. Vad morfar skall bliva nöjd! Ni kommer att få er del i trädgården, som ni sköter om, och vi skola jämföra om edra jordgubbar bli lika vackra som mina. Jag skall göra allt, vad ni vill, och ni skall göra, som jag vill.

Jean Valjean lyssnade utan att förstå. Han hör-

de musiken i hennes röst snarare än orden, hon uttalade; en av de stora tårar, som äro själens dystra pärlor, smög sig långsamt fram ur hans öga. Han viskade:

— Beviset på att Gud är god är att hon är här.

— Min far!

Jean Valjean fortsatte:

— Det skulle vara hänförande att leva med er, det är sant. Träden äro fulla av fåglar. Jag skulle gå där med Cosette. Att vara bland människor, som leva, som säga goddag till varandra, som ropa på varandra i trädgården, det skulle vara härligt. Man skulle träffas på morgnarna, vi skulle odla var sin del av trädgården. Jag skulle få smaka på hennes jordgubbar, och hon skulle få plocka mina rosor. Det skulle vara lyckan men...

Han hejdade sig och sade sakta!:

— Det är skada.

Tåren föll icke från hans öga, den sjönk tillbaka in i det i stället, och Jean Valjean ersatte den med ett småleende.

Cosette tog den gamles händer i sina.

— Min Gud! sade hon, händerna äro ändå kallare. Är ni sjuk?

— Jag? Nej, svarade Jean Valjean, jag mår mycket bra. Men...

Han hejdade sig på nytt.

— Men, vad?

— Jag skall snart dö.

Cosette och Marius ryste till.

— Dö! utropade Marius.

— Ja, men det är ingenting, sade Jean Valjean. Han andades tungt, smålog och fortsatte:

— Cosette, du talade till mig, fortsätt, tala mera din lille rödhakesångare är alltså död, tala, så att jag får höra din röst!

Den förstenade Marius betraktade den gamle.

Cosette utstötte ett förtvivlat rop.

— Min far! Min far! Ni måste leva. Ni kommer att leva. Jag vill, att ni lever, förstår ni mig?

Jean Valjean lyfte huvudet mot henne full av tillbedjan.

— Ja, förbjud mig att dö. Vem vet? Kanske jag kommer att lyda. Jag höll på att dö, när ni

kom hit. Ni hejdade döden, och det föreföll mig, som om jag föddes på nytt.

— Ni är full av kraft och liv, utropade Marius. Tro ni, att man dör på detta sätt? Ni har haft sorger, men kommer icke att få flera. Det är jag, som på mina knän ber er om förlåtelse. Ni kommer att leva, att leva tillsammans med oss och att leva länge. Vi taga er med oss. Vi äro här två, som hädanefter ej komma att hava någon annan tanke än er lycka.

—Ni hör ju, sade den gråtande Cosette, att Marius säger, att ni icke får dö.

Jean Valjean smålog fortfarande.

— Om ni, herr Pontmercy, tager mig med er, gör det väl mig till någon annan än den jag är? Gud har tänkt liksom ni, och jag och han ändrar icke åsikt; det är bäst, att jag får dö. Döden är en god sak. Gud vet bättre än vi, vad som behöves. Måtte ni bliva lyckliga, måtte herr Pontmercy ha Cosette, må ungdomen förena sig med morgongryningen, må det alltid omkring eder, mina barn, finnas syrener och näktergalar, må ert liv bliva en

fager solbelyst gräsmatta, må all himlens förtrolln-ning fylla edra själar och må jag, som nu icke mera duger till något, lämna detta livet. Säkert är det bäst så. Låt oss vara förståndiga. Det finns ingen annan utväg, och jag känner, att det är slut. För en timma sedan föll jag i vanmakt. I natt drack jag ur hela den där vattenkrukan. Vad din make är god, Cosette! Du har det bättre hos honom, än du hade det hos mig.

Det hördes steg vid dörren. Det var läkaren, som kom.

— Goddag och farväl, doktor, sade Jean Valjean. Se här mina stackars barn.

Marius närmade sig läkaren. Han sade ett enda enda ord till honom:

— Min herre?

Men det sätt varpå han uttalade det var en tydlig fråga.

Läkaren besvarade frågan med ett talande ögonkast.

— Därför att vad som händer, icke behagar oss,

sade Jean Valjean, finnes det ingen orsak att vara orättvis mot Gud.

En stunds tystnad uppstod. Alla kände sig nedtryckta.

Jean Valjean vände sig mot Cosette. Han började se på henne, som om han velat bevara hennes bild för evigheten. I den djupa skugga, som redan sänkt sig över honom, kunde han nu endast förnimma hänryckningen genom att betrakta Cosette. Återskenet från detta ljuva ansikte upplyste hans eget bleka. Också graven kan blända.

Läkaren kände på hans puls.

— Det var ni, som fattades honom! viskade han med blicken på Cosette och Marius.

Han viskade sakta i Marius' öra:

— Det är försent.

Nästan utan att vända blicken från Cosette såg Jean Valjean lugnt på Marius och läkaren. Över hans läppar kommo några knappast hörbara ord.

— Det är icke svårt att dö, men det är fruktansvärt att icke längre leva.

Plötsligt satte han sig upp. Ett dylikt återvän-

dande av krafterna är stundom ett tecken på dödskampen. Med fasta steg gick han mot väggen, sköt undan Marius och läkaren, som ville hjälpa honom, tog därifrån ett litet krucifix av koppar, återvände till bädden med de säkra rörelserna hos en frisk människa och sade med hög röst, i det han lade krucifixet på bordet:

— Detta var en stor martyr.

Hans bröst sjönk sedan samman, huvudet började darra, som om gravens hand bemäktigat sig det, och han började med båda händernas naglar göra fåror i benklädernas tyg.

Cosette stödde hans axlar och snyftade samt försökte att tala till honom utan att lyckas. Man urskilde mellan hennes snyftningar ord som dessa:

— Fader! Lämna oss icke! Är det möjligt, att vi icke återfunnit er för annat än för att förlora er!

Man skulle kunna säga, att dödskampen närmar sig slingrande. Den går, den kommer, den närmar sig graven och vänder tillbaka mot livet. Det ligger något famlande i dödsarbetet.

Efter denna halva vanmakt blev Jean Valjean

åter starkare, skakade på huvudet som för att driva bort mörkret, och hans tankar blevo åter nästan klara. Han tog en flik av Cosettes ärm och kysste den.

— Han är bättre! Doktor, han är bättre! utropade Marius.

— Ni äro båda två mycket goda, sade Jean Valjean. Jag skall säga eder, vad som smärtat mig. Det är, herr Pontmercy, att ni icke velat röra vid pengarna. Dessa pengar tillhöra er hustru. Jag skall förklara det för er, mina barn, och det är däför, jag är så glad, att ni äro här. Den svarta gagaten kommer från England, den vita från Norge. Allt står på det här papperet, som ni skola läsa. Jag uppfann att till armband i stället för sammanlödda ringar begagna sådana av järnbleck. Det är vackrare, bättre och billigare. Ni förstår, hur mycket pengar man kunnat tjäna på en sådan sak. Cosettes pengar äro verkligen hennes. Jag talar om dessa saker, för att ni icke skola behöva vara oroliga.

Portvaktsfrun hade kommit upp och såg in ge-

nom den halvöppna dörren. Läkaren sände bort henne, men kunde icke hindra den nitiska gamla kvinnan att ropa till den döende:

— Vill ni ha en präst?

— Jag har en, svarade Jean Valjean.

Med sitt finger syntes han peka på en punkt ovanför huvudet, och man skulle kunnat tro att han där såg någon.

Det är troligt, att biskopen verkligen befann sig vid detta dödsläger.

Cosette stack sakta en kudde bakom hans rygg.

Jean Valjean fortsatte:

— Var icke orolig, herr Pontmercy, jag besvär er. De sexhundratusen francsen äro verkligen Cosettes. Jag skulle ha förfelat mitt liv om ni icke brukade dem! Vi hade nått ganska långt, när det gällde dessa gagatarbeten. Vi tävlade med vad man kallar Berlinsmyckena. Vi kunde visserligen icke mäta oss med de svarta, tyska glasarbetena. Ett gross, som innehåller tolvhundra väl slipade pärlor, kostar bara tre francs.

När en älskad varlese håller på att dö, ser man

på honom med en blick, som klamrar sig fast vid honom, som om man på så sätt ville hålla honom kvar. Stumma av ångest och utan att veta, vad de skulle säga till den döende, förtvivlade och darrande, stodo de framför honom, Cosette räckande handen åt Marius.

För varje minut avtog Jean Valjeans krafter. Han sjönk tillsamman och närmade sig den mörka horisonten. Hans andedräkt avbröts då och då av en rossling. Han hade svårt att flytta sina armar, fötterna voro orörliga, men samtidigt med att hans lemmar blivit maktlösa och hans kropps svaghet ökats, visade sig hans själ i hela sin storhet på hans panna. Ljuset från en okänd värld syntes redan i hans ögon.

Hans ansikte bleknade och smålog samtidigt. Livet fanns där icke längre men i stället något annat. Hans andedräkt avtog, men hans blick förstorades. Det var ett lik, där man tyckte sig se vingarna.

Han gjorde ett tecken till Cosette och Marius att komma närmare. Det var tydligen den sista tim-

mans sista ögonblick, och han började tala till dem med en röst, som var så svag, att den tycktes komma från fjärran; man skulle kunnat säga, att det från denna stund fanns en mur mellan dem.

— Kom närmare båda två. Jag älskar er mycket. Vad det är ljuvt att dö på detta sättet! Även du, Cosette, älskar mig? Jag visste väl, att du alltid hyst tillgivenhet för den gamle gubben. Var det inte rart av dig att lägga en kudde bakom mig. Du kommer att begråta mig en smula? Men icke för mycket. Jag vill icke, att du skall ha några verkliga sorger.

Ni måste roa er mycket, mina barn. Jag har glömt att säga er att man på spännen utan taggar förtjänade ännu mera än på allt det andra tillsamman. Ett gross, tolv dussin, gick på tio francs och kunde säljas för sextio. Det var verkligen en god affär. Man behöver alltså alls icke förvåna sig över dessa sexhundratusen francs, herr Pontmercy. Det är ärligt förtjänta pengar.

— Ni kan lugnt vara rik. Ni måste skaffa er ett ekipage, en loge på teatrarna, vackra baltoa-

letter, Cosette, och sedan giva goda middagar för edra vänner samt vara mycket lyckliga. Jag skrev alldeles nyss till Cosette. Hon kommer att finna mitt brev. Jag giver henne de två kandelabrarna på kakelugnsfrisen. De äro av silver men för mig äro de av guld, av diamanter; de förvandla de ljus, man sätter i dem, till vigda vaxljus. Jag vet icke om den som givit mig dem, är nöjd med mig. Jag har gjort allt jag kunnat.

Mina barn, glöm icke att jag är fattig; ni skola begrava mig på första bästa vrå på kyrkogården med endast en sten över graven. Det är min vilja. Intet namn på stenen. Om Cosette vill gå dit någon gång, skulle det glädja mig. Ni också, herr Pontmercy.

Jag måste erkänna för er, att jag icke alltid älskat er. Jag ber er förlåta detta. Nu äro ni och hon ett för mig. Jag är mycket tacksam mot eder. Jag känner, att ni skall göra Cosette lycklig. Om ni visste, herr Pontmercy, huru hennes blomstrande kinder voro min största glädje. När jag såg henne en smula blek, sörjde jag.

I lådan finns det en sedel på femhundra francs. Jag har icke växlat den. Den skall vara åt de fattiga. Cosette, ser du din lilla klädning där på sängen? Känner du igen den? Det är inte mer än tio år sedan. Vad tiden går fort! Vi ha varit mycket lyckliga; det är slut. Mina barn, gråt icke, jag går icke långt bort. Jag kommer alltid att se er. Om ni blott ser er omkring, när det är natt, kommer ni att finna, att jag småler mot er.

Kommer du ihåg Montfermeil, Cosette? Du var i skogen; du var mycket rädd. Kommer du ihåg när jag grep tag i vattenspannen? Det var första gången jag rörde vid din stackars lilla hand. Den var så kall! Dina händer voro mycket röda på den tiden, min kära fröken, men nu äro de vita. Och den stora dockan! Kommer du ihåg den? Du kallade den Katarina. Du var så ledsen över att du icke tagit den med dig till klostret! Hur många gånger har du icke kommit mig att le, min ljuva ängel!

Man hade sänt dig för att hämta vatten från en brunn där. Du var så liten och spannen var så

tung och stor, nästan lika stor som du själv. Vad jag tyckte synd om dig. Jag glömmer aldrig denna anblick, den står outplånligt inristad i mitt minne.

När det hade regnat, lade du halmstrå i rännstenarna och såg, hur de flöto bort. En dag gav jag dig ett sällträ av vide och en boll med gula, blå och gröna fjädrar. Det har du glömt. Du var en riktig skälmunge! Du lekte. Du stoppade körsbär i öronen. Allt detta är förgånget. Skogarna, genom vilka man vandrat med sitt barn, träden, under vilka man gått, de kloster, i vilka man dolt sig, lekarna och barndomens glada skratt, allt är endast skuggor. Jag inbillade mig dock, att allt detta tillhörde mig.

Det var min stora dumhet. Dessa Thénardiers ha varit elaka. Vi måste förlåta dem. Cosette, tiden är inne att säga dig din moders namn. Hon hette Fantine. Kom ihåg detta namn: Fantine. Böj knä, varje gång du nämner det. Hon har lidit mycket. Hon har älskat dig mycket. Hennes olyc-

ka har varit lika stor som din lycka. Det är Gud, som skiftar så.

Han är däruppe, han ser oss alla, och han vet, vad han gör mitt bland sina stora stjärnor. Jag skall alltså gå bort, mina barn. Älska alltid varandra. Det finns knappast något annat i denna världen än att älska varandra.

— Kommer ni någon gång att tänka på den stackars gamle, som har dött här? Min Cosette! Det är icke mitt fel, om jag icke besökt dig på hela denna tid, och mitt hjärta har brustit därför. Jag gick ända till hörnet av din gata och människorna, som gingo där, måste ha tyckt, att jag var löjlig; jag var som galen, och en gång gick jag ut utan hatt. Mina barn, jag ser icke tydligt längre, jag hade ännu mycket att säga er, men det gör detsamma. Tänk en smula på mig. Jag vet icke, vad det är, men det är ljust för mina ögon. Kom ännu närmare. Jag dör lycklig. Räck mig era älskade huvuden, så att jag kan lägga mina händer på dem.

Cosette och Marius föllo på knä, förtvivlade och

kvävda av tårar, i det var och en av dem höll i en av Jean Valjeans händer. Dessa ädla händer rörde sig icke mera.

Han hade sjunkit baklänges och belystes av de tända kandelabrarna. Hans vita ansikte var vänt mot himlen, han lät Cosette och Marius betäcka händerna med kyssar; han var död.

Ingen stjärna syntes i natten, och djupt mörker rådde. Men utan tvivel fanns i skuggan en omätlig ängel med utbredda vingar, väntande på själen.

VI.

GRÄSET GÖMMER OCH REGNET UTPLÅNAR.

På kyrkogården Père-Lachaise i närheten av fattiggravarna, långt från denna kyrkogårds eleganta kvarter, långt borta från de pråliga monument, som inför evigheten visa dödens motbjudande prakt, i ett övergivet hörn längs en gammal mur, under en stor idegran, kring vilken bland kvickrot och mossa åkervindor slingra sig, finnes en sten. Denna sten har lika litet som alla andra undgått tidens tand, möglets, lavarnas och fågelträckens spetälska. Fuktigheten har gjort den grön, luften svart. Den ligger icke intill någon gång, och man tycker icke om att gå åt detta håll, emedan gräset växer högt och ens fötter genast bli fuktiga. När solen skiner en smula, komma ödlorna dit. Runt

omkring susar vildhavren. Om våren sjunga trädgårdssångarna i trädet.

Stenen är alldeles bar. När man högg den, tänkte man endast på det, som var mest nödvändigt, och man gjorde endast så, att stenen blev tillräckligt lång och smal för att kunna täcka en kista.

Intet namn finnes på den.

Men för många år sedan har någon med krita skrivit fyra rader, som regn och damm så småningom gjort nästan oläsliga och som troligen nu äro utplånade:

Han sover. Sorgligt var hans öde visst.
Dock levde han, tills han en ängel mist;
Då dog han. Det var givet liksom att
På slutad dag det måste följa natt.

Victor Hugo
som samhällsreformator

Samhällets olycksbarn är som bekant Victor Hugos stora samhällsroman, i vilken han givit ett fylligt och ofta konstnärligt uttryck för de starka liberala idéer, vilka behärskade honom under den sista hälften av hans liv. Man kan i detta mäktiga verk finna ett helt samhällsprogram, och Victor Hugo har här varit den vältaligaste tolken för de liberala strömningar, vilka med sådan styrka gjorde sig gällande under senare hälften av förra seklet.

Franska revolutionens dyningar hade försvunnit, reaktionens tid hade kommit med monarkiens återinförande och konfirmerats genom den heliga alliansen; man betraktade 89 som ett ögonblickets förvillelse, och Victor Hugo stod själv i sin ungdom — icke minst tack vare det djupa inflytande, som hans moder utövade — på deras sida, som hyllade återupprättandet av monarkien. Liksom en av hjältarna i Samhällets olycksbarn,

Marius, slets han mellan sympatierna för den gamla och nya tiden; hans faders minne gjorde honom benägen att beundra revolutionen, hans moders påverkan att sluta sig till kungadömet.

Men liksom Marius finner han, att de ideal, som förfäktats av revolutionen, voro de enda hållbara; han hade under andra kungdömet blivit fransk pär, men han offrade allt, sin ställning och sin förmögenhet på att ställa sig i harnesk mot Napoleon III och hans statskupp.

Seklets mitt såg Victor Hugo som så många andra patrioter drivna i landsflykt, men i olikhet med många av sina olyckskamrater vägrade den berömde författaren att begagna sig av en amnesti, som erbjöds alla efter det för Frankrike glänsande fredsslutet i Villafranca; han levde alltjämt i sin cell i England på den lilla ön Guernsey i den anspråkslösa byggnad, vars namn, Hauteville-House, bevarats i litteraturens annaler, samt återvände ej till fosterlandet förrän efter usurpatorn Napoleon III:s fall.

Händelserna 1849 och 1851 blevo en vänd-

punkt för Victor Hugo i politiskt hänseende. Tidigare hade han slitits mellan olika inflytelser, varit monarkist och revolutionär omväxlande, som yngling trätt i breschen för de nya idealen, och som man vuxit fast den gällande samhällsordningen. Men när han ställdes inför provet att se en ny Napoleon träda fram med krav på diktatorisk makt och myndighet, när han såg, att den relativt stora frihet, som den inskränkta monarkien hade lämnat folket, stod i fara att förintas, då kunde inga hänsyn till egna fördelarna hålla honom tillbaka, och han började sin hänsynslösa kamp mot den man, som han stämplat med epitetet Napoleon den lille, samt det system, denne representerade.

Det är också först efter adertonhundrafemtiotalet, som man fullt klart och tydligt finner liberalen hos Victor Hugo. Visst hade han alltid varit fylld av de humanitära idéer, vilka funnos i själva tidens atmosfär, visst hade han tagit individens parti mot samhället vid otaliga tillfällen, men detta hade dock ej färgat själva hans grund-

åskådning. Men från denna tid räknat uppträder Victor Hugo ständigt som en store kämpen för rättvisan, mot samhällets obönhörliga förtryck och för de svaga och förtrampade. När han, som ovan nämnts, innefattades i den allmänna amnestien år 1859, svarar han med de bekanta orden: I Frankrikes nuvarande belägenhet anser jag det för en plikt att protestera absolut och oeftergivligt, evigt. Trogen det löfte, som jag givit mitt samvete, skall jag till det yttersta dela frihetens landsflykt. När friheten återvänder, skall jag återvända.

Hauteville-House blev hädanefter en högborg, för alla, som arbetade för frihetens sak och mer än en gång riktades världens blickar mot denna anspråkslösa skaldeboning. Man kan visserligen ej frikänna Victor Hugo för ett visst poserande och han tog säkerlige själv sin roll som frihetens apostel i världen betydligt allvarligare än resten av mänskligheten, men ett faktum är, att han här uträttade ting, som påminde om de strider, som ett sekel tidigare Voltaire utkämpat, bland annat

i affären Calas, och som några decennier senare hans lärjunge Zola skulle utkämpa vid Alfred Dreyfus. Han intog under några år rollen av världens samvete. Redan år 1859 lägger han, ehuru förgäves, med hela sin energi på att rädda amerikanen John Brown, vilken efter att ha talat befrielsens ord till slavarna dömdes till döden. "Washington, som dödar Spartacus, är ännu förfärligare än Kain, som dödar Abel", detta var hans bevingade motto vid detta tillfälle.

Varje gång, som frihetens vänner i Europa och Amerika funno att godtycket och despotismen bereddes för stort spelrum, uppmanades Victor Hugo att ingripa. Man anordnade vid denna tid en allmän subskription för Italiens hjälte, Garibaldi. Det var omöjligt att tänka sig Victor Hugo utanför denna sak, och han håller entusiastiska tal, där man bland annat finner följande för talaren karaktäristiska ord: Friheten är en gudomlig avgrund, som äger magnetens kraft. Det ligger något oemotståndligt i djupet av revolutionerna. Framåtskridandet är ett gravitationsfenomen, som

intet kan hindra. När första stöten en gång blivit given finnes det ej längre möjlighet till motstånd. O, despoter, jag trotsar eder att kunna hejda stenen, som faller, att kunna hindra strömmen eller lavinen, att kunna hejda Italien, eller 1789 eller världen, när Gud störtar den i ljuset.

Det var under dessa år, då Victor Hugo framträdde som den mest synlige förkämpen för friheten och stridsmannen mot despotism och förtryck, som Samhällets olycksbarn kom till. Visserligen hade dess författare ända sedan fyrtiotalet planerat detta stora verk, men det var det slutande femtio- och börjande sextiotalet, som sågo tillkomsten av denna roman, vilken publicerades 1862.

Intet kan bättre visa, vilken dominerande ställning Victor Hugo intog inom den litterära och liberala världen än det mottagande, denna roman rönte. Redan den summa, som han erhöll för förlagsrätten, närmare en halv million francs, visar vilken succès, som förutspåddes av förläggarna. Den utgavs samma dag, den tredje april

1862, i Paris, Brüssel, London, New York, Madrid, Berlin, Petersburg och Turin. Vid dagen för publiceringen var den redan översatt till nio olika språk.

Överallt kämpade man med varandra om att erhålla de första exemplaren, och Victor Hugos förläggare i Paris, J. Claye, skriver till författaren följande skildring av första dagens försäljning: Redan klockan sex på morgonen hade en skara av bokhandelsbiträden och gatuförsäljare samlat sig utanför Pagnerres bokhandel. Skaran tillväxte varje ögonblick och snart måste man tillkalla ordningsmakten för att kunna ordna köerna.

Det började en regelrätt strid; var och en påstod sig ha kommit först och orättmätigt ha berövats sin plats av en senare anländ köpare. Omkring klockan halv sju öppnades affären eller rättare sagt, man försökte öppna dörrarna, vilket dock visade sig omöjligt på grund av massans påträngande.

Medan de dörrarna närmast stående expedierades, spärrades gatan av allehanda åkdon, arbets-

vagnar, droskor, kabrioletter, lastvagnar, ja, man såg till och med en skottkärra, och alla väntade sig en del av den saftiga och efterlängtade nyheten. Aldrig har man funnit något motsvarande i bokhandelns historia och aldrig har Paris upplevat ett motstycke till detta.

Pagnerres bokhandel gjorde denna dag ett egendomligt intryck. Allt måste giva vika för Samhällets olycksbarn, som i otaliga staplar fyllde lokalen från golv till tak. Dessa staplar uppvisade tillsammans det avsevärda antalet av 48,000 band, vilka alla gingo åt för att tillfredsställa subskribenterna den första dagen.

En sådan succès kunde ej bero på det litterära rykte, som Victor Hugo förvärvat; många av hans verk från de senare åren hade haft en ganska medelmåttig framgång och det var ej endast hans ungdoms första himlastormande arbeten utan även hans dramer från senare år som till exempel Borggrevarna, vilka utsattes för en förintande kritik och allmänhetens likgiltighet. Vad som främst väckte detta oerhörda intresse för Samhäl-

lets olycksbarn var givetvis den ställning som frihetens försvarare mot allt förtryck, som dess författare kommit att intaga.

Samhällets olycksbarn är också i högsta grad en roman, som är genomträngd av den gamla liberalismens tankar och idéinnehåll. Redan själva anslaget visar detta. Straffången, vilken i grund och botten är en god människa, men som genom samhällets hårdhänta behandling fyllts av ett hat, som författaren gör antagligt och nästan berättigat, inleder denna boks brokiga mångfald av personer. Den mänskliga rättvisan bildar den första angreppspunkten för Viltor Hugo.

Man finner gärna självbiografiska element i hans skildring av den unge svärmaren Marius, och det ligger nära till hands att på Vivtor Hugo tillämpa det omdöme, denne fäller om Marius: han var radikal, revolutionär, men han hade ej utvecklats tillräckligt för att genomskåda skillnaden mellan den mänskliga rättvisan och den gudomliga rätten.

Det är denna differens, som i främsta rummet

bildar den röda tråden i Samhällets olycksbarn. Jean Valjean är dömd av samhället, han vistas nitton år på galärerna för en förseelse, som enligt den oskrivna lagen knappast kunde kallas ett brott. När han lämnar bojorna stöter han ständigt på samhällets skranker, hans gula pass kommer även den minst granntyckte värdshusvärd att avvisa honom, och han står inför nödvändigheten att fortsätta sitt liv som en man, vilken bryter mot samhällets lagar vid varje steg, tack vare att samhället hindrar honom att börja en laglig existens.

Victor Hugo älskade som hela den romantiska skola han tillhörde, och vars ostridde ledare han var under en stor del av sitt liv, den starka effekt, som benämnes antites. Mot det obarmhärtiga samhälle, vilket han så pregnant personifierat i Javerts gestalt, ställer han redan i början av sin roman den blide biskop Myriel, vars kristendom torde nära sammanfalla med de ideal, Victor Hugo själv hyllade.

Victor Hugo hade nu helt frigjort sig från den

ortodoxa katolicism, som han tack vare sin moders inflytande hyllat under sina tidigare år, men han hade ännu kvar vördnad för den verkligt religiösa personligheten. Han skapar ett sådant ideal i biskop Myriel; en man, som för tanken på frälsarens egen gestalt, en man, som sätter sig över alla världsliga konventioner, som stöter sig med sina världsliga kolleger men vinner de betrycktas hjärtan, och som blir den stora, klart lysande stjärna, som för Jean Valjean på den sanna humanitetens och rättfärdighetens väg.

Detta är det första utslaget av Victor Hugos frihetsideal i denna roman. Religion betyder ej bundenhet, trots sitt entymologiska ursprung, det betyder frihet. Frihet från mänskliga fördomar och frihet att följa samvetets bud. Victor Hugo griper här som så många andra tillbaka till den isolerade och ständigt lika fascinerande Kristusgestalten, han visar huru vitt skild den är från den uppfattning, som vanligen hyllas av de personer, vilka officiellt satts att vårda Petri nyckel, och han skapar en ny antites, som ej kan under-

låta att väcka en eftertanke hos läsaren, vilken sällan blir utan verkan. Man kan säga, att turneringen är gammal, att skildringen lider brist på historiskt och sociologiskt perspektiv, men man kan ej förneka, att den i den Victor Hugos formulering leder tankarna just dit, författaren åsyftat, till frihetens problem är det religiösa området, ett problem, som på denna tid, några decennier efter den heliga alliansens år, var brännande på ett helt annat sätt än i våra dagar.

Victor Hugo hade alltså lyckats finna ett uttryck för sin starka inneboende religiositet, ett uttryck, som varken sammanföll med revolutionstidens areism eller med 1815 års dogmatism; han hade lyckats förena sitt frihetsideal med sin barnatro och sitt samvete, och på ett sätt, som nära sammanföll med hans egen tids ideal. Nu ställer han detta ideal i direkt konfrontation med den jordiska rättvisan.

Javert, denne utomordentlige polisman, föres in i handlingen. Här finner man trots den delvis

mästerliga karaktärsteckningen det första tydliga spåret av tendensroman i Samhällets olycksbarn. Javert blir i grund och botten en typ, avsedd att illustrera vissa teorier. Han blir den obönhörliga rättvisan, döv för alla andra krav än pliktens, blind för allt annat än de tryckta paragrafernas fordringar. Han lever endast i pliktuppfyllelsen, och pliktuppfyllelsen består i att följa förmännens bud. Samvetet existerar ej längre och detta bildar förutsättningen för denne mans tragiska öde.

Victor Hugo konfronterar här samtiden med ett fruktansvärt problem, som är minst lika betydelsefullt, som det religiösa. Han söker skildra denne Javert så sympatiskt som möjligt. Han överdriver visserligen, han mekaniserar honom och glömmer att förbereda den gnista av mänsklighet, som senare skall flamma upp så starkt, men tack vare denna allt annat än naturliga stilisering skapar han en kraftig verkan. Lagens majestät, stelhet och sprödhet, visar sig i sammanträngd form.

Javert visar den mänskliga rättvisans bankrutt

på samma sätt som biskop Myriel visar den gudomliga rättens triumf. Victor Hugo träder, trogen sitt liberala och humanitära ideal, inom skrankorna för en rättsskipning, som ej endast innebär samhällets hämnd mot förbrytaren, utan även enligt numera gängse åsikter kan medföra en förbättring, en uppfostran.

Trogen sin ungdoms program, alltjämt älskande att framställa allt i motsättningens form, skildrar han en ytterlighetsgestalt från rättvisans värld endast för att låta denne konfronteras med en annan ytterlighet från brottets värld, Jean Valjean. Samhällets dom fälles, och det går under i och med att dess representant, Javert, kastar sig ned i Seines vågor för att undvika en kollision mellan sin pliktkänsla, vilken bjuder honom att häkta sitt livs räddare, Jean Valjean, samt sitt samvete, som kräver, att gott skall lönas med gott, och brottslingen enligt lagen lämnas i frihet.

Victor Hugo ställer sig här sida vid sida med alla de kända män och kvinnor, vilka under det föregående århundradet kämpade för en reform

av det barbariska rättsväsendet, ett arbete, som lett till resultat, vilka man ej skulle vågat drömma om för några decennier sedan.

Men Samhällets olycksbarn är ej endast en brodering på liberalismens text. Victor Hugo har här fört samman ett överflödande stoff, som vid otaliga tillfällen spränger romanens gränser; han har här sökt pressa samman så oändligt mycket, att enheten gått förlorad, och man endast med möda kan finna sig tillrätta genom att söka efter ursprunget till alla dessa kaleidoskopiska bilder, frihetskänslan, humaniteten, liberalismen.

Huru främmande för all traditionell fransk uppfattning är ej hans skildring av kvinnan och kärleken. Var finner man en sådan av medkänsla dallrande skildring av moderskärlekens förmåga till uppoffring, som när Victor Hugo skriver om Fantine, den unga kvinna, som utan tanke på något annat än sin kärlek skänker sig åt den borgerlige studenten, och sedan är beredd att göra allt för sitt barn; man märker, hur författaren här strävat efter att framhålla det osjälviska hos kär-

leken, och för detta ändamål ej skytt att tillgripa några av de mest naturalistiska detaljer för att ej säga frånstötande, som finnas i denna roman, som kan betraktas som utgångspunkt för hela den följande naturalismen.

Men liksom Zola skrev både Nana och Drömmen så ställde Hugo Cosette vid Fantines sida. Cosette innefattar för Hugo allt vad kärleken äger av poesi och doft och renhet. Han är visserligen tillräckligt fransman för att ordna så, att de respektive familjerna ha skäl att anse partiet mellan henne och Marius önskvärt, men detta träder dock i bakgrunden inför den allt dominerande kärleken, ett nytt utslag av den liberalism, som nu behärskade Victor Hugo, vilka sociala problem det än gällde. Det är de unga, som triumfera, det är de gamla, som trots all aversion måste giva vika. Den nya generationen träder fram, och en sådan sak som kärleken kan ej tvingas in i snusförnuftiga beräkningars hjulspår. Det är möjligt att Victor Hugo i detta fall rönt inflytande från den engelska uppfattningen rörande äkten-

skapet, men oberoende av detta var han nu en så konsekvent älskare av friheten, att han säkerligen oberoende av sådana påverkningar skulle ha nått fram till samma resultat.

Detta visas bland annat av hans utförliga skildring av proletärflickan Eponines kärlekssaga. Liksom överallt i denna roman låter han de undre samhällslagren överflöda av ädla individer och av den stackars Eponine skapar han en kärlekens martyr på samma sätt som han tidigare gjort Fantine till en moderskänslans. Eponine älskar Marius, hon vet, att han älskar en annan, hon offrar sitt liv och begär endast en sista kyss på sin redan kallnade panna. Det är sentimentalitet, och i en grad, som gärna verkar stötande på oss nordbor, men det är också en appell till mänskligheten, till humaniteten, till känslan, som ej kan underlåta att gripa. För Victor Hugo som för så många andra av litteraturens och konstens män var kärleken ett av livets högsta värden, ett värde, som kunde finnas hos den mest sjunkna individ, och förläna den evighetens adelsmärke. Jämte

religionens och samvetets frihet trädde Victor Hugo i denna sin största roman även in för kärlekens frihet.

Men kravet på frihet är ej obegränsat. Det modereras av medkänslan och erinrar om, att allt måste äga gränser. Läs blott det kapitel i denna nästan sociologiska handbok, som handlar om parisergamängen. Denne om någon frodas i frihet, lever sitt liv utan alla hinder och inskränkningar. Han har författarens sympati men också hans medlidande, och man känner snarast förvåning över att det ur dessa ungdomars led kunnat växa fram en pojke som Gavroche, barnet, som visar större mod och rådighet än många av de vuxna hjältarna. Men Hugo är trogen sitt program att visa, att samhällets lägsta skikt kunna visa de ädlaste karaktärer. Detta har blivit en trossats för honom och han trugar den på läsaren på ett sätt, som ofta ej kan undvika att väcka opposition.

Man finner ett tydligt exempel på, hur denne Victor Hugos beundran för de lägre samhällslag-

ren tillkommit under hans senare år i hans skildring av striderna vid barrikaden på Chanvreriegatan.

Var finner man de män, vilka utföra handens arbete? Ingenstädes, knappast som en omärklig bakgrund. Det är studenterna, det vill säga han själv och hans kamrater från de stormiga dagarna omkring 1830, som fylla hela skildringen. Denna är mästerlig och visar bättre än långa memoarer de stämningar, som fyllde den börjande romantikens första vapendragare. Men Victor Hugo faller här ned i en klyfta, som skiljer verkligheten från teorien, och vid detta avsnitt i sin roman, där han kunnat bereda gatans män en framträdande plats i gatans strider, har han endast låtit gamängen Gavroche och revolutionsmannen från 89 träda fram i förgrunden. Alla andra tillhöra den klass, som man senare stämplat med namnet intelligensadeln. Minnet har här varit starkare än teorierna. Ett av de vackraste partierna i Samhällets olycksbarn strider i grund och botten med hela arbetets tendens. Verkligheten

är underbarare än dikten, och Victor Hugo har föredragit verkligheten av detta skäl, som den äkta skald och fantasimänniska han i grund och botten var.

Det är icke första gången man spårar en dualism i Victor Hugos uppfattning av de stora samhälleliga problemen. Den fanns redan sedan hans ungdom, betingad, som vi nämnt, av slitningen mellan hans vördnad för den revolutionäre fadern och den rojalistiska modern. Han glömde aldrig traditionens stora roll, även när han lärde sig framåtskridandets lag och förnyelsens nödvändighet.

Det är därför man alltjämt kan anse hans grandiosa skildring av slaget vid Waterloo som klassisk. Vi tänka då ej närmast på de suggestiva bilderna från slaget, överskådligheten mitt bland de hopade detaljerna, redan i kaos, utan på den oväld, varmed han dömer.

Han kan ej taga parti, han är lika bunden vid båda sidorna, och resultatet blir den mest levande tavla som existerar av denna kraftmätning mel-

lan tvenne tidevarv, mellan tvenne fundametalt skilda system. Den bild, som Victor Hugo här frammanar, är så gripande, att den ensam borde vara tillräcklig att säkra honom en plats bland mänsklighetens odödliga i ännu högre grad än den Cambronne, som han gör till Waterloos hjälte.

Victor Hugo ägde intet, i detalj utpräglat, program för samhällets rekonstruktion. Hans liv var rikt på kompromisser, och när han slutade sitt livs sista skede med en förbittrad protest mot Napoleon III, skedde det säkerligen uteslutande på grund av den inneboende instinkt, som redan som yngling kommit honom att uppresa sig mot klassicismens tvång. Victor Hugo var en fantistisk drömmare, men han var aldrig någon utopist. Han gjorde ej som Cabat och dennes efterföljare, han pekade aldrig på något idealsamhälle. Hela hans opposition härledde sig från en oklar känsla av att mänskligheten krävde frihet.

Victor Hugo var aldrig den nyktra eftertankens man; känslan spelade en betydligt större roll än

intellektet under hela hans liv, och det är därför förklarligt, att han kunde skriva glödande appeller till det mänskliga samvetet, bitande kritik över despotismen, och sentimentala hänvändelser till medkänslan, allt utan att närmare klargöra för sig innebörden av allt, som han förde fram. Han handlade under ögonblickets ingivelse, under en oemotståndlig impuls, han förnam, att det skedde någon orätt, men han var ej tillräckligt samhällsteoretiker för att kunna inordna denna upptäckt i dess naturliga sammanhang samt finna ett tillämpligt botemedel. Det är därför, som han blev den store oratorn, Europas andliga samvete, som ständigt trädde fram, när en påtaglig orätt höll på att begås eller redan begåtts.

Försöker man bestämma det inflytande, Victor Hugo utövat på samtid och eftervärld, föres tanken närmast på denna hans uppgift att vara tidens andliga samvete. Hans ord kommo som ljungande blixtar från den lilla engelska ö, där han tillbragte största delen av sin frivilliga lands-

flykt, och hela den europeiska kulturen riktade sina blickar åt detta håll, när man anade, att någon orättfärdighet höll på att begås. Victor Hugo spelade här en roll, som kunde jämföras med den, som utfördes av den gamle patriarken på Ferney; liksom denne vistades han utanför sitt eget fädernesland, men var dock dess mest ryktbare son. Liksom Voltaire var han ej oemottaglig för yttre glans och ära, han var ej den, som drog sig för att posera, men bakom detta skal fanns det dock ett glödande patos och en rättskänsla, som helt försonade.

Adertonhundratalets män ha rönt samma öde som sjuttonhundratalets; i båda fallen har det ej varit möjligt för dem att överblicka räckvidden av sina ord och handlingar. Lika litet som Voltaire anade att revolutionen av år 1789 skulle följa på hans spetsigt eleganta förkunnelse, anade Victor Hugo, att hans klumpiga klubba skulle få samma verkan som voltairianens smidiga värja. Men det torde knappast kunna bestridas, att det humanitetsideal, att den attack på samhället

och det krav på frihet, som framställdes av samvetet på Guernsey haft en lika upplösande verkan som filosofens från Ferney förkunnelse.

Men en sådan reaktion är nästan alltid berättigad, när den framträder med kraft och styrka och förmåga att vinna anklang. Den tillhör de välkända vågrörelser, som stundom kallas för utveckling. När bundenheten blir för stor, träder det alltid fram ett krav på att individens eget samvete skall bliva den utslagsgivande domaren. Så skedde under reformationens dagar; Luther förde med sin skallande stämma frihetens talan och skapade en ny tid, som visserligen senare kanske drivit sin lärofaders förkunnelse alltför vitt; när förra seklets reaktion mot revolutionernas ytterlighetsdrömmar blev alltför kraftig, trädde Victor Hugo fram som talesmannen för en tankeriktning, som med fog krävde respekt för friheten. Att denna frihetens frammarsch gått för långt, att Victor Hugos humanitära ideal missbrukats, att kraften och styrkan stundom ersatts av blötheten och undfallenheten för oberättigade

krav, detta kan man lika litet lägga Victor Hugo till last som man kan klandra Luther för dissenterrörelsernas avarter. Men man kan likväl fastställa ett orsaksförhållande.

Victor Hugo var dock alltid den store skalden och konstnären. Detta gäller icke minst en sådan roman som Samhällets olycksbarn, där han i främsta rummet sökt föra fram sina liberala tankar. Man behöver blott jämföra honom med hans samtida eller efterföljare. Vad finner man för behållning i dag som i dag är av att läsa Eugéne Sue? Möjligen för den stundom spännande intrigens skull, men sannerligen ej för dess sociala värde! En läsare av i dag hastar säkerligen i snabbaste takt över alla dylika sidor och finner den frodom så uppburne författaren odrägligt docerande.

Eller tag en modernare man som Emile Zola. Han ligger oss närmare i tiden, hans romanteknik är mera fängslande, och de bilder, han giver, ligga oss ofta så nära i tiden, att vi njuta av dem. Men icke ens detta räcker till för att låta oss få samma intresse för de samhällsproblem, som han

ställer under debatt, som vi hysa för den snart tre kvarts sekel gamla roman, där Victor Hugo framlade sin syn på det samtida samhället och dess missförhållanden.

Skillnaden är den, att Victor Hugo i främsta rummet är skalden och först i andra rummet reformatorn och frihetsaposteln. Som vi redan tidigare understrukit, finner man stundom, att han ryckes med av sina minnen, av sin konstnärliga inspiration och glömmer alla grå teorier. Det är denna levande gnista, som hållit hans största roman så förvånansvärt frisk trots de vederläggningar, som hans teorier erhållit under decennier, som förflutit sedan arbetet skrevs.

Victor Hugos svaghet men samtidigt hans förtjänst var, att han aldrig fördjupade sig i samhällsförbättrandets detaljer. Liksom en av sina sena samtida, som utan att ha påverkats av honom likväl stundom kan uppvisa likheter med honom, Jack London, strävade han ej så mycket efter att visa magisterns pekfinger som efter att väcka människorna till eftertanke och självrann-

sakan. Han ställde i grella färger fram tidens missförhållanden, han sökte skapa en opinion mot dem — och han lyckades.

Detta är icke det minsta kriteriet på att Victor Hugo befann sig i samklang med sin tid, att han trädde fram i rätta stunden och gjorde sig till den mäktiga tolken av samhällets obevekliga krav.

När läsaren från i dag ofta finner skildringarna i Samhällets olycksbarn överdrivna eller alltför sentimentala, så beror detta till icke ringa del därpå, att författaren lyckats i sin avsikt, att de missförhållanden, han med sådan iver bekämpar, nu blivit avhjälpta tack vare hans verksamhet. Han har med andra delat många stora mäns öde, att se sina planer, sina strävanden realiserade och därmed en väsentlig del av sin produktion föråldrad. Vi finna ej längre i vår världsdel sådana barbariska bestraffningsmetoder som dem, vilka tillämpades på Jean Valjean; humaniteten har genomsyrat oss alla i så hög grad, att mer än en funnit tiden inne att reagera mot dess överdrifter; att så skett måste i stor utsträckning tillskrivas

de strömningar, för vilka Victor Hugo var den vältaligaste och mest uppskattade tolken. En alltför stor framgång medför gärna även glömska.

Men själva det faktum att Victor Hugo alltjämt är en levande faktor i vårt kulturella liv, visar att hans förkunnelse ej slutat med genomförandet av humanitetens krav i samhället; det räcker ej med enbart en hänvisning till det av alla reformer inneboende konstnärliga värdet av hans skildringar i Samhällets olycksbarn. Det har alltid funnits och kommer troligen alltid att finnas människor, som utan egen förskyllan kommit på samhällets skuggsida, som alltid måste vara utsatta för den officiella rättvisans som regel hårda och kalla hand, som kanske mer än i de enstaka fallen, förtjäna vårt medlidande. Hans bok är ett mänskligt motstycke till den bergspredikan, vilken alltid kommer att stå som vårt släktes högsta rättesnöre; den är enkel och naturlig och gripande som den. Den visar oss ett ideal, som vi kanske aldrig kunna uppnå, men som bör kunna vara vår ledstjärna.

Victor Hugo har med sin gestaltning av Jean Valjean framställt sitt j'accuse mot samhället och även om Alfred Dreyfus fick sin upprättelse finnes stridens orsaker kvar. Det är därför, som Samhällets olycksbarn alltjämt äger sin aktualitet, därför som denna bok alltjämt kommer kinderna att hetta och hjärtat att klappa häftigare; makten kommer alltid att vara nödvändig men den kommer också att locka till missbruk, oberoende av vem, som innehar den. Den av indignation och medkänsla glödande varning, som Victor Hugo givit, kommer säkerligen att inom överskådlig tid äga sin tillämpning. En protest, som dikterats av ett ädelt humanitetsideal, av en omätlig kärlek till mänskligheten, kan aldrig helt förtona. Detaljerna kunna vittra bort men den mäktiga byggnadens grundkonstruktion kommer att stå kvar.

Einar Nylén.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Första delen. FANTINE.

Band I

Sid.

FÖRSTA BOKEN. En rättfärdig.

I. Myriel 11
II. Herr Myriel blir hans högvördighet Bienvenu 17
III. En flitig arbetare finner mycket att göra 27
IV. Lära och leverne 32
V. Biskop Bienvenu bär sin kaftan för länge 48
VI. Vem som bevakade hans hus 55
VII. Cravatte 65
VIII. Bordsfilosofi 73
IX. Systern berättar om sin bror 82
X. Biskopen i ny dager 89
XI. En inskränkning 113
XII. Varför hans högvördighet står ensam 123
XIII. Hans trosbekännelse 131
XIV. Hans filosofi 144

Sid.

ANDRA BOKEN. Avfällingen.

I. Slutet på en vandringsdag 153
II. Klokhet och vishet 177
III. Hjältemodig lydnad 185
IV. Mysterierna i Pontarlier 196
V. Lugn 203
VI. Jean Valjean 207
VII. Hur det ser ut i en förtvivlads hjärta .. 217
VIII. En man över bord! 232
IX. Ny misshandel. 237
X. Uppvaknandet 240
XI. Nattens gärning 246
XII. Biskopen arbetar 254

Band II

XIII. Lille Gervais 270

TREDJE BOKEN. Året 1817.

I. År 1817 287
II. En dubbelkvartett 299
III. Fyra och fyra 310
IV. Tholomyès är så glad att han sjunger en spansk visa 320
V. Hos Bombarda 326
VI. Hur man ömsesidigt tillber varandra 331
VII. Tholomyès vishet 334

Sid.

VIII. En hästs död 347
IX. Roligt slut på glädje 353

FJÄRDE BOKEN. Anförtro är ibland att mista.

I. En moder möter en annan 361
II. En flyktig skiss av de två misstänkta figurerna 380
III. Lärkan 385

FEMTE BOKEN. Utför backe.

I. Berättelsen om ett framsteg inom tillverkningen av svarta glaspärlor 393
II. Madeleine 398
III. Summor, insatta hos Lafitte 406
IV. Herr Madeleine har sorg 412
V. Oro i luften 416
VI. Fader Fauchelevent 429
VII. Fauchelevent blir trädgårdsmästare i Paris 436
VIII. Fru Victurnien offrar trettiofem francs för moralen 439
IX. Fru Victurnien gör succès 445
X. Fortsättning på succèsen 452
XI. Christus nos liberatvit 463
XII. Herr Bamatabois roar sig 466
XIII. Lösning på polisens frågor 472

Sid.

SJÄTTE BOKEN. Javert.

I. När vilan kommer 493
II. Hur det av Jean blir Champ 500

Band III

SJUNDE BOKEN. Affären Champmathieu.

I. Syster Simplicia 529
II. Mäster Scaufflaires skarpsynthet 536
III. Storm i en själ 546
IV. Lidande under sömnen 591
V. Hinder i vägen 599
VI. Syster Simplicia sättes på prov 623
VII. Den anlände resenären vidtager åtgärder för att resa tillbaka 636
VIII. Ett ynnestbevis 646
IX. En plats där man bildar sig en mening 653
X. Han lägger sig till med systemet att neka 667
XI. Champmathieu blir ännu mer förvånad 680

ÄTTONDE BOKEN. Bakslaget.

I. I vilken spegel Madeleine betraktar sitt hår 689
II. Fantine är lycklig 694
III. Javert är belåten 703
IV. Överheten gör sin makt gällande 712
V. En hederlig begravning 720

Andra delen. *COSETTE.*

Sid.

FÖRSTA BOKEN. Waterloo.

I. Vad man ser på vägen från Vinelles 3
II. Hougomont 7
III. Den 18 juni 1815. 21
IV. A. 28
V. Stridernas quid obscurum 33

Band IV

VI. Klockan fyra på eftermiddagen 49
VII. Napoleon i gott humör 55
VIII. Kejsaren ställer en fråga till vägvisaren Lacoste 66
IX. Det oväntade 72
X. Höjden Mont-Saint-Jean 79
XI. Napoleon har en dålig och Bülow en god vägvisare 89
XII. Gardet 93
XIII. Katastrofen 97
XIV. Det sista regementet 103
XV. Cambronne 106
XVI. Quot libras in duce 111
XVII. Var Waterloo något gott 122
XVIII. Den gudomliga rättens landvinningar 126
XIX. Natt över slagfältet 132

Sid.

ANDRA BOKEN. Skeppet Orion.

I. Nummer 24,601 blir nummer 9,430 145
II. Där man läser två versar, som kanske inspirerats av djävulen 151
III. Det är nödvändigt att manillahampan prepareras på ett visst sätt för att kunna krossas av ett hammarslag 161

TREDJE BOKEN. Uppfyllelsen av löftet till den döda.

I. Frågan om vattnet i Montfermeil 179
II. Två fullbordade porträtt 187
III. Människor behöva vin och hästar vatten 199
IV. En docka kommer med i spelet 206
V. Den lilla är alldeles ensam 211
VI. Som kanske vittnar om Boulatruelles intelligens 224
VII. Cosette sida vid sida med den okände 234
VIII. Besvikelsen i att hos sig taga emot en fattiglapp, som kanske är rik 241
IX. Thénardiers manöver 277

Band V

X. Den som söker det bästa finner ibland det sämsta 304

Sid.

XI. Nummer 9,430 återuppträder och Cosette vinner på lotteri 314

FJÄRDE BOKEN. Gorbeaus fallfärdiga koja.

I. Mäster Gorbeau 318
II. Ugglans och trädgårdssångarens näste .. 331
III. Av två olyckor kan lyckan komma. 335
IV. Värdinnans iakttagelser 344
V. Ett guldmynt faller till marken och gör buller 349

FEMTE BOKEN. Stumt koppel till nattlig jakt.

I. Strategiska finter 357
II. Det är tur att Austerlitzbron kan bära åkdon 365
III. Karta över Paris 1727 369
IV. Försöken att komma undan 376
V. Detta skulle varit omöjligt vid gasbelysning 381
VI. Upptakten till ett mysterium 388
VII. Fortsättningen på mysteriet 393
VIII. Mysteriet blir alltmera dunkelt 398
IX. Mannen med bjällran 402
X. Där det förklaras hurusom Javert fann snåret tomt 410

Sid.

SJÄTTE BOKEN. Petit Picpus.

I. Lilla Picpusgatan 52 429
II. Martin Vergas klosterregler 437
III. Stränghet 451
IV. Glada stunder 455
V. Förströelser 463
VI. Det lilla klostret 474
VII. Några skuggporträtt 480
VIII. Post corda lapides 485
IX. Ett sekel under slöjan 489
X. Det eviga tillbedjandets uppkomst 494
XI. Slutet på Petit Picpus 498

SJUNDE BOKEN. En parentes.

I. Klostret som abstrakt idé 503
II. Klostret historiskt betraktat 505
III. Orsakerna till att hysa vördnad för det förgångna 512
IV. Klostret ur principiell synpunkt 518
V. Bönen 522
VI. Bönens verkliga styrka 526
VII. Försiktighetsmått, som böra iakttagas under klander 532
VIII. Tro, lag 535

Sid.

ATTONDE BOKEN. Kyrkogårdarna taga emot, vad man giver dem.

I. Vari det omtalas på vilket sätt man kommer in i klostren 541
II. Fauchelevent inför en besvärlighet 568
III. Syster Innocent 573
IV. Där man kunde tro, att Jean Valjean läst Austin Castillejo 594
V. Det räcker ej att vara full för att bli odödlig 605
VI. Mellan fyra bräder 617
VII. Där man finner, att bättre brödlös än rådlös 621
VIII. Förhöret 635
IX. Klosterliv 642

Tredje delen. MARIUS.

FÖRSTA BOKEN. Paris i ett nötskal.

I. Parvulus 657
II. Några särskilda kännetecken 659
III. Han är trevlig 662
IV. Han kan vara till nytta 665

Sid.

V. Hans gränser 667
VI. En smula historia 672
VII. Gamängen skulle passa in i Indiens kastsystem 676
VIII. Ett älskvärt ord av konung Ludvig Filip 680
IX. Galliens forna anda 683
X. Ecce Paris, ecce homo 683
XI. Att skämta är att härska 691
XII. Folkets dolda framtid 695
XIII. Lille Gavroche 697

ANDRA BOKEN. Den förnäme borgaren.

I. Nittio år och trettiotvå tänder 703
II. Sådan herre, sådant hus 707
III. Luc-Esprit 710
IV. På väg att bli hundra år 712
V. Mannen från Basque och Nicolette 714
VI. Magnon och hennes små 717
VII. Tag ej emot något förrän på kvällen .. 721
VIII. Två bilda ej alltid ett par 723

TREDJE BOKEN. Morfadern och dottersonen.

I. En gammal salong 727
II. Ett av tidens röda spöken 735
III. Må de döda vila i ro 748
IV. Stråtrövarens död 764

Sid.

V. Hur man blir revolutionär genom att besöka mässan 771
VI. Vad mötet med en kyrkovärd innebär .. 775
VII. En aning till kurtis 788
VIII. Marmor mot granit 798

FJÄRDE BOKEN. Vännerna från barnaåren.

I. Ett kotteri, som hållit på att bliva historiskt 817
II. Bossuets liktal över Blondeau 843
III. Marius häpnar 850
IV. Bakfickan på Kafé Musain 854
V. Utvidgning av horisonten 869
VI. Res angusta 877

FEMTE BOKEN. Olyckans fördelar.

I. Den fattige Marius 883
II. Marius fattig 888
III. Marius gör framsteg 895
IV. Herr Mabeuf 905
V. Fattigdomen i eländets tjänst 914
VI. Ersättningen 919

SJÄTTE BOKEN. Två stjärnor mötas.

I. Öknamnet. Dess uppkomst. Familjenamnet. 929
II. Lux facta est 936
III. En följd av våren 941

Sid.

IV. Början till en stor olycka 943
V. Askan slår ned flera gånger på Mame Bougon 949
VI. Fången 952
VII. Bokstaven u:s äventyr, då den blev överlämnad åt gissningar 958
VIII. Till och med invalider kunna vara lyckliga 962
IX. Försvinnandet 966

SJUNDE BOKEN. Patron Minette.

I. Gruvorna och gruvarbetarna 971
II. Avgrunden 976
III. Babet, Guelemer, Claquesous och Montparnasse 980
IV. Truppens sammansättning 985

ATTONDE BOKEN. Den elake, fattige mannen.

I. När Marius söker en flicka i hatt, möter han en man i mössa 991
II. Ett fynd 996
III. Fyrväpplingen 1000
IV. En ros i nöd och elände 1010
V. Tittgluggen, en försynens skickelse 1024
VI. Den gulbleke mannen i sin håla 1029

Sid.

VII. Strategi och taktik 1038
VIII. En ljusstråle i de mörka kyffet 1045
IX. Jondrette nästan gråter 1050

Band VIII.

X. Taxa för kabrioletter: två francs i timman 1069
XI. Olyckan erbjuder smärtan sina tjänster 1075
XII. Hur herr Leblancs fem francs blevo använda 1080
XIII. Solus cum solo, in loco remoto, non cogitabunttur orare pater noster 1089
XIV. Polisen ger en advokat två "knytnävslag" 1094
XV. Jondrette gör uppköp 1101
XVI. En visa på engelsk melodi på modet 1832 1106
XVII. Huru Marius' fem francs blevo använda 1113
XVIII. Marius' två stolar bilda vis-à-vis 1120
XIX. De svarta "verkstadsarbetarna" 1123
XX. Bakhållet 1131
XXI. Man borde vänta med att arrestera brottslingarna tills man gripit deras offer 1174
XXII. Den lille gossen, som vi förut hört skrika 1181

Fjärde delen. IDYLLEN PÅ PLUMET-GATAN OCH HJÄLTEDIKTEN FRÅN SAINT-DENIS-GATAN.

Sid.

FÖRSTA BOKEN. En smula historia.

I. Väl träffat 3
II. Dålig anspassning 6
III. Ludvig Philip 12
IV. När grundvalarna undermineras 25
V. Händelser, som historien bygger på men icke känner 39
VI. Enjolras och hans befälhavare 59

ANDRA BOKEN. Eponine.

I. Lärkfältet 67
II. Hur brott skapas i fängelserna 78
III. En uppenbarelse för fader Mabeuf 87
IV. En uppenbarelse visar sig för Marius .. 95

TREDJE BOKEN. Huset vid Plumet-gatan.

I. Det undangömda huset 105
II. Jean Valjean nationalgardist 114
III. Foliis ac frondibus 119
IV. Förändringar av grinden 124

Band IX.

V. Rosen börjar ana, att hon äger vapen .. 141

Sid.

VI. Striden börjar 150
VII. Sorg föder sorg 157
VIII. Fångkedjan 168

FJÄRDE BOKEN. Bistånd från djupet kan ibland vara bistånd från höjden.

I. Sår till det yttre, läkedom till det inre 185
II. Mor Plutarque är icke orolig över förklaringen till ett fenomen 190

FEMTE BOKEN. Där slutet icke liknar början.

I. Ensligheten och kasernen i förening 207
II. Cosettes farhågor 211
III. Tjänsteflickans prat 218
IV. Ett hjärta under en sten 224
V. Cosette efter genomläsandet av brevet .. 231
VI. De gamla äro till för att giva vika för de unga 236

SJÄTTE BOKEN. Lille Gavroche.

I. När vinden spelar ett spratt 243
II. Hur lille Gavroche drager fördel av Napoleon den store 250
III. Elefanten 269
IV. En spännande rymning 293

Sid.

SJUNDE BOKEN. Tjuvspråk.

I. Begynnelsen 317
II. Rötterna 330
III. Slangspråket, som både ler och gråter .. 340
IV. Plikterna: att vaka och att hoppas 349

ATTONDE BOKEN. Förtrollning och sorg.

I. Klart ljus 357
II. Berusande lycka 368
III. En skugga nalkas 373
IV. Vakthunden, som skrämde bort tjuvarna 377

Band X.

V. Nattens gärningar 397
VI. Marius återvänder till verkligheten så pass mycket, att han lämnar sin adress åt Cosette 399
VII. Ett gammalt och ett ungt hjärta 411

NIONDE BOKEN. Varthän.

I. Jean Valjean 435
II. Marius 439
III. Herr Mabeuf 444

TIONDE BOKEN. Den femte juni 1832.

I. Ytan 451

Sid.

II. Det inre 458
III. Begravning. — Uppståndelse. 468
IV. Det jäser 478
V. De originella parisarna 487

ELFTE BOKEN. Atomen förbrödrar sig med orkanen.

I. Några upplysningar angående källorna till Gavroches poesi. — En akademikers inflytande på denna poesi 493
II. Gavroche på marsch 498
III. En barberares rättmätiga harm 505
IV. Barnet förvånar sig över den gamle 509
V. Den gamle mannen 513
VI. Förstärkning 515

TOLFTE BOKEN. Korint.

I. Korints historia från dess grundläggning .. 519
II. Inledande glädje 530
III. Det börjar skymma för Grantaires ögon .. 549
IV. Försök att trösta änkan Hucheloup 555
V. Förberedelserna 562
VI. I väntan 566
VII. Mannen från Billettegatan 571
VIII. Några frågetecken rörande en viss Le Cabus, som kanske inte heter Le Cabus 578

Sid.

TRETTONDE BOKEN. Mörkret sänker sig över Marius.

I. Från Plumetgatan till Saint-Deniskvarteret 587
II. Paris i uggleperspektiv 593
III. Den yttersta gränsen 598

FJORTONDE BOKEN. Det storslagna hos förtvivlan.

I. Fanan. — Första akten 609
II. Fanan. — Andra akten 614
III. Det skulle varit bättre för Gavroche, om han burit Enjolras' karbin 619
IV. Kruttunnan 622
V. Slutet på Jean Prouvaires verser 627
VI. Döden efter livet 631
VII. Gavroche blir avståndsbedömare 639

FEMTONDE BOKEN. Homme-Armégatan.

I. Det skvallrande läskplåtet 453
II. Gatpojken som fiende till ljuset 469
III. När Cosette och Toussaint sovo 477
IV. Gavroche är alltför nitisk 480

Femte delen. JEAN VALJEAN.

Sid.

FÖRSTA BOKEN. Kriget mellan fyra murar.

I. Scylla och Charybdis eller förstäderna Saint-Antoine och Temple 3
II. Vad annat kan man göra i avgrunden än tala 17
III. Ljus och mörker 25
IV. Fem mindre och en mera 28
V. Vad man såg från barrikaden 40
VI. Marius dyster, Javert lakonisk 47
VII. Situationen försvåras 51
VIII. Artilleristerna visa att de mena allvar.. 58
IX. Om det gamla tjuvskyttet och ett skott från ett ofelbart gevär, som haft inflytande på händelserna 1796 64
X. Gryning 67
XI. Geväret, som aldrig bommar och aldrig dödar 74
XII. När oordningen försvarar ordningen 77
XIII. Ett övergående skimmer 83
XIV. Där man får veta namnet på Enjolras' älskade 87
XV. Gavroche utanför barrikaden 91
XVI. Hur man från bror förvandlas till far .. 97
XVII. Mortuus pater fillium moriturum expectat 112

Sid.

XVIII. Gamen förvandlas till byte 116
XIX. Jean Valjean hämnas 124
XX. De döda ha rätt och de levande ha icke orätt 130
XXI. Hjältarne 147
XXII. Fot för fot 155
XXIII. En fastande Orestes och en berusad Pylades 161
XXIV. Fången 167

ANDRA BOKEN. Leviatans innanmäte.

I. Jordens utarmande genom havet 173
II. Kloakernas urgamla historia 181
III. Brunesseau 188
IV. Okända detaljer 193
V. De framsteg, som gjorts 200
VI. Möjliga förbättringar 203

TREDJE BOKEN. En själ.

I. Överraskningar i kloaken 210

Band XII

II. Förklaring 230
III. Mannen på flykt 235
IV. En man med korset 244
V. Sanden är förrädisk liksom kvinnan 251

Sid.

VI. Träsket 261
VII. Ibland strandar man, när man tror att man landar 266
VIII. Den sönderrivna rockskörten 272
IX. Marius synes död 283
X. Den förlorade sonens hemkomst 292
XI. När det absoluta rubbas 297
XII. Morfadern 301

FJÄRDE BOKEN. Javert bringas ur jämvikten. 315

FEMTE BOKEN. Dotterson och morfader.

I. Vari man återfinner trädet med zinkförband 344
II. Efter att ha lämnat inbördeskriget bereder sig Marius för den husliga fejden 353
III. Marius går till angrepp 365
IV. Fröken Gillenormand slutar med att ej anse det olämpligt att herr Fauchelevent får tillträde, när han har något under armen 373
V. Det är bättre att förvara pengar i skogen än hos en notarie 385
VI. De två gamla söka var på sitt sätt göra Cosette lycklig 389
VII. Dröm och lycka 407
VIII. Två män, vilka icke kunna återfinnas ... 414

Sid.

SJETTE BOKEN. Den vita natten.

I. Den 16 februari 1833 425
II. Jean Valjean går alltjämt med armen i band 445
III. Den "oskiljaktige" 466

Band XIII.

IV. Immortale jecur 481

SJUNDE BOKEN. Den sista droppen i kalken.

I. Den sjunde ringen i helvetet och den åttonde i himmelen 493
II. Mörkret, som kan avslöja 532

ÅTTONDE BOKEN. Mörkret minskas.

I. Rummet i bottenvåningen 551
II. Några steg tillbaka 562
III. De erinra sig trädgården på Plumetgatan 568
IV. Attraktion och repulsion 579

NIONDE BOKEN. Ljus efter mörkret.

I. Medlidande med de olyckliga, överseende med de lyckliga 585
II. När lågan slocknar av brist på olja 590
III. En penna tynger i handen på den, som lyfte upp Fauchelevents kärra 595

Sid.

IV. När bläcket rentvår 602

V. Efter natten randas dagen 642

VI. Gräset gömmer och regnet utplånar 665

Victor Hugo som samhällsreformator.